

**BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İÇ MİMARLIK VE ÇEVRE TASARIMI ANABİLİM DALI
İÇ MİMARLIK VE ÇEVRE TASARIMI TEZLİ YÜKSEK LİSANS
PROGRAMI**

**TÜRKİYE'DE ALEVİ-BEKTAŞI KÜLTÜRÜNÜN VE
SEMBOLLERİNİN CEMEVLERİNDE İÇ MEKÂNA YÖNELİK
İFADE BİÇİMLERİ**

HAZIRLAYAN

FİKİRİYE BUSE ULUCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. GÖZEN GÜNER AKTAŞ

ANKARA - 2025

BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

Tarih: 08 / 01 / 2025

Öğrencinin Adı, Soyadı: Fikriye Buse Ulucan

Öğrencinin Numarası: 22120225

Anabilim Dalı: İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı

Programı: İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Tezli Yüksek Lisans Programı

Danışmanın Unvanı/Adı, Soyadı: Prof. Dr. Gözen Güner Aktaş

Tez Başlığı: Türkiye’de Alevi-Bektaşî Kültürünün ve Sembollerinin Cemevlerinde İç Mekâna Yönelik İfade Biçimleri

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans tez çalışmamın; Giriş, Ana Bölümler ve Sonuç Bölümünden oluşan, toplam 66 sayfalık kısmına ilişkin, 08 / 01 / 2025 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %9’dur. Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç
2. Alıntılar hariç
3. Beş (5) kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

“Başkent Üniversitesi Enstitüleri Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Usul ve Esaslarını” inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Öğrenci İmzası:

ONAY

Tarih: 08 / 01 / 2025

Öğrenci Danışmanı Unvan, Ad, Soyad, İmza:

Prof. Dr. Gözen Güner Aktaş

Her anıma değer katan sevgili eşim Bülent Ulucan'a...

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının hazırlanması s¼recinde bilgi, destek ve rehberlikleriyle katkıda bulunan t¼m kişi ve kurumlara iten teőekk¼rlerimi sunarım.

Lisans ve y¼ksek lisans eğitimim boyunca akademik geliőimime ışık tutan kıymetli hocalarımdan, rehberliği ve desteğiyle çalıőmalarımı y¼nlendiren danıőman hocam Prof. Dr. G¼zen G¼ner Aktaş'a ve her aşamada desteğini hissettiren, çalışmamın őekillenmesinde b¼y¼k emeği olan Doç. Dr. Bet¼l Bilge ¼zdamar'a teőekk¼r ederim.

Tez çalıőmama burs desteği sağlayarak akademik s¼recime katkıda bulunan Alevi Vakıfları Federasyonu'na teőekk¼rlerimi sunarım.

Araőtırmam kapsamında cemevlerini incelememe olanak tanıyan ve destek veren Yasemin Salman'a; bilgi ve deneyimlerini paylaőan Can Dostlar Cemevi, Hacı Bektaş Veli Anadolu K¼lt¼r Vakfı Cemevi, Pir Sultan Abdal Cemevi ve H¼nkar Hacı Bektaş Veli Vakfı Serçeşme Cemevi y¼neticilerine ve kullanıcılarına teőekk¼r ederim.

Bu s¼rete yanımda olan aileme, sevgili annem Serda Demirer ve babam Kadir Tuğrul Demirer'e en içten teőekk¼rlerimi sunarım. Ayrıca, koőulsuz sevgisi ile motivasyon kaynağım olan kardeőim Bensu Demirer'e teőekk¼r ederim.

Son olarak, sevgisi ve sabrı ile bana g¼ veren, hayallerimi gerçekleőtirmemde beni destekleyen, her zaman yanımda olan ve bana ilham veren eşim B¼lent Ulucan'a teőekk¼r ederim.

Her birinize minnetle...

ÖZET

Fikriye Buse Ulucan, Türkiye’de Alevi-Bektaşî Kültürünün ve Sembollerinin Cemevlerinde İç Mekâna Yönelik İfade Biçimleri. Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Tezli Yüksek Lisans Programı, 2025.

Bu çalışma, Türkiye'deki Alevi-Bektaşî kültürünün ve sembollerinin cemevlerinin iç mekânlarındaki mekânsal yansımalarını incelemektedir. Araştırma, Alevi-Bektaşî topluluğunun kültürel, sosyal ve davranışsal değerlerinin cemevlerinin tasarımı ve düzenlenmesinde nasıl somutlaştığını araştırmaktadır. Çalışmanın temel amacı, Alevi-Bektaşî inançlarından, ritüellerinden ve davranış kodlarından oluşan sembolik değerlerin cemevlerinde mekânsal olarak nasıl ifade edildiğini anlamaktır. Çalışmada yorumlayıcı fenomenolojik bir yöntem benimsenmiş; literatür taramaları, saha gözlemleri ve sözlü görüşmelerle veri toplanmıştır. Ankara’da gerçekleştirilen saha çalışmaları kapsamında, dede, zakir, semahçı, cemevi kullanıcıları ve yöneticilerle görüşülmüştür. Analizlerde, Alevi-Bektaşî kültüründe önemli yer tutan sayı, hayvan ve renk gibi sembol kodları; "Dört Kapı, Kırk Makam" öğretisi ve cem ritüeli gibi kavramlar değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular, cemevlerinin iç mekân tasarımının Alevi-Bektaşî kültürel sembollerine dayandığını ve bu sembollerin bireylerin davranışları ve topluluk içindeki etkileşimleriyle uyumlu bir şekilde mekânsal düzene yansıdığını ortaya koymaktadır. Örneğin, On İki İmam'ı temsil eden on iki yapısal elemanın kullanımı veya belirli renk ve motiflerin mekânda işlevsellik ile sembolizmi bir araya getirmesi, topluluğun davranış kodlarını mekânsal ifadeye dönüştürdüğünü göstermektedir. Ayrıca, cemevlerinin yalnızca ritüellerin gerçekleştirildiği yerler olmadığı, aynı zamanda bireylerin sosyal ve kültürel kimliklerini ifade ettikleri ve toplulukla etkileşim kurdukları alanlar olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma, cemevlerinin mekânsal ve sembolik boyutlarını inceleyerek, mekânın davranışlar ve kültürel kodlarla nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir anlayış sunmaktadır. Bulgular, özellikle dinsel ve topluluk mekânlarının kültür-davranış-mekân ilişkisi bağlamında değerlendirilmesine yönelik özgün katkılar sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alevi-Bektaşî Kültürü, Cemevleri, Semboller, Davranış Kodları, Mekânsal Tasarım

ABSTRACT

Fikriye Buse Ulucan, The Expressions of Alevi-Bektashi Culture and Symbols in Turkey Regarding Interior Space in Cemevis. Başkent University, Graduate School of Social Sciences, Department of Interior Architecture and Environmental Design Master's Program in Interior Architecture and Environmental Design (With Thesis), 2025.

This study examines the spatial reflections of the Alevi-Bektashi culture and its symbols in the interior spaces of cemevis (Alevi worship centers) in Turkey. It investigates how the cultural, social, and behavioral values of the Alevi-Bektashi community are embodied in the design and organization of cemevis. The primary aim of the study is to understand how symbolic values, derived from Alevi-Bektashi beliefs, rituals, and behavioral codes, are spatially expressed within cemevis. An interpretative phenomenological approach was adopted in the study, with data collected through literature reviews, field observations, and oral interviews. Fieldwork conducted in Ankara involved interviews with dedes (spiritual leaders), zakirs (musicians), semah performers, and cemevi users and administrators. The analysis focused on symbolic codes significant in Alevi-Bektashi culture, such as numbers, animals, and colors, as well as concepts like the "Four Gates and Forty Stations" teaching and the cem ritual. The findings reveal that the interior design of cemevis is deeply rooted in Alevi-Bektashi cultural symbols and that these symbols are harmoniously integrated into the spatial organization to reflect the community's behavioral codes and interactions. For example, the use of twelve structural elements representing the Twelve Imams, or the incorporation of specific colors and motifs that merge functionality with symbolism, demonstrates how the community's behavioral codes are translated into spatial expression. Furthermore, the study identifies that cemevis are not merely places for performing rituals but also serve as spaces where individuals express their social and cultural identities and interact with their community. By examining the spatial and symbolic dimensions of cemevis, this study provides a comprehensive understanding of how space is shaped by behaviors and cultural codes. The findings offer unique contributions, particularly in evaluating religious and communal spaces within the context of the culture-behavior-space relationship.

Keywords: Alevi-Bektaşî Culture, Cemevis, Symbols, Behavioral Codes, Spatial Design

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	i
ÖZET	ii
ABSTRACT	iii
TABLolar LİSTESİ	vi
ŞEKİLLER LİSTESİ	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	ix
1. GİRİŞ.....	1
2. ALEVİLİK VE TOPLUMDA ALEVİLİK KÜLTÜRÜNÜN DEĞERLERİ....	7
2.1. Alevi-Bektaşî Tarihine Genel Bir Bakış.....	7
2.2. Anadolu'da Alevi-Bektaşî Kültürünün Yerleşimi ve Yayılması	11
2.3. Alevi-Bektaşî Kültürünün Sembol İfadeleri.....	14
2.3.1. Alevi-Bektaşî kültüründe sayı sembol kodları ve anlamları	14
2.3.2. Alevi-Bektaşî kültüründe hayvan sembol kodları ve anlamları	16
2.3.3. Alevi-Bektaşî kültüründe renk sembol kodları ve anlamları.....	18
2.4. Bir Öğreti Olarak Alevi-Bektaşî Kültürü.....	19
2.5. İnanç Ritüeli olarak Ayin-i Cem ve Cem Meydanı.....	23
3. ALEVİ-BEKTAŞİ KÜLTÜREL DEĞERLERİ VE İNANÇ RİTÜELLERİNİN CEMEVLERİNDEKİ DAVRANIŞ KARŞILIKLARI	31
3.1. Alevi-Bektaşî Kültürünün Sosyal ve Dini Mekânı "Cemevleri "	31
3.1.1. Cemevlerinin tarihsel süreci ve toplumsal dönüşüm	35
3.1.2. Cemevlerinin sosyal ve kültürel rolü	36
3.2. Kentsel Alevilik, Toplumsal Yaşam ve Davranışlar	37
3.3. Cemevlerinde Alevi-Bektaşî Kültürünün ve İnanç Ritüellerinin Davranış Mekân İlişkisi.....	39
4. TÜRKİYE'DE ALEVİ-BEKTAŞİ KÜLTÜRÜNÜN VE SEMBOLLERİNİN CEMEVLERİNDE İÇ MEKÂNA YÖNELİK İFADE BİÇİMLERİ	42
4.1. Alevi Bektaşî Kültürünün Cemevi Mekân Biçimlenişine Etkisi.....	42
4.1.1. Hacı Bektaş Veli Dergâhı.....	42
4.1.1.1. Nadar avlusu	44
4.1.1.2. Dergâh avlusu	45
4.1.1.3. Hazret avlusu	47
4.1.1.4. Pir evi	48

4.1.1.5. Kırklar meydanı.....	50
4.1.1.6. Balım Sultan türbesi.....	52
4.1.1.7. Meydan evi	54
4.2. Alevi Bektaşî Kültürünün Cemevi Mekân ve Sembol İlişkisi.....	58
4.3. Cemevi Mekânları ve Sembollerin Kullanıcı ve Mekân İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi	60
5. SONUÇ	63
KAYNAKLAR.....	67

EKLER

EK-1: Etik Kurul Onayı

TABLULAR LİSTESİ

	Sayfa
Tablo 1.1. Semiyoloji Teorik Çerçeve	4
Tablo 2.1. Alevi-Bektaşî Kültüründe Sayı Sembol Kodları ve Kültür İçinde Anlamları.....	15
Tablo 2.2. Alevi-Bektaşî Kültüründe Hayvan Sembol Kodları ve Kültür İçinde Anlamları.....	17
Tablo 2.3. Alevi-Bektaşî Kültüründe Renk Sembol Kodları ve Kültür İçinde Anlamları.....	19
Tablo 2.4. Amaçlarına Göre Cemler	26
Tablo 2.5. 12 Hizmet Görevleri ve Mekansal Konumları	27
Tablo 3.1. Büyük Ocak Cemevi Yapı ve Sembol Kodları ile Kültür İçinde Anlam Karşılığı.....	35
Tablo 3.2. Alevi-Bektaşî Kültürünün Ritüel ve Kültür Verilerinin Davranış Kodları ve Mekânsal İlişkileri	40
Tablo 4.1. Dergah İçi Yapı ve Sembol Kodu ile Kültür İçi Anlam Karşılığı.....	54
Tablo 4.2. Meydan Odası İçi Yapı ve Sembol Kodu ile Kültür İçi Anlam Karşılığı.....	58
Tablo 4.3. Yapısal Biçimleniş ve Sembol İlişkisi.....	59
Tablo 4.4. İç Mekan Öğelerinin Malzeme/Renk/Doku Analizi.....	60
Tablo 4.5. Kullanıcı-Mekan İlişkisi Bağlamında Cem Meydanı Mekanın Fiziksel, Anlamsal ve Davranışsal, Sembolik ve Kültürel Katmanlarına İlişkin Soru-Cevap, Gözlem ve Öneriler	62

ŞEKİLLER LİSTESİ

	Sayfa
Şekil 1.1. Tezin Araştırma Basamakları	5
Şekil 2.1. Hacı Bektaş Veli Portresi	18
Şekil 2.2. Cem Meydanı Taslak Çizim (Lokma Hazırlık Mutfağı ve Semahçı Hazırlık Odası Cem Meydanı ile İlişkili Olup Yerleşimi Mekânsal Verilere Göre Değişebilir)	28
Şekil 3.1. Malatya Arapgir Onar Büyük Ocak Cemevi	32
Şekil 3.2. Büyük Ocak Cemevi Giriş Koridoru	32
Şekil 3.3. Büyük Ocak Cemevi Giriş Koridoru	32
Şekil 3.4. Büyük Ocak Cemevi İç Mekanı.....	33
Şekil 3.5. Büyük Ocak Cemevi İç Mekanı.....	33
Şekil 3.6. Cem Ayininde Kullanılan Şamdanlar.....	33
Şekil 3.7. Büyük Ocak Cemevi Kırılmaç Tavan	34
Şekil 3.8. Büyük Ocak Cemevi Sır Lokma Penceresi.....	34
Şekil 3.9. Kentsel Alevilik Sonucu Oluşan Cemevi Yapısı Mekansal İlişkileri	41
Şekil 4.1. Hacı Bektaş Veli Dergahı: 1. Nadar Avlusu; 2. Dergâh Avlusu; 3. Meydan Evi; 4. Aş Evi; 5. Dergâh Camii; 6. Hazret Avlusu; 7. Çilehane-Kızılca Halvethane; 8. Kırklar Meydanı; 9. Balım Sultan Türbesi	43
Şekil 4.2. Şeriat Kapısını Temsil Eden ve Dört Elementten Hava ile İlişkilendirilen Çatal Kapı ve Üzerinde Yer Alan Evrensel Düzeni ve Sonsuzluğu Simgeleyen Sekizgen Motifler.....	44
Şekil 4.3. Allah-Muhammed-Ali Simgesi Üçler Çeşmesi ve Üzerinde, Altı Köşeli Yıldız Biçiminde Ateş, Su, Hava ve Toprağı Simgeleyen İç İç Geçmiş Ters ve Düz Üçgenlerden Oluşan ve Evrensel Uyumu İfade Eden Süleyman Mührü Motifi	45
Şekil 4.4. Tarikat Kapısı'nı Temsil Eden Ve Dört Elementten Ateş İle İlişkilendirilen Üçler Kapısı Solda Eski Hali Sağda Günümüz Hali ile	46
Şekil 4.5. Solda Aslanlı Çeşme (Kişisel Arşiv) ve Üzerinde Yer Alan Kitabede “ 1554 yılında Malkoç Bali İbn-i Ali Hazretleri Adına Yaptırıldığı, Aslan Heykelinin Üzerinde Yer Alan İkinci Yazıtında İse 1853 Yılında Aslan Heykelinin Buraya Konulduğu ve Kerbela Anısına” Yaptırıldığı Yazar, Sağda Dergah Avlusu ve Kare Planlı Meydan Havuzu	46
Şekil 4.6. Solda Kiler Evi, Ortada Aşevi ve Kara Kazan, Sağda Mihman Evi. Bu Yapılar Meydan Evi ile İlişkili Yerleşimdedir.....	47
Şekil 4.7. Marifet Kapısı'nı Temsil Eden ve Dört Elementten Su ile İlişkilendirilen Altılar Kapısı ve Üzerinde On İki İmamı Temsil Eden Teslim Taşı	48
Şekil 4.8. Pir Evi Kesit.....	48
Şekil 4.9. Hakikat Kapısını Temsil Eden ve Dört Elementten Toprak İle İlişkili “Ak Kapı” ve Çift Başlı Kartal ile Çarkıfelek, Yıldız ve Hilal Motifi ile On İki İmamı Temsil Eden Teslim Taşı.....	49
Şekil 4.10. “Ak Kapı” Üzerindeki İstiridyeye Motifi Şeklinde Kapı Tokmağı ve Bordür Şeritler. Bordürlerden Kapının Sağ Tarafında Yıldız Benzeri Yedi, Sol Tarafında İse Beş Motif Bulunmakta Olup Toplamda On İki Motif Yer Almaktadır. Bu Yıldız Motiflerinin, Hz. Ali ile Birlikte On İki İmamı Temsil Ettiği; Sağdaki Yedi Yıldızın İse Kendi İçinde Bir Üçleme Oluşturarak Allah, Muhammed ve Ali'yi Simgelediği Kabul Edilmektedir.....	49

Şekil 4.11. Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin Kuzey Duvarında, "Medet-Mürüvvet Penceresi", "Niyaz Penceresi" Olarak Adlandırılan Bir Penceresi	50
Şekil 4.12. Kırklar Meydanı ve Meydan da Yer Alan Halının Deseni	51
Şekil 4.13. Sırası ile Kırkbudak Şamdanı, İnsanın Cemali Tablosu, On İki İmamı Temsil Eden Teslim Taşı ile Paleng Taşı, Ceylan Derisi Üzerine Yazılmış Kur'an Suresi	51
Şekil 4.14. Selçuklu Uslubunda Mermerden Yontulmuş Süsleme ve Kabartmaların Bulunduğu "Taç Kapı" (Solda) ve Türbe Kapısı (Sağda).....	51
Şekil 4.15. Türbenin Kapı Eşiği, "Gök Eşik" (Solda), Türbenin Kalem İşi Tavan Detayı (Sağda).....	52
Şekil 4.16. Balım Sultan Türbesi ve Karadut Ağacı.....	53
Şekil 4.17. Meydan Evi Kapıları Solda Giriş Kapısı Önden ve Arkadan, Sağda İse Misafir Ağırlanan Bölüm ve Kiler Odasına Geçiş Kapısı.....	55
Şekil 4.18. Meydan Evi Solda Kırlangıç Tavan ve Ocak Sağda Çerağ Tahtı.....	55
Şekil 4.19. Meydan Evi ile İlişkili Muhabbet Divanı ve Kırlangıç Tavan Detayı	56

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Hz. Hazreti

s. Sayfa

1. GİRİŞ

Hararet nardadır, sacda değildir.
Keramet baştadır, taçta değildir.
Her ne ararsan kendinde ara.
Kudüs'te Mekke'de Hac'da değildir.

Hacı Bektaş-ı Veli

Alevilik, Anadolu'da İslamiyet'in tarihsel ve toplumsal evrimine paralel olarak ortaya çıkar. Bu süreçte Bektaşilikle birleşerek kurumsal bir kimlik kazanır. Arapça kökenli "Ali'ye mensup" veya "Ali'ye ait" anlamlarına gelen "Alevi" kelimesi, İslam tarihi ve tasavvufunda, Hz. Ali'ye duyulan derin sevgi ve bağlılıkla özdeşleşir. Bu bağlamda, Hz. Ali'yi sevip sayan ve onun öğretilerine bağlı olan herkes için "Alevi" ifadesi kullanılır. Bektaşilik, Anadolu İslam sentezi içinde, Hacı Bektaş Veli'nin Türk mutasavvıf geleneğinde yaptığı yorumlar ve öğretiler yoluyla Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e duyulan sevgi, saygı ve bağlılığı yansıtır. (Günşen, 2009).

Alevi inancında önemli bir ibadet biçimi olan "cem", Arapça kökenli bir sözcük olup toplanma, birlik olma ve bir araya gelme anlamına gelir. Bu ibadet biçimi, Alevi topluluğunu bir araya getirme ve bütünleşme amacını taşır. Cem ibadetinin gerçekleştirildiği mekâna ise "Cemevi" denir (Sağır, 2019). Cemevleri, sadece dini ibadetlerin gerçekleştiği mekânlar olmanın ötesinde, Alevi-Bektaşî kimliği, tarihi ve kültürü için sembolik değerdir.

Alevî-Bektaşî Türk toplulukları, özellikle "âyin-i cem" ritüel davranışlarında anlamlar içeren zengin bir kültürü sürdürür. Bu kültürde her hizmet, davranış, işaret, renk ve sayı, geçmişe dayanan bir gelenek içinde çeşitli sembollere sahiptir (Günşen, 2007). Cemevi mimarisi, belirli bir üslup veya tipolojiye bağlı kalmaktan çok, Alevi-Bektaşî topluluğunun dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayan, insan ölçeğine uygun, çevreyle uyumlu ve mütevazı mekânlardan oluşur. Tekke ve dergâhlarla birlikte ele alındığında, cemevi mimarisindeki gelişim, Alevi-Bektaşî topluluğunun ritüellerine bağlı olarak şekillenen özgün bir tarihsel süreci ve kimlik taşıyan mimari bir simgeselliği yansıtır (Ekimci, 2021).

Günümüzde cemevleri, şehirlerde yaşayan Alevi-Bektaşî topluluğunun dini ihtiyaçlarını karşılamak, sosyo-kültürel değerlerini sürdürmek, kimliklerini ve inanç değerlerini korumak ve kent yaşamına entegrasyonlarında destek olmak gibi işlevler üstlenir. Bu doğrultuda cemevleri, gelenekselden aktarılan kültürel ve inanç ritüellerinin

devam ettirilmesi ve yeni nesillere aktarılması açısından önemli bir inanç ve kültür mekânı olarak değerlendirilebilir.

Bu bağlamda çalışma, Alevi-Bektaşî kültürünün inanç ilişkili davranış ve algılarına yönelik sembolik değerlerinin mekânsal ifadesini cemevi üzerinden anlamak ve bu paralelde mekânın kültürel dokusunu incelemek amacı taşır. Aynı paralellikte kültür mekân ilişkisi perspektifinden Alevi-Bektaşî kültürünün, inanç ve ritüellerinin, sembollerinin cemevinde nasıl mekânsal karşılığını bulduğu, bu araştırmanın temel amacını oluşturur.

Araştırmanın Amacı

Alevi-Bektaşî kültürünün mekânsal ifadesini, mekân, kültür ve davranış ilişkisi perspektifinden ele alarak araştırmak ve bütüncül bir bakış açısı sunmak amaçlanmaktadır.

Araştırmanın alt amaçları ise;

- i. Kültür mekân ilişkisinin kurulabilmesi için Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşî topluluğunun kültürünü, ritüellerini ve buna karşılık gelen sembollerini incelemek,
- ii. Cemevlerinin sosyal ve kültürel rolünü anlamak,
- iii. Kültürün, ritüel ve sembollerin mekânsal ve simgesel karşılıklarını incelemek ve değerlendirmektir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılığı

Araştırmanın kapsamı ve sınırlılığı, Anadolu'da yaşayan Alevi-Bektaşî topluluğunun din tarihi perspektifinden değil, kültürü ve davranış kodları üzerinden değerlendirilmesi ve mekânsal karşılıklarını sembolik değerleri üzerinden cemevleri odağında incelemektir. Bu açıdan çalışma, Alevi-Bektaşî kültürü ve sembolik değerler karşılıkları bağlamında cemevi yapılarına odaklanarak, Anadolu coğrafyasında yaşayan Alevi-Bektaşî topluluğu kültür ve davranışları ile sınırlandırılmıştır. Anadolu, İslamiyet'i benimsemiş göçebe Türk aşiret ve boylarının Orta Asya'dan Ön Asya'ya gelişleriyle birlikte, çeşitli kültürlerin ve toplumsal dinamiklerin ortaya çıkardığı (Şener, 1991:113), Türklük ve İslamiyet'in bir araya gelerek Alevilik biçiminde sentezlendiği ve bu nedenle, Aleviliğin yani Türkleşmiş İslam'ın doğduğu bir coğrafya olarak kabul edilmektedir (Ertan, 2023). Bu bağlamda, İran, Lübnan,

Suriye ve benzeri ülkelerdeki Şiiliği temsil eden topluluklar ve adlar çalışmanın dışında bırakılmıştır.

Amaca yönelik olarak yapılan mekânsal değerlendirmeler, fiziksel katmanların anlaşılması açısından ele alınmaktadır. Mekanlar ikinci ve üçüncü bölümde ortaya konan kültür-davranış-mekân ilişkisi üçgeninde yoğun kullanılan "cemevi" mekanları çerçevesinde ele alınmıştır. İnceleme metodolojisinde mekanların sembolik ve kültürel katmanlarının anlaşılmasına ve o mekâna yönelik olarak anlamsal karşılıkların aranmasına dayanak oluşturmak adına sözlü görüşmelere ilişkin deşifreleri de, fiziki değerlendirmelerin devamına eklenmiştir. Sözlü görüşmeler Ankara'da Can Dostlar Cemevi, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Cemevi, Pir Sultan Abdal Cemevi ve Hünkar Hacı Bektaş Veli Vakfı Serçeşme Cemevi'nde dede, dernek başkanı, zakir, semahçı ve cemevi kullanıcıları ile yapılmıştır ve toplamda 10 kişi ile görüşülmüştür.

Bölüm sonunda mekanlara dair fiziksel katman, anlamsal ve davranışsal katman ile mekânın sembolik ve kültürel katmanı bir araya getirilerek, bütüncül bir yaklaşım değerlendirmesi elde edilmiştir. Ayrıca yapılan gözlemler ve öneriler de sonuç bölümüne eklenmiştir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma yorumlayıcı fenomenolojik bakış açısı ile gözlem, sözlü görüşme ve literatür taraması zemininde kuruludur. Fenomenolojik araştırmanın temel özelliği hem fenomenin betimlenmesi hem de yorumlanmasına dayanmasıdır. Bu süreçte sözlü görüşme gerçekleştirilen ve yukarıda belirtilen cemevi kullanıcılarının görüş, yaklaşım ve deneyimlerinin anlamsal/sembolik ilişkisine odaklanılarak değerlendirilmiş ve çalışmada mekânsal ilişkinin kurulmasında neden-sonuç ilişkisi açısından tanımlayıcı ve katkı sağlayıcı bir unsur olmuştur.

Bu bağlamda tezin ikinci bölümünde Alevi-Bektaşî kültürünün anlaşılması için kısa genel tarihin ve Anadolu'da nasıl oluşum gösterdiğine bakılmıştır. Bu bölümde aynı zamanda Alevi-Bektaşî kültür öğretisi ile Ayin-i cem anlatılacaktır. Böylece konuyla ilişkili kavramlar açıklanmış olacaktır.

Tezin üçüncü bölümünde Alevi-Bektaşî kültürünün bir yansıma mekânı olan cemevlerinin sosyal ve kültürel rolü ile tarihsel süreç içerisinde yaşadığı dönüşüm ele alınmıştır. Böylece kültüre ait mekânsal yaklaşımlar ve sembolik değerler davranış kodları ile eşleştirilmiş ve bir sonraki bölüm için basamak oluşturulmuştur.

Kültüre ait sembollerin ve mekânsal karşılıklarının anlaşılması açısından dördüncü bölümde semiyoloji tekniği kullanılmıştır. Semiyolojiye göre, insan üretimi mekanlar işaret ve sembollerle çevrilidir ve bu işaretlerin hepsi bir anlam taşır. Bu anlam, toplumsal uzlaşî sonucu oluşmuş dil ve mimari sistem aracılığıyla göstergeler üzerinden aktarılırlar (Salan & Gürani, 2019). Gösterge dizgelerini betimlemek, göstergeler arasındaki ilişkileri ve anlamları saptamak, göstergeleri sınıflandırmak ve açıklamak, göstergebilimin başka bir ifade ile semiyolojinin alanına girer (Rifat, 1990; Ülger, 2013)

Semiyolojiye dair literatür Charles Sanders Peirce, Ferdinand de Saussure, Levi Strauss, Jacques Lacan, Michel Foucault ve Roland Barthes gibi isimler tarafından geliştirilmiştir. Özellikle Peirce ve Saussure'ün teorileri bu alanda belirleyici bir rol oynar. Bu teorilerle ilgili yapılan bir çalışmaya göre teorik çerçeve tablo 1.1 de sunulmuştur. (Parsae vd., 2015)

Tablo 1.1. Semiyoloji Teorik Çerçeve

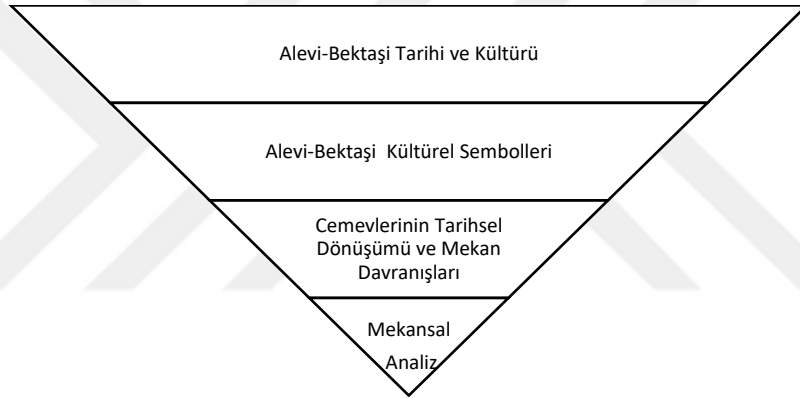
Charles Sanders Peirce	Semiyolojiyi nesnel ve öznel fenomenleri inceleyen bir bilim olarak tanımlar. İşaretin, temsil ettiği nesne ve yorumuyla ilişkilendirildiği üçlü bir yapıya dikkat çeker. Peirce'e göre işaret, bu unsurlar arasındaki "ilişkiler mantığı" çerçevesinde anlam kazanır.
Ferdinand de Saussure	Semiyolojiyi sosyal yaşamın bir parçası olarak değerlendirir. İşaretin iki bileşeni olan "gösteren" (görüntü) ve "gösterilen" (kavram) ile dilin işaret sistemi içinde toplumsal uzlaşîya dayandığını savunur.
Charles W. Morris	Semiyolojinin üç yönü olduğunu belirtir: söz dizimsel, anlamsal ve pragmatik. İletişim eylemlerinde işaretlerin bu yönlerden birini veya birkaçını taşıdığını vurgular.
Roland Barthes	Semiyoloji ile dilbilim arasındaki ilişkiye odaklanır ve anlamın üç aşamada ortaya çıktığını söyler: açık anlam, örtük anlam ve mit. Açık anlam işaretin nesnel kavramlarına, örtük anlam ise kültürel ve toplumsal faktörlere dayanır.
Umberto Eco	İşaretin toplumsal bir uzlaşîyla belirlendiğini savunur ve semiyolojinin iki ana teoriden oluştuğunu öne sürer: "kodlar teorisi" ve "işaret üretimi teorisi."

Tablo 1.1'deki verilere göre göstergebilim veya semiyoloji, bir nesne, biçim veya olgunun kendisi dışında bir şeyi temsil eden ve iletişim sağlayan birimiyse (Ülger, 2013) ve insanın mekanda bıraktığı izler kültür göstergeleri ise (Timuremre, 2015) kültür-mekan ve mekan-davranış ilişkisinde kültüre dahil olmak ve davranışları bilmek, mekanın dilini

anlamak ve ne ile nasıl ilişkisini kurmak bakımından önem kazanmaktadır. Bu bağlamda iç mekanda göstergeler ve semboller, yer aldıkları yapıları çevrede birey tarafından sosyo-kültürel kodlarla oluşturulmakta ve yorumlanmaktadır.

Mimarlıkta, biçim-işlev-çağırışım döngüsüyle açıklanan Peirce'in göstergebilim kuramında; "çağırışım" kültürel bağlamda bir "anlam" haline gelmektedir. Mekânın deneyimlenmesi esnasında kullanıcının zihninde oluşan çağırışım, biçimin semiyolojik karşılığını temsil etmektedir (Atakan, 2018: Peirce, 1965, 2003).

Bu bakımdan çalışmada, Alevî-Bektaşî kültüründeki sembol, ritüel, kavram, sayı, renk ve eşyanın "sembolik" okuması yapılarak, kültürün ve davranışın mekânsal ifadesi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Şekil 1.1. Tezin Araştırma Basamakları

Cemevlerini sembolik ve mekânsal anlamları üzerinden araştıran bu çalışmada, anlamsal analiz ve fiziki değer birlikte ele alarak değerlendirilmiştir. "Anlamsal" değerlendirme için literatür taramaları, sözlü görüşmeler ile desteklenerek karşılıkları aranmıştır. Aynı şekilde mekân içerisinde yer alan sembolik değer ve karşılıkları ile fiziksel düzeni incelenmiştir. Cemevlerinin iç mekanlarında sembollerin nasıl ve ne şekilde anlamlar yüklendiği ve mekânın bu paralelde nasıl deneyimlendiği anlaşılmış ve değerlendirilmiştir.

Aynı zamanda incelenen Alevi-Bektaşî kültürünün sözlü kültür geleneğine dayanması da alan çalışmasının kıymetini artırıcı olmuştur. Çalışmanın perspektifi iç mimarlık alanına ait mekânsal atmosfer, renk kullanımı, kullanıcı ihtiyaçları ve beklentileri, mekânsal konumlanmalar ve mekânsal ilişkiler gibi değişkenler üzerinden değerlendirilerek, mekân yaklaşım değerleri tablolama tekniği ile ele alınarak, bir araya getirilmiştir.

Ek olarak, ön çalışma için yapılan sohbetlerden ve gözlemlerden kültür, mekân ve davranış kodları üzerinden değerlendirmesinde mekânın esnek kullanımı, ayin-i cem sırasında kullanılan objeler, duvar yüzeyinde yer alan resimler, çalınan sazlar ve söylenen deyişlerinde mekânın tasarımını ve kullanımını etkilediği anlaşılmıştır. Bu noktada cemevi farklı biçimlenmiş mekanların ilişkilerinden bağımsız değildir.

Dolayısıyla çalışma sosyoloji ve iç mimarlık disiplinlerinin kesişiminde yer almakla birlikte cemevi mekânsal ilişkileri kurularak, davranışsal kodlar ile sembollerin mekânsal yansımaları ve mekânsal katmanları üzerinden incelenmiştir. Çalışmada oluşturulmaya çalışılan anlamsal biçimlenişin sembolik değerleri, iç mekân ölçeğinde ele alınması açısından literatürde eksik bir noktaya temas etmektedir.

2. ALEVİLİK VE TOPLUMDA ALEVİLİK KÜLTÜRÜNÜN DEĞERLERİ

2.1. Alevi-Bektaşî Tarihine Genel Bir Bakış

Alevi tarihi¹ literatürü farklı perspektiflerle okumalara sahiptir (Ertan, 2023; Sağır, 2019)². Aleviliğin teolojik anlatısı bu bakımdan literatürde farklılaşır³ ancak yapılan araştırmalar ve görüşmeler neticesinde hakim olan Alevilik tarihi Zelyurt, (1990), Şener, (1991) ve Korkmaz, (1994)' in çalışmaları referansı ile kısaca şöyle aktarılabilir;

Hz. Ali, Hz. Muhammed'in amca çocuğu ve damadıdır. Mekke'de doğan Hz. Ali, çocukluğundan itibaren peygamberin himayesi altında yetişir ve ilk Müslümanlardan biri olarak kabul edilir. Hz. Ali, Peygamber Efendimizin kızı Hz. Fatıma ile evlenir. Hz. Ali'nin halifeliği ise İslam tarihinde, tartışılan en temel konudur. Sünnilere göre dördüncü halife, Alevilere göre ise ilk imam⁴ ve hak vârisidir.

Hz. Ali halifeliğinde Muaviye⁵, Hz. Osman'ın ölümünün ardından, Hz. Ali'yi, Hz. Osman'ın öldürülmesindeki sorumlulukları nedeniyle suçlayarak biat etmez. Bu reddin ardından Sıffin'de çatışmalar yaşanır. Çatışmaların sonunda taraflar, anlaşmazlığı çözmek için Kur'an'ın hükmüne başvurma konusunda anlaşır ancak Muaviye, sonucu kendi lehine çevirir ve sonunda Hz. Ali'nin halifeliği tartışmalı bir şekilde sona erer. Hakem Olayı olarak bilinen bu olay, Hz. Ali'nin gücünü kaybetmesine ve Muaviye taraftarlarının güç

¹ Alevi tarih yazımı üzerinde daha detaylı bilgiler sunan “Öz Kaynaklarına Göre Alevilik” (Zelyut, 1990), ve “Alevilik Olayı” (Şener, 1991) kitapları önemli kaynaklardır ve incelenebilir.

² Literatür incelemesi ve farklı perspektifler için bk.: Ertan'ın “Tarihini Yazan Kimlik: Alevi Hareketinin Öznelerinin Kaleminden Aleviliğin Tarihi” makalesi. Yine bu perspektiflerin farklı şekillenişini Sağır'ın “Modernleşme ve kentleşme sürecinde Alevilik ve Alevi kimliğinin değişimi: Aydın'da Alevi kimliği üzerine bir çalışma” tezinin ilk bölümünde görmek mümkündür.

³ Burada Alevilik tarihinin hangi şekilde biçimlendiği literatürde tartışmalı bir konudur. Bu biçimlenmelerden biri Ali 'sız Aleviliktir ve Aleviliğin doğrudan Hz. Ali ile ilişkilendirilmediği ve daha çok çeşitli inanç ve kültürlerin etkisiyle ortaya çıktığı görüşünü benimser "Ali 'süz Alevilik" (F. Bulut, 1997) kitabı, bu perspektifi detaylı bir şekilde ele alır. Ancak belirtmek gerekir ki Ali 'süz Alevilik de birçok kaynakta reddedilir. bkz. Âli/Siz Alevilik'e Reddiye (Acar, 2022)

⁴ Hz Ali, oğulları ve torunları 12 imam olarak kabul edilir. 12 imam şöyle sıralanır: Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynel Abidin, Muhammed Bakir, Cafer-i Sadek, Musa Kazım, Ali Rıza, Muhammed Taki, Ali Naki, Hasan Askeri, Mehdi.

⁵ Emevî hilâfetinin kurucusu (661-680) (*TDV İslâm Ansiklopedisi*)

kazanmasına neden olur ve Hz. Ali'nin ordusunda bölünmelere ve Hariciler'in isyanına yol açar.⁶

Bu sırada Muaviye, Sıffin'deki anlaşmazlığı bir fırsat olarak görür ve Şam'da kendini halife ilan eder. Bu karar, onun geniş bir bölgeyi kontrol altına almasına ve İslam toplumunda büyük bir güce sahip olmasına yol açar. Ancak Hz. Ali, Muaviye'ye karşı direnmeye devam eder, kimi bölgelerin kontrolünü geri alır ve taraflar arasında Saldırmazlık Antlaşması imzalanır Ancak aynı yıl (660) bir Harici tarafından Hz.Ali şehit edilir. Muaviye böylece Emevi Devletini de kuracaktır⁷.

Tüm bu akış aslında İslam toplumunda önemli bir siyasi ve dini ayrışma dönemini başlatır ve tarihte bilinen "Hakem olayı" bu bakımdan "Kerbela Olayı" için de sürecin başlangıcı olur.

Muaviye'nin ölümünden sonra, oğlu Yezid, hilafet için biat talep eder. Ancak Hz Ali'nin oğlu ve peygamberin torunu Hz. Hüseyin, ailesi ve taraftarları, Yezid'in yönetimini kabul etmez. Kufe'den⁸ gelen destek mektupları ile Hz. Hüseyin, Kufe'ye gitmek için yola çıkar ancak küfe valisinin baskısı ve Hz. Hüseyin'in gönderdiği elçinin öldürülmesi sonucunda Kufelilerin desteği çekilir. Kerbelâ'da⁹ kuşatılan Hz. Hüseyin, ailesi ve taraftarları zulme uğrarlar, susuz bırakılırlar ve katledilirler (Gürbüz, 2016). Hz. Hüseyin ve Ehli beytin katledildiği bu olay her yıl Muharrem ayında tüm Anadolu'da anılır.

Tasavvufi bir perspektiften bakıldığında, Alevilik, Hz. Ali'ye bağlılık, ona sevgi ve saygı göstermek anlamına gelir (Günşen, 2009). Bu bağlamda, Hz. Ali'nin ve Ehl-i Beyt'in izinden giden, onlara bağlılık duyan her birey "Alevi" olarak tanımlanabilir.

Benzer şekilde katılımcılardan H.S' nin" *...bir kültürel yapı ile bir araya gelenlerin ibadeti..* " ifadesi ile tanımladığı Alevilik, Ansiklopedik Alevi-Bektaşî Terimleri Sözlüğünde Korkmaz (1994:28) tarafından "Hz. Ali imam kabul eden ve onun soyundan gelen ya da

⁶ "Sıffin Savaşı" TDV İslam Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/sifin-savasi>

⁷ "Muâviye B. Ebû Süfyan" TDV İslam Ansiklopedisi <https://islamansiklopedisi.org.tr/muaviye-b-ebu-sufyan>

⁸ Irak'ın güneyinde yer alan bir şehir

⁹ Irak'da bir şehir

izinden giden tüm batini mezhep ve tarikatları kapsayan, kendilerine özgü kural ve törenleri bulunan dinsel-siyasal inanç sistemi." şeklinde tanımlanır.

Bununla birlikte orta Asya Türklerinin İslam'ı benimsemesinde, destanların ve deyişlerin büyük etkisi olduğu ve Orta Asya'da göçebe yaşam süren Türklerin, Kerbelâ hikayesiyle kendilerini özdeşleştirdiği, dolayısıyla Orta Asya Türklerinin İslam'ı benimsemesinde, bu tür sözlü anlatımların rol oynadığı düşünülmektedir (H. Yılmaz, 2024).

Bu bakımdan, Hz. Hüseyin'in ve Kerbela Olayı'nın sadece Alevilik tarihi olayı olmanın ötesinde, Anadolu'da kültürel ve dini bir etki yarattığı ifade edilebilir.

Bektaşilik ise Korkmaz tarafından (1994) "Hacı Bektaş Veli (1209-1271) adına kurulan, Ali ve on iki imam sevgisine dayanan, olgunluk, eşitlik, özgürlük vb. ilkelerle belirgin tarikat." olarak tanımlanır.

Bu noktada Alevi topluluğu Hacı Bektaş Veli'yi pir¹⁰ kabul eder(H. İ. Bulut, 2023).

"Serçeşme Hacı Bektaş Veli'dir " ¹¹

Yapılan görüşmelerde aktarılan ortak söylem bu tanım olmaktadır. Dolayısıyla Aleviliği¹² ve Bektaşiliği birlikte ele almak mümkündür.

Bu durumda Alevi-Bektaşî¹³ kültürü "Hz. Muhammed'i mürşit, Hz Ali'yi rehber ve Hacı Bektaş Veli'yi pir kabul eden, geleneksel Aleviliği hoşgörü temeli üzerinde yeniden

¹⁰ Hak yolunda sâlike rehberlik yapan kimse ve tarikat kurucusu anlamında tasavvuf terimi (*TDV İslâm Ansiklopedisi*).

¹¹ (Çoğulu: Serçeşmegân) Çeşme başı, su başı. Pınar. (Farsça) Pir, şeyh. Baş. (Farsça), *luggat.com*

¹² Şiilik ve Alevilik, Hz. Ali'ye duyulan sevgi noktasında aynı yerde dursa da, aralarında temel teolojik farklar bulunur. Tezin ilerleyen bölümünde ele alınan Alevi-Bektaşî öğretisinde, dört kapı ve kırk makamda, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat olmak üzere dört kapı bulunur İşte Şiilik, daha çok formel boyutunda kalarak şeriat kapısına dayanırken, Alevilik tarikat ve marifet kapılarını aşarak hakikate odaklanır. Bununla birlikte, Araştırmacılar bu farkı sadece teolojik değil, aynı zamanda etnik bir fark olarak da ele alır. Onlara göre, Şiilik genellikle İslam'ın Farsi yorumunu temsil ederken, Alevilik Türk kültür ve yorumunu yansıtır (bkz: Zelyut, Öz Kaynaklarına Göre Alevilik).

¹³ Tezin bundan sonraki aşamalarında Alevi-Bektaşî tek bir terim olarak kullanılacaktır. Bunun dayanağı sözlü görüşmelerdeki fikir birliğine ek olarak yapılan literatür taramasında da görülen ortak kabuldür. Hurufilik, Haydarilik, Nasurilik ve Kalenderlik gibi dini öğretilerin Alevi-Bektaşî öğretileri ile az çok kesiştiği noktalar olsa da, Anadolu Alevi-Bektaşî öğretisinin söz konusu öğretilerden farklı bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Anadolu'da Alevi Bektaşilik bir sonraki bölümde kapsamlı olarak ele alınacaktır. Burada konunun daha anlaşılır olması bakımından yukarıda açıklanan Alevi ve Bektaşî kelime anlamlarından sonra Alevi-Bektaşî Nedir? sorusuna yanıt bulmaya çalışılmıştır.

yorumlayarak İslam öncesi Türk kültürüyle yoğuran, Anadolu'ya özgü dinsel-siyasal-düşünsel inanç sistemidir" (Korkmaz, 1994).

Bu noktada literatür verileri ve yapılan gözlemler göstermiştir ki; Alevilik tek bir tipoloji olmamakla birlikte bölgesel ve yöresel olarak değişmekte ve farklı isimlerle anılabilmektedir Ancak Alevi üst kimliği ve özü korunmaktadır¹⁴. Bu aslında Alevi-Bektaşî Türk topluluklarının, tarih boyunca genellikle Sünnî çoğunluğun içinde varlıklarını sürdürebilme halidir. Varlık sürdürebilme hali Alevi-Bektaşî kültürü içinde; "ocak" kavramı etrafında şekillenir. Ocaklar, topluluk içinde hiyerarşi ve aidiyet oluşturarak kimliği güçlendirir. Bu nedendir ki Alevi-Bektaşî topluluğu kendi içyapılarındaki dayanışma ve gizlilik kültürleriyle tanınır. (Yaman, 2011)

Alevi-Bektaşî toplulukları üç ana gruba ayrılır; bunlar arasında On İki İmam soyundan gelen "Aleviler", Hacı Bektaş Veli soyundan gelen "Çelebiler" ve Hacı Bektaş Veli'nin yol evladı olarak kabul edilen "Babagân/Babalar" bulunur. Bu gruplar arasında ritüelde farklılıklar görülebilir ancak, ocaklar arasındaki ilişkiler genellikle karşılıklı saygı ve dayanışma üzerine kuruludur. Dolayısıyla Ocak kavramı aslında, Alevi-Bektaşî topluluklarının iç dinamiğini güçlendirir denilebilir (Günşen, 2009; Türkdoğan, 1995: 482-483).

Başka bir perspektifle bakacak olursak; Alevi-Bektaşî topluluğunun günümüzde ritüel pratikleri ve ritüel mekânı göz önüne alındığında, literatürde "geleneksel" ve "modern" Alevilik olarak ayrıldığı anlaşılmaktadır. Geleneksel Alevilik eski uygulamalara bağlı olarak kırsal bölgelerde devam ederken, modern Alevilik bir başka ifade ile Kentsel Alevilik¹⁵ şehirlerde kendine mekân inşa etmekte ve kendini Alevi-Bektaşî olarak tanımlayarak devam eder (N. Yılmaz, 2003).

Anadolu'ya ait olan Alevi-Bektaşîliğin (burada Alevilik tarihinin siyasi ve dini olayından kısmen uzaklaşarak, tasavvufî boyutuyla bir öğretiyeye dönüştüğünü söylemek mümkündür) geleneksel ve mekân inşa eden hali ile Kentsel Aleviliğin daha anlaşılır olması

¹⁴ Yaklaşımında "yol bir süre bin bir" sözü tam da bunun için vardır. Hakk'a ulaşma yolu birdir ancak uygulama zenginidir anlamına gelmektedir.

¹⁵ Kentsel Alevilik, Alevi ibadetlerinin ve ritüellerinin şehirde uygulanması ve Alevi kimliğinin şehir yaşamındaki dinamiklere uyum sağlaması olarak açıklanabilir. Detaylı anlatımı tezin ilerleyen bölümündedir.

bakımından Alevi-Bektaşî kültürünün temelinde Anadolu'da nasıl var olduğuna bakmak çalışmanın kapsamı açısından faydalı olacaktır.

2.2. Anadolu'da Alevi-Bektaşî Kültürünün Yerleşimi ve Yayılması

Türklerin İslam'a geçişi, sekizinci yüzyıldan onuncu yüzyılın sonuna kadar uzanan karmaşık bir süreçtir. Arap-Emevi yönetiminin Türk bölgelerine yönelik politikaları ve baskısı, Türklerin İslam'ı benimseme sürecini zorlaştırır. Özellikle Arap ordularının baskısı altında kalan Türk toplulukları, dini ve kültürel bağımsızlıklarını korumak adına direnir. Bu süreç Emevi yönetimine karşı bir tepki oluşturur. (Sümer, 2011)

“Emevi zulmünden iyice bunalan Hz. Peygamberin diğer akrabaları da kurtuluşu Türkistan'a ve Türklerin yanına göçmekte buldular. Hz. Peygamberin evlatlarının haksız yere Emevilerce öldürülmüş olması bu kırimda arta kalanlarının da perişan bir vaziyette göç ederek aralarına sığınmaları Türklerin Ehlibeyt'e muhabbetini daha da kuvvetlendirmiştir. Çünkü Türkler, Emeviler'in Arap ırkçılığına dayalı siyasal İslamcılığına karşı Ehlibeyt'in sevgi ve hoşgörüyeye dayanan iman prensiplerini seviyorlar ve benimsiyorlardı”(Altınok, 2013)

Özellikle Horasan bölgesinde, Ehlibeyt'in etkisiyle yayılan İslam'ın farklı bir yorumu belirginleşir. Bu dönemde, Ahmet Yesevi¹⁶ gibi önde gelen figürlerin de etkisiyle, İslam'ın Ehlibeyt geleneğine dayalı bir yorumu, Türk kültüründe kökleşir. Bu süreç, Alevi-Bektaşî geleneğinin Anadolu'da gelişimine zemin hazırlar (Sümer, 2011).

Dolayısıyla Anadolu, İslamiyet'i benimsemiş göçebe Türk aşiret ve boylarının Orta Asya'dan Ön Asya'ya gelişleriyle birlikte, çeşitli kültürlerin ve toplumsal dinamiklerin ortaya çıkardığı (Şener, 1991:113), Türklük ve İslamiyet'in bir araya gelerek Alevilik biçiminde sentezlendiği¹⁷ ve bu nedenle, Aleviliğin yani Türkleşmiş İslam'ın doğduğu bir coğrafya olarak kabul edilir (Ertan, 2023). Bu noktada Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte Alevilik, Anadolu'nun köklü inançlarıyla etkileşime girerek en olgun halini bulur. Özellikle Horasan dervişleri, İslamiyet'i Türkmen yaşam tarzına uyarlayarak Orta Asya'dan Anadolu'ya taşınmasında önemli rol oynarlar. Bu dervişler, coğrafyanın Müslümanlaşmasına

¹⁶ Orta Asya Türkleri'nin dini-tasavvufi hayatında geniş tesirler icra eden ve “pîr-i Türkistan” diye anılan mutasavvıf-şair, Yeseviyye tarikatının kurucusu (*TDV İslâm Ansiklopedisi*).

¹⁷ Alevi tarih yazımında karşımıza alevi inançlarının, Şamanizm öncesi Türk inançlarından başlayarak Totem, Göktanrı, Şamanizm, Maniheizm, Zerdüştlük ve Budizm etkileriyle şekillendiği tezi karşımıza çıkar. Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan bu inanç sisteminde, hangi öğelerin dini, hangilerinin kültürel olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte bazı paralelliklerden söz edilebilir (Bozkurt,2005:97-98).

katkı sağlarlar. Horasanlı¹⁸ bir eren olan. Hacı Bektaş-ı Veli^{19 20}, İslamiyet'in Anadolu'da yayılması ve bugünkü Alevi-Bektaşî kültürünün oluşması bakımından önemlidir (Şener, 1991: 122).

Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği zaman dilimi ise²¹, Anadolu Selçuklu Devleti'nin son dönemine tekabül eder. Bu dönem, Baba İshak liderliğinde Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı bir isyanın başladığı dönemdir. Baba İshak, sömürü ve zulme karşı çıkan bir figürdür ve onun liderliğindeki Babailik hareketi, o zamanların en etkili köylü direniş örgütü olarak bilinir. İsyân bastırıldığında Baba İshak ve onun yanında bulunanlar idam edilir ki Hacı Bektaş Veli'nin kardeşi Mentеш de içlerindedir. Dolayısıyla, Hacı Bektaş Veli'nin Anadolu'ya geldiği yıllar, toplumsal çalkantılarla doludur. Anadolu, Acem ve Arap etkisindeki iktidar ve din mücadelelerinin gölgesindedir (Şener, 1993). Ancak Hacı Bektaş Veli, günümüzde Hacıbektaş olarak bilinen bölgeye yerleşerek, Anadolu'da öğretileri ile Alevi-Bektaşî kültürünü ve inancını yaymaya başlayacaktır.

Hacı Bektaş Veli ile doğan, gelişen ve Balım Sultan²² ile sistemleşen ve dergâh halini alan Alevi-Bektaşî kültürünün Osmanlı devletinin kuruluşunda da rol oynadığı

¹⁸ Kuzeydoğu İnan'da bir eyalet(*TDV İslâm Ansiklopedisi*).

¹⁹ Vilâyet-Nâme'ye göre Hacı Bektaş Velî, Horasan hükümdarı İbrahim es-Sânî Seyyid Muhammed ile Şeyh Ahmet adlı Nişâburlu bir âlimin kızı olan Hatem (Hatme)'in oğludur. İsmi Muhammed, mahlâsı Bektaşîr. (Rıfki & Yücer, 2013). Onun devrine yakın kaynaklar ve vakfiyelerde, kendisinden dâima Hacı Bektaş şeklinde bahsedilir; ayrıca Bektaşî kaynaklarında da sık sık Hünkâr lâkabı ile anılır. Hacı lâkabı ise, Vilâyet-Nâme'de zikredilen bir keramet sonucu ortaya çıkar-burada Hacı Bektaş Veli'nin mitolojik yaşamında olduğunu vurgulamak faydalı olacaktır. Ancak Hacı Bektaş'ın Horasan'dan Anadolu'ya hicreti esnasında bizzat hacca gitmiş olduğu da bilinmektedir. Hacı Bektaş Veli'yi büyük Türk Mutasavvıfı olan Hoca Ahmet Yesevi'nin halifelerinden Lokman Parende yetiştirir (Şener, 1993).

²⁰ Vilâyet-Nâme, Hacı Bektaş Veli'nin baba tarafından Hz. Ali'ye mensup olduğunu şu sözlerle ifade eder: *"Hacı Bektaş Veli, İbrahim Sani diye anılan Seyit Muhammed oğludur. Seyit Muhammed, Musa Sani; Musa İbrahim Mükerrerrem Mucap oğludur. İbrahim Mükerrerrem Mucap, Horasan Sultanı Ali ibn-i Musa Rıza'nın, ana baba bir küçük kardeşidir... İmam Ali Rıza'nın kardeşi olan İbrahim Mucap, İmam Musa Kazım'ın oğludur. Musa Kazım, İmam Cafer Sadık'ın; Cafer Sadık, İmam Muhammed Bakır'ın; Muhammed Bakır İmam Zeynel Abidin'in; Zeynel Abidin ise İmam Hüseyin oğludur. İmam Hüseyin'in babası Ali Murtaza; anası Muhammed Peygamber'in kızı Fatma; dedesi Muhammed Mustafa'dır Görüldüğü gibi Hacı Bektaş Veli, bir seyittir..."* (Hacı Bektaş Veli; Korkmaz, 1995:12) Eserin bir başka bölümünde Hz. Ali'nin ve Hz. Muhammed'in gelip Hacı Bektaş Veli'ye Kur'an öğrettiği ve Hacı Bektaş Veli'nin elinin içinde Hz. Ali'nin nişanı olan yeşil bir ben bulunduğu rivayet edilmektedir.

²¹ Hacı Bektaş Veli, Suluca Karahöyük'e geldiğinde Kadıncık Ana ile karşılaşır. Uzun yoldan gelen ve acıkan Hacı Bektaş Veli Kadıncık Ana'ya selam verir ve *" Bacım karnım acıktı hak rızası için bir lokma verir misiniz?"* der. O yıllar Karacahöyük'te kuraklık ve yoksulluk vardır. Kadıncık Ana bu istek üzerine sıkıntıya düşse de dervişe karşı yok dememek için kız çocuğunu çağırır ve gidip evden ekmek getirmesini söyler. Çocuk eve gider ve kilerleri, kapları, sandıkları yiyeceklerle dolup taşar halde görür. Evde hiçbir şeyin olmadığını bilen çocuk şaşkınlık ve sevinçle Kadıncık Ana'ya *"Ana doluuu! Ana doluuu!"* diye bağırarak koşar. İşte Anadolu adının bu *"Ana doluuu!"* ifadesinden geldiğine inanılır (Şener, Yaşayan Alevilik,1993:11).

²² Balım Sultan, 16.yy'da Bektaşîliği yeniden düzenleyip bugünkü bilinen kimliğine kavuşturan mutasavvıf. (*TDV İslâm Ansiklopedisi*).

bilinmektedir. Bektaşilik ve Yeniçeri Ocağı arasındaki ilişki, Alevilerin Osmanlı ile ilişkisinin anlaşılması bakımından önemlidir (Kara, 2003).

Ancak 16.yy da Yavuz Sultan Selim'in tahta olduğu yıllarda sınıfsal ve dini ayrılıklar ile Osmanlı'nın merkezi otoritesinin güçlenmesi ve köylülerle devlet arasındaki mesafenin artması ile isyanlar başlar. İran'da Safevi Devleti'nin yükselişi ve Şah İsmail'in²³ Alevi toplulukları üzerindeki etkisi de isyanların şiddetini artırır. Bu isyanların bastırılması sürecinde²⁴, 40.000'den fazla Alevi'nin öldürüldüğü, sağ kalanların ise merkezi otoritenin baskı ve şiddetinden kaçarak dağlık bölgelere sığındıkları belirtilir (Ertan, 2023; Öz, 2008). Bu çekilme literatürde Aleviliğin tarih yazımı için bir boşluk oluşumu olarak değerlendirilir. Bununla beraber çalışmamızın konusu olan Cemevilerinin aslında neden tarihsel yapıtlarının bulunmadığının Hacı Bektaş Veli Dergâhının günümüzde referans alındığının da cevabı niteliğindedir.

Millî mücadele döneminde ise Alevi-Bektaşiler önemli rol oynarlar. Bu dönemde Atatürk'ün Hacı Bektaş Veli Dergâh ziyareti de bu önemli rolün simgesi niteliğindedir. Burada Alevi-Bektaşî topluluğunun Osmanlı döneminde yaşadığı baskıların da etkisinin olduğu düşünülmektedir (Ertan, 2023; Zelyut, 1993). Bu nedenle, Alevi-Bektaşilerin Millî Mücadeledeki rollerini tarihsel ve toplumsal dinamiklerin bir sonucu olarak okumak mümkündür.

Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet'in laiklik politikaları, Alevilere güvenlik ve eşitlik sağlasa da; Alevilerin siyasi tercihleri ve sosyo-ekonomik dönüşümleri, 1978 Malatya, 1978 Sivas, 1978 Maraş ve 1980 Çorum olaylarına yol açar ve bu durum Alevi ve Sünni nüfusun bir arada yaşadığı bölgelerde kentleşme süreci ve sosyal hareketlilikle yakından ilişkilendirilir (Şener, 1991).

1990'lar ise literatüre "Alevi Uyanışı" olarak geçer. Alevi-Bektaşiliğin gizli kalan yapısı, yerini kendini açıkça ifade etmeye bırakır. Bu ifade etme şekli Alevi dergilerinin ve Alevilik hakkında yazılmış kitapların sayısının artmasıyla kendini gösterir. Aynı zamanda

²³ Safevî Devleti'nin kurucusu ve ilk şahı (1501-1524). Türkçe şiirlerinde kullandığı mahlası Hatayi.

²⁴ Yavuz Sultan Selim ile Safevî Hükümdarı Şah İsmâil arasında Çaldıran ovasında 23 Ağustos 1514'te Çaldıran Savaşı yapılır ve Safevî mağlup olur. Bu savaştan sonra ise Yavuz Sultan Selim Şah unvanını kullanmaya başlar ve bu unvan "Sultan Selim Şah" diye sikkelere de işlenir. Yavuz'dan sonra gelen padişahlar da aynı unvanı kullanıp kendi dönemlerinde basılan paralara işlediklerinden bu unvanla basılan paralara "şâhî" denmiştir(TDV İslâm Ansiklopedisi).

Türkiye'de ve yurtdışında Alevi kimliğine dayalı birçok dernek ve vakıfların kurulması da bu zamana denk gelir. Bununla birlikte 1993 Sivas Olayları ve 1995 Gazi Olayları gibi toplumsal travmaya sebep olan olaylar, Alevi-Bektaşî kimlik hareketinin ve toplumsal örgütlenmesinin daha da güçlenmesine neden olduğunu ifade edebiliriz (Uyanık, 2014)

2.3. Alevi-Bektaşî Kültürünün Sembol İfadeleri

2.3.1. Alevi-Bektaşî kültüründe sayı sembol kodları ve anlamları

Schimmel'e göre her uygarlığın kendine özgü bir sayı sistemi vardır. Örneğin Sümer ve Babil sayı sistemleri gelişmişlikleri ile bilinir, Maya sayıları astronomik hesaplamalardaki doğrulukları ile öne çıkar ve eski Hint metinlerinde sayılar kutsal kabul edilir. Ancak bugün ki sayı anlamların çoğu Mezopotamya'ya aittir. Yahudi, Hristiyan ve İslam kültürlerinde de sayılara gizemli ve dinsel anlamlar yüklenir, bu ilginin temeli Pisagorcu düşünceye dayanır. (Schimmel & Küpüşoğlu, 2000). Pisagorcu düşünceye göre, sayı evrenin temel prensibi ve özüdür; her varlık bir sayıyı temsil eder ve bilimin amacı her varlığın sayısal karşılığını bulmaktır. Sayılar, tüm varlıklar gibi "bir"den türemiştir; dolayısıyla sayıların özü de birdir. Bu anlayışa göre, tüm çokluklar bir olan Yaraticıdan gelir. Pisagorcu görüşte sayılar sadece nicelik değil, birlik ve çokluk arasındaki ontolojik bağı simgeler. Bu sebeple, matematik İslami düşüncede her zaman ilgi çekici bulunmuştur (Keleş, 2017).

Alevi-Bektaşî kültüründe, sayıların sembolik anlamları, Türk kültürünün bu sayılarla ilişkilendirdiği anlamlarla paralellik gösterir, aynı zamanda bu inanç sisteminin özgün anlayış ve kabullerini de yansıtır (Coşar, 2011). Bununla birlikte, sözlü görüşmeler ve yapılan gözlemlerde sayıların cemevinde doğrudan bir mesajı olduğu anlaşılmıştır. Kentsel Alevilik ürünü olan ve kompleks yapılar olarak tasarlanan yeni dönem cemevlerinin biçimlenişinde, sayılar strüktürel ifadeler olarak kullanılır. Örneğin 12 olan imamların yapıda anlamsal yansıması; 12 adet açıklık, 12 adet kolon kullanımı gibi referanslar ile verilir. Yapılan görüşmeler ve gözlemlerde Alevi-Bektaşî kültürünün aktarımında sayıların önemsel varlığı dikkati çekmektedir. Kırklar cemi, dört kapı kırk makam, on iki imamlar, on iki hizmet, üç kollu şamdan ve kırk budak şamdanı bunlara verilebilecek örneklerdir.

Aşağıda sayıların varlığına ilişkin anlamsal karşılıklar Coşar'ın (2011) çalışmasından tabloleştirilerek bir araya getirilmiştir. Çalışma kapsamında Alevi-Bektaşî kültüründe sayı

sembol kodları ve kültür içinde anlamlarının mekânsal karşılık yansımalarının araştırılması ve anlaşılması açısından faydalı bulunarak konulmuştur.

Tablo 2.1. Alevi-Bektaşî Kültüründe Sayı Sembol Kodları ve Kültür İçinde Anlamları (Coşar, 2011)

Sayı Sembol Kodları	Kültür İçinde Anlam Karşılığı
Bir	Vahdetin sembolü olan Tanrı. Birlik, tek olanın yansımasıdır. Bir olma hali, Hakk'la bütünleşmek anlamını taşır.
Üç	“Hak-Muhammed-Ali” üçlemesinin ifadesi. Üç fitilli çerağ: Pir postunun yanında yer alan üç fitilli büyük çerağ. Üçleme: Tarikatta bir uygulamanın üç kez yapılması.
Dört	Hz. Muhammed'in ev halkı: Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin. Dört kapı kırk makam: Eğitim aşamalarını temsil eden bir öğretim şekli. Dört melek: Cebrail, Mikail, İsrail, Azrail. Dört peygamber: Davut, Musa, İsa, Muhammed. Dört insan tipi: Her biri bir kapıyla simgelenen; abidler, zahitler, arifler, muhipler.
Beş	Beşler: Ehli beytin temsil ettiği özel sayı. Hz. Muhammed ve ailesi: Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin.
Altı	Allah, Hz. Muhammed, Ali, Fatma, Hasan, Hüseyin. Altıya gitmek: Erkekler arasında dönülen bir semah türü, altı sayısı anısına yapılan bir ritüel.
Yedi	İmam Ali'de bulunan yedi üstün sıfat; yedi erkânı temsil eder. Yedi sıfat: Hz. Ali'de görülen kemalat, cemalet, fazilet, adalet, merhamet, marifet, hakikat. Yedi ulu ozan: Nesimî, Fuzulî, Pir Sultan, Hataî, Yeminî, Viranî, Kul Himmet.
Dokuz	Arşın sembolü. Dokuz sema: Arşın 9 katı. Kırlangıç Tavan: 9 katlı tüteklikli çatı.
On İki	On iki imamın temsil ettiği sayı. On iki dilimli taç: Kubbesi on iki dilimli olan derviş başlığı. On iki hizmet: Cemde yürütülen hizmetler. On iki kurban: On iki imamlara ithaf olarak “on iki kurban” tıglama ritüeli. On iki post: On iki makam. On iki taam: Aşurede kullanılan on iki malzeme
Kırk	Kırklar'ın temsil ettiği sayı. Kırk abdal/kırklar: Gayb erenleri arasında kabul edilen kırk ululuk ermişi. Kırk ocak: Hacı Bektaş Veli'nin gönderdiği dedelerin oluşturduğu ocaklar. Kırk şamdan/kırk budak: Çerağın kırk kollu bir çeşidi. Kırklar meydanı: Kırkların toplandığı alan. Kırklar semahı: Kırklar ceminin ilk semahı.

Tablo 2.1'deki veriler incelendiğinde ve sözlü görüşmelerde çalışmanın dördüncü bölümünde kapsam çerçevesinde ele alınacak cem meydanı ilişkili üç, dört, yedi, sekiz, dokuz, on iki sayılarının mekân da yapısal bir karşılık değeri olduğu anlaşılmıştır. Çalışma odaklı bu veriler kullanılacaktır.

2.3.2. Alevi-Bektaşı kültüründe hayvan sembol kodları ve anlamları

Sayılardan başka bu kültürün dikkat çeken diğer bir sembol unsuru ise hayvan tasvirleridir. Hayvan sembolizmi, toplumların hayvanlara onların belirli özelliklerinden esinlenerek yükledikleri anlamları ifade eder. Bu semboller, bir hayvanın o toplumun kültüründe veya mitolojisinde taşıdığı özel nitelikler, değerler veya duygularla ilişkilidir (Baysal, 2023).

Alevi-Bektaşı kültüründe hayvan ve doğa sembollerini görmek mümkündür. Bu semboller kimi eşyalarda, kapılarda, tablolarıda ve dergâh mimarisinde karşımıza çıkar. (Dursun & Hana, 2022)

Aşağıda Alevi-Bektaşı kültüründe hayvan sembol kodları ve kültür içinde anlamları Dursun & Hana (2022) ve Karayel & Albayrak (2020) alışmalarından alınarak bir araya getirilmiş ve tablolaştırılmıştır. Çalışma kapsamında Alevi-Bektaşı kültüründeki anlamlarının mekânsal karşılık yansımalarının araştırılması ve anlaşılması açısından faydalı bulunarak konulmuştur.

Tablo 2.2. Alevi-Bektaşî Kültüründe Hayvan Sembol Kodları ve Kültür İçinde Anlamları (Dursun & Hança, 2022; Karayel & Albayrak, 2020)

Hayvan Sembol Kodları	Kültür İçinde Anlam Karşılığı
Aslan	Hiz. Ali'nin sembolüdür. <i>Allah'ın Aslanı</i> sıfatı ile anılan Hiz. Ali, bu sıfatı Alevilikte Miraç Olayı'ndan alır ²⁵
At ²⁶	Hiz. Ali'nin savaşlarda koruyucusu ve yardımcısı atı Döldül Peygamberin Burak atı ile göge yükselişî Hiz.Hızır'ın bozatu ile dünyayı çok kısa bir sürede dolaşması
Güvercin	Hacı Bektaşî Veli'nin Anadolu'ya güvercin donunda(kılığında) geldiğî inancını anlatır. Güvercin barışın ve masumluğun simgesidir.
Turna Kuşu	Allah aşkıyla yola çıkan kişinin ruhunu; turna sürüsü ise cem törenine katılan ve ilahi aşka ulaşmak için dönen canları simgeler. "Turna Semahı" olarak bilinen bu ritüelde, turna Tanrı'ya ulaşmak için sürekli bir yolculuk içinde olup, ölümsüzlüğe erişmiş bir varlık olarak kabul edilir.
Geyik	Hacı Bektaş Veli'yi betimleyen heykel ve portrelerde kucağındaki geyik, sulak bölgelerde yaşayan ve pislikten atlayarak geçen bir hayvan olarak betimlenir. Bu durum, geyiğın mecazi anlamda kötülöklere bulaşmadığını simgeler ve günahlardan arınma ile masumiyetin sembolü olarak kabul edilir. Ulu ve önder bir hayvan olarak görüldüğü için geyik avlamak yasaktır; avlandığında uğursuzluk getireceğine inanılır.
Arı	Arı, dervişî temsil ederken, bal ise dört kapı kırk makamın hakikatini simgeler. Arı sürekli olarak bal üretmeye çalışırken, derviş de sürekli olarak hakikate ulaşmak için çaba harcar. Bu anlamda derviş, hakikat yolunda arının yaptığı gibi gayretli olmalı ve doğru yolu kabul etmelidir.
Bölböl/Göl	Göl ve bölböl arasındaki ilişki, bölbölün canı, gölün ise cananı temsil etmesiyle açıklanır. Göl, Hiz. Muhammed'in Miraç sırasında terleyip kızarmasıyla düşen ter damlasının kırmızı bir göl haline gelmesiyle bağlantılıdır. Bu nedenle göl, Hiz. Muhammed'in sembolü olarak kabul edilir.

Tablo 2.2'deki veriler ile saha gözlemleri ve yapılan sözlü görüşmelerden anlaşılmuştır ki hayvan sembollerinin kültüre ait mekân ve etkinliklerde kullanımının en yaygın şekli Hacı Bektaş Veli portresindedir.

²⁵ Hiz. Muhammed, Miraç yolculuğında Cebrail'in rehberliğinde burak atı ile göge yükselir. Yolda bir aslan önlerini keser, gelen bir ses üzerine yüzüğünü aslana verir ve yoluna devam eder. Hakk'a kavuşur, doksan bin sır öğrenir. Dönüşte Kırklar Meclisi'ne ulaşır, ancak kapıdan önce kabul edilmez. Sonunda kendini "yoksul" olarak tanıttınca kapılar açılır. Mecliste kırk kişinin bir olduğı hakikatine şahit olur. Bir üzüm tanesini Cebrail'in getirdiğı nur tabakta şerbete çevirerek herkese paylaşır. Semah sırasında Hiz. Ali'nin parmağında, Miraç'ta aslana verdiğı yüzüğü görerek O'nu tanır(G. Coşkun, 2022).

²⁶ Alevi-Bektaşilikte at sembolizmi, İslamiyet öncesi Türk inanç sistemlerine, özellikle Şamanizm'e ve diğeri Türk-Moğol inançlarına benzer özellikler taşır. Örneğın, Şamanizm'de "Pura" adlı bir atla şamanın göge yükselme anlatısı, İslamiyet'teki "Burak" ile ilişkilendirilir (Dursun & Hança, 2022).

Şekil 2.1. Hacı Bektaş Veli Portresi (Url-7)

Portrede Hacı Bektaş Veli kucağında aslan ve geyik ile oturmaktadır. Geyik ve aslan doğaları gereği birbirine zıt iki varlıktır. Aslan güçlü olan, geyik ise mazlum olanı simgelerken Portre barışın sembolüdür (Karayel & Albayrak, 2020).

"Sevgi muhabbet kaynar, yanan ocağımızda,
Bülbüller şevke gelir, gül açar bağımızda.
Hırslar, kinler yok olur, aşkla meydanımızda,
Aslanlarla ceylanlar, dosttur kucağımızda"

Hacı Bektaş Veli

2.3.3. Alevi-Bektaşî kültüründe renk sembol kodları ve anlamları

Bir başka sembol unsuru ise renktir. Renkler, toplumların yapısı içinde güçlü simgesel anlamlar taşıyan görseller ya da sözcüklerdir (Toker, 2009). Bununla birlikte renkler, duyuşsal etkileri ile mekanda atmosfer oluşturmanın güçlü araçlarından biridir. Evrensel, kültürel ve kişisel anlamlar barındıran renkler, temaları veya mesajları kullanıcıya aktarmak için kullanılır. Bu nedenle, renk kodları kullanıcının mekân algısıyla doğrudan ilişkilidir (Dinçay, 2020). Bu bağlamda cemevi mekanında kullanılan renkler kültüre ait kullanıcı tarafından anlam karşılığı bulur mekanın atmosferini dolayısıyla algısını etkiler.

Aşağıda Alevi-Bektaşî kültüründe renk sembol kodları ve kültür içinde anlamları Süme & Ekici'nin (2024) çalışmasında tablolaştırılmıştır. Çalışma kapsamında Alevi-Bektaşî renk sembol kodları ve kültürel anlamlarının mekânsal karşılık yansımalarının araştırılması ve anlaşılması açısından faydalı bulunarak konulmuştur.

Tablo 2.3. Alevi-Bektaşî Kültüründe Renk Sembol Kodları ve Kültür İçinde Anlamları (Süme & Ekici, 2024)²⁷

Renk Sembol Kodları	Kültür İçinde Anlam Karşılığı
Ak/Beyaz	İslam, güç, bağımsızlık, aydınlık, saflık, temizlik, iyilik ve bolluk
Kara/Siyah	Bilinç dışı, güç, heybet, istikrar, gerçek, matem, gölge, nefis ve kötü niyet
Boz	Kılavuz kurt bozkurt, Hızır'ın boz atı, ölümsüzlük
Kızıl/Kırmızı	Kızılbaş Alevi, güç, cesaret, hükümdar, ateş
Gök/Mavi	Kutsal, akıl, sadakat
Sarı	Sarı alem, tanrısal yön, güneş, merkez
Yeşil	Hızır'ın rengi, Seyyid rengi, Hz.Ali'nin alameti, İslamiyet, kutsal, ilahi olan, bahar, yeniden diriliş

Tablo 2.3'deki veriler incelendiğinde ve saha gözlemlerine göre çalışmanın dördüncü bölümünde kapsam çerçevesinde ele alınacak cem meydanı ilişkili kırmızı, yeşil ve beyaz renklerin mekân da karşılık değeri olduğu anlaşılmıştır. Çalışma odaklı bu veriler kullanılacaktır.

2.4. Bir Öğreti Olarak Alevi-Bektaşî Kültürü

Alevi-Bektaşî kültürü hem insanın kendiyile hem de diğerleri ile olan ilişkilerine rehberlik edecek bir takım ahlak öğretilerine sahiptir. Nitekim bu rehber cümleleri Hacı Bektaş Veli dergahında da yazılı olarak görülmektedir.

Katılımcılardan B.U "*..İnsan-ı kamil olma yolunda öğretileri vardır Hacı Bektaş Veli'nin..*" ifadesi de gösterir ki rehber cümleler Alevi-Bektaşî kültürü için aslında bir davranış şekli öğretisidir diyebiliriz. Bununla birlikte katılımcılardan S.K. "*...Alevi-Bektaşîlik zaten yaşama dair öğretiler mesela ayin-i cem hoşgörüyü temel alır...*" ifadesi ve gözlemlerden yola çıkarak öğretilerin sosyo-kültürel alanda bir kimlik inşa ederek yaşam biçimini şekillendirdiğini söyleyebiliriz.

Hacı Bektaşî Veli'nin sözlerinden "İyiye ve kötüye seçen akıldır", "Murada ermek sabır iledir" "Marifet ehlinin ilk makamı edeptir" ile doğruyu seçebilecek akıllı, amaca ulaşmada

²⁷ Renklerin Alevi-Bektaşî kültüründe bunların dışında Ehl-i Beyt'ten kişileri sembolize eder. Buna göre beyaz Hz. Muhammed'i, kara Hz. Fatma'yı, açık yeşil ile sarı Hz. Hasan'ı, yeşil ve pembe Hz. Hüseyin'i sembolize ederken, al da Hz. Ali'yi sembolize etmektedir (Günşen, 2009b).

aceleci olmamayı ve her şeyden önce edebin önemini anlatır. Dolayısıyla insanın yolcuğu kendi ile ilgilidir demek mümkündür.

"Kadınları okutunuz", "Ara. Bul", "Araştırma açık bir sınavdır", "Arifler hem arıdır, hem arıtıcı", "İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır", "Düşünce karanlığına ışık tutanlara ne mutlu" sözleri ile okumanın, eğitimin hatta kadının eğitiminin, araştıranın ve sorgulayanın kıymetini vurguladığını ifade edebiliriz.

"Madde karanlığı, akıl ışığı ile;
Cehalet karanlığı, ilim ışığı ile;
Nefis karanlığı, marifet ışığı ile ;
Gönül karanlığı da aşk ışığı ile aydınlanır"

Hacı Bektaş Veli

"İncinsen de, incitme", "İnsanın cemali, sözünün güzelliğidir", "Nefsine ağır geleni kimseye tatbik etme" sözleri ile hoşgörülü ve affedici olmayı, güzel konuşmayı ve doğrudan kalmayı öğütlediği anlaşılabilir.

"Hiçbir milleti ve insanı ayıplanamaz", "Düşmanınızın dahi insan olduğunu unutmayınız", "Bir olalım, iri olalım, diri olalım" sözleri ile yine aslında birliği, ayırım yapmamayı ve kucaklayıcı olmayı anlatır diyebiliriz.

Bu noktada rehber cümleler arasında Alevi-Bektaşî kültüründe aslında hepsini içine alan öz olarak ifade edebileceğimiz rehber cümle "Eline Beline Diline Sahip Ol" şeklindeki sözdür. Bahsedilen rehber cümlelerin temelini oluşturan bu söz, insanın en başta kendisi ile olan ilişkisinin kıymetini vurgular. Bu görüş sözlü görüşmelerde de gözlemlenmiştir. Katılımcılardan B.U şöyle ifade eder " *...Eline beline diline sahip ol önemli tabi bizim için. El demek vatan demek, bel demek millet demek, dil demek Türkçe demek...*" dolayısıyla topluluğun bu söz üzerine birçok anlam yüklediği ve odağa yerleştirdiği anlaşılmaktadır.

"Gönül Kâbe'sine girmesin hülya,
Nefsine hâkim ol düşme bed huya.
Kırları arıtan baksana suya,
Hep yüzü yerlerde, bucda değildir"

Hacı Bektaş Veli

Bu bakımdan burada ele alınan ve alın(a)mayan öğretilerin amacı, insanın ve topluluğun eğitimini hedeflemektir diyebiliriz. Bununla birlikte öğretilerin işaret ettiği bir

amaç, yol veya hedef gösterdiği, daha derin anlamı ile ifade ettiği "kâmil insan" ve "vahdeti vücut" kavramlarından anlaşılabilir.

"Kamil insan" veya "insan-ı kamil" tanımları Korkmaz (1994:187-188) tarafından şöyle açıklanmaktadır;

"Derece derece yükselerek Hakk'a ulaşan eksiksiz insan, olgun insan, yetkin insan". Tasavvufi anlamı "...alemlerin en aşağısı olarak algılanan bu dünyaya düşen bir varlık, önce cansız şey, sonra bitki, hayvan ve insan görüntülerinde ortaya çıkarak devrini tamamlamaya çalışır, sonunda da insan-ı kamil durumuna ulaşarak Hakka kavuşur. Nasıl mutlak varlıktan çıkarak bu toprağa indiyse bu kez de bu topraktan yükselerek aslına varmış olur" (s.187-188)

Bu bakımdan, "kâmil insan" kavramı, manevi olgunluk ve mükemmellik düzeyine ulaşmış bir insanı tanımlarken, bireysel ve toplumsal bağlamda kabul görmesi gereken etik değerler ve davranışlar için bir temel sunar (Durak, 2010).

"Vahdet-i vücut"²⁸ kavramına göre, varlık tek bir hakikattir ve bu hakikatin bölünmesi veya ikiliği mümkün değildir. Dar anlamda, varlık Tanrı ile özdeş kabul edilir. Tanrı dışında var olan her şey, varlığını Tanrı'dan almıştır (Uluç, 2006). Bu kavram aslında "Enelhak" sözü ile daha iyi açıklanabilir. Hallacı Mansur'un²⁹ idamına sebep olan bu söz, "Hak bende"³⁰ olarak çevrilebilir. Ancak sözün manasını "Ben Tanrırım" olarak yorumlamak sığ bir bakış açısıdır ve asıl mana şöyle ifade edilebilir; "Enelhak" Ben olmaktan öteye geçmiş ve kendini O'nda bulmuş insan halidir. Dolayısıyla insanın kendi ile buluşmasıdır. Her şey Hakk'tır ve her şey Hakk'tandır anlayışıdır (Topal, 2021).³¹ Bu bakımdan "Vahdeti Vücut" varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamına gelir³² başka bir ifade ile insanın "Kamil İnsan" mertebesine yükselip Hakk'a ulaşmasıdır. Nitekim Hakk'a ulaşmanın yolu Alevi-Bektaşî

²⁸ Literatürde bu kavram İbn Arabî ile anılsa da aslında İbn Arabî "vahdet-i vücûd" terimini doğrudan dile getirmemiştir; ancak eserlerinde, vücûdun tek bir hakikat olduğunu ve evrendeki çeşitliliğin bu hakikatin yansımaları ve tezâhürleri olduğunu vurgulayan bir öğreti geliştirmiştir. Bunun yanı sıra, İbn Arabî, "vahdet-i vücûd" terimiyle anlamca örtüşen "vâhid fi'l-vücûd" (vücûdda bir) ifadesini kullanmıştır. (bkz: T. Uluç "İbn Arabî'de Mistik Sembolizm")

²⁹ Asıl adı Ebu Abdullah Hüseyin bin Mansur el-Beyzavi el-Hallac'dır. Tasavvufun gelişmesine önemli katkılarda bulunan ünlü mutasavvıftır. Tanrı'nın varlığının her şeyde bulunması düşüncesi (Uluhiyet) ve Tanrı'nın bir insana ya da varlığa bizzat girerek onunla birleşmesi düşüncesi (Hulûl)iddia ettiği gerekçesiyle öldürülmesine sebep olan meşhur sözü "Enelhak" ile tanınır. (TDV İslâm Ansiklopedisi)

³⁰ "Enel Hak" TDV İslâm Ansiklopedisi

³¹ Bu noktada panteizm ile karıştırılmaması önemlidir. Çünkü Panteizm, Arapça'da "Vücudiyye" olarak adlandırılır ve her şeyi Tanrı olarak kabul etme anlayışıdır. Bu düşünceye göre, doğa Tanrı'dır ve doğanın dışında bir varlık ya da Tanrı yoktur. "Vahdet-i Mevcut" adı verilen bu inanç, son tahlilde ateizmle benzerlik gösterir. Buna karşın, "Vahdet-i Vücut" anlayışında Tanrı, yaratılmış hiçbir şeye benzemez ve varlıkların hakikati Tanrı'da görülür ancak panteizmde fiziksel evrenin kendisi Tanrı olarak kabul edilir. (Panteizm Nedir?, www.turkedebiyati.org,2012)

³² "Vahdet-i Vücûd" TDV İslâm Ansiklopedisi

kültüründe “dört kapı, kırk makam”³³ sürecini işaret etmektedir. Bu dört kapı Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikattir³⁴. Şeriat, dışsal yani zahiri bir yönü temsil ederken, Tarikat, Marifet ve Hakikat daha çok içsel yani batını yönlerine odaklanır.

Bununla birlikte Alevi-Bektaşî öğretisinin yazılı kaynaklarına ve Hacı Bektaş Veli'nin öğretilerine göre; Alevîliğin tasavvuf ve bilgelik üzerine kurulu olan ruhsal yolculuğu bu bağlamda aslında bir eğitim programıdır ve bireyin manevi olgunluğa erişme sürecini temsil etmektedir. Bu süreçte, her kapı onar makamlar şeklinde ilerler. Tüm bu aşamaları tamamlayan birey, manevi olgunluğa erişir (Özdemir, 2020). Böylece insan, "kâmil insan", yani iç dünyası temizlenmiş ve manevi olarak olgunlaşmış bir varlık haline gelerek topluma hizmet etmeyi amaçlar (Tatlıoğlu, 2014).

Buna göre; şeriat kapısında kişi, iman, ibadet ve ahlaki öğrenir, manevi rehberini bulur. Tarikat kapısında, pir tarafından sınanır, nefsinin törpüleri ve musahiplik³⁵ gibi manevi değerlerle yola girer. Marifet kapısında, ilahi aşkı bulur, kâmil insan olma yolunda ilerler ve bilgelik kazanır. Son aşama olan Hakikat Kapısı'nda ise kişi, Tanrı'yı özünde bulur (Yukarıda bahsettiğimiz Enelhak kavramı tam olarak bu aşamadır) ve varlığın tekâmülünü kavrar. Bu bakımdan dört kapı, insanın ruhsal gelişim aşamalarının birer temsilidir.³⁶

Bir diğer kültürel değer; "kırklar meydanıdır". Kırklar meydanı, Alevilikte önemli bir yer olan ayin-i cem'in yapıldığı bir mekandır. Alevilere göre, bu yer ruhların yaratıldığı ilk yer olarak kabul edilen "bezm-i elest"tir. İlk cem ayininin "Kırklar Meclisi"nde yapıldığına inanılır. Semah, şerbet ve tevhid ritüelleri burada başlamıştır. Kırklar, şekilcilikten uzaklaşarak Tanrı'ya ulaşmanın aşk ve vecd yolu ile mümkün olduğunu vurgular. Kırklar ile ilgili menkıbelerde mekan ve anlatım tarzları değişse de temel mesaj aynıdır. Alevi-Bektaşilikte Kırklar, gayb erenlerinden olan kırk veli olarak kabul edilir. Sayılarının kırk olması nedeniyle "Kırklar" adını alırlar. Alevi-Bektaşilerce, Kırklar kutsal kabul edilir ve

³³ Alevîliğin yazılı kaynakları, Dört Kapı kavramını İslami temellere dayandırır. Bu temeller, kutsal kitap Kur'an-ı Kerim ile birlikte Hz. Muhammed, Hz. Ali ve İmam Cafer Sadık gibi önemli İslami figürlerin sözleri ve uygulamalarından alınmıştır. Daha detaylı inceleme için Esat Korkmaz'ın “Dört Kapı Kırk Makam” kitabı incelenebilir. (2008)

³⁴ Kimi kaynaklar Dört Kapının aynı zamanda evrenin yaratılışındaki dört unsur olan ateş, hava, su, toprak ile de ilişkilendirilir.

³⁵ Musahiplik, ikrar vermiş evli canların yaşam boyu dayanışması olarak algılanır ve manevi anlamda da Hz. Muhammed ve Hz. Ali ile temsil edilir (Cem Vakfı)

³⁶ (Hacı Bektaş Tasavvufunda Dört Kapı Kırk Makam)

cem ibadetinin temelidir (Sümer, 2011). Bu bağlamda "kırklar meydanı" Hakk'a ulaşmak için birçok temsil ve öğretiyi içinde barındırır diyebiliriz.

"Yakin bil ebced ü burhan Ali'dir
Beyan-ı tevhid ü Kur'an Ali'dir
Muhammed Mirac'a vardığı gece
Kapıda gördüğü arslan Ali'dir
Çıkardı yüzüğün, verdi nişane
Hakikat gördü ki, Süphan Ali'dir"

Hatâyî

Sosyoloji bilimi, insan-mekân ilişkisi arasında kültürel kodların ve sembolik üretimlerin varlığından bahseder. Bu semboller, mekânın anlam katmanına da etki etmektedir. Bu anlam katmanının anlaşılması açısından kültürü anlaşılması ve sembollerin bilinmesi değer taşımaktadır. Çalışma kapsamında Alevi-Bektaşî kültürüne ait sembollerin anlamlarını açıklamak kültürün dilini okuyabilmek bakımından açıklayıcı nitelik taşımaktadır.

2.5. İnanç Ritüeli olarak Ayin-i Cem ve Cem Meydanı

Cem, Alevi Bektaşî Terimleri Sözlüğünde (Korkmaz, 1994:70) "toplanma, biriktirme/topluluk, kalabalık" ve "Alevi-Bektaşîlerin cemaatle birlikte yaptığı ibadet olarak algılanan kutsal tören" şeklinde tanımlanır. Melikoff ise Cemi, "Arş'da toplanan Kırklar Sofrası'nın yeryüzündeki izdüşümüdür" şeklinde açıklar (G. Coşkun, 2022; I. Melikoff, 2007) Bununla birlikte Zelyurt (1990: 294) cem sözcüğünün aslının "cemm" olduğunu, kalabalığı anlattığını söyler ve "Zaten, Alevi din törenlerine cem adı verilmesinin nedeni de çoluk çocuk bütün herkesin bir araya gelerek dinsel, toplumsal, sanatsal çabanın içinde bulunmalarından kaynaklanmıştır" şeklinde ilişkilendirir. Bu noktada Zelyurt'un (1990: 294) cem ile ilgili yaptığı bir araştırmadan bahsetmek gerekir.

"Cemle ilgili en eski bulgular 1358 yılında yazılan "Menakıbü'l Kudsiyye" olduğunu saptadık. Yazar Evlan Çelebi 1240 yılında ortaya çıkan Alevi ayaklanmasının önderi Baba İlyas-ı Horasani'yi anlatırken onun pirinin Dede Garkın olduğunu belirtiyor. Bir şaman gibi tasvir edilen Dede Garkın'ın 400 halifesi vardır ve bunlar 40 gün cem yaparlar(179.beyt) ve paymaçan dururlar" (s.294)

Zelyurt, Paymaçî bugün cem esnasında peymenceye durmak ile ilişkilendirir ve Anadolu'da ilk cemin 1200'lere dayandığının göstergesi olduğunu ifade eder.

Katılımcılardan H.S " *...Cem Alevilerin toplu halde yaptıkları ibadettir. Kadın-erkek birlikte olur. Cemde onlar ruhtur. Ruhun kadını erkeği olmaz...*" ifadesi ve yapılan araştırmalara göz önüne alındığında Alevi-Bektaşî inancında cem, kendine özgü kurallara ve ritüellere sahip bir ibadet biçimidir.

"Erkek Dişi Sorulmaz Muhabbetin Dilinde
Hakk'ın Yarattığı Her Şey Yerli Yerinde
Bizim Nazarımızda Kadın Erkek Farkı Yok
Noksanlık Eksiklik Senin Görüşlerinde."

Hacı Bektaş Veli

Bu kurallar "erkân" olarak adlandırılır ve cemi genellikle bir dede³⁷ yönetir. Dedenin bu süreci yönetmesine "cem yürütmek" denir. Ona rehber ve zâkir yardımcı olur, dedenin oturduğu post kutsal kabul edilir. Cemevi veya cem odasında toplanan insanlar kadın erkek karışık oturur ve yüz yüze başka bir deyişle "cemal cemale" bakarlar. Bunun sebebi "İnsan Kalbi, Tanrının evidir. Bu nedenle insan gerçek kibledir" anlayışıdır.

Bu noktada cem ile ilgili bir takım kavramların açıklamasının yapılması çalışma açısından faydalı olacaktır. Cem ayininde yapılan ritüellerin tanımlanması, iç mekân kurgusu ve düzeni açısından önem taşımaktadır (Korkmaz'ın Ansiklopedik Alevi-Bektaşî Terimleri Sözlüğü,1994:70-72);

"Cem: Cem ayini, cem erkânı, cem kurbanı, cem töreni³⁸, Cem bezmi: Cem meclisi, Cem birleme: Kerbela olayında şehit olanları anmak için yapılan tören.³⁹, Cem birleme gülbank: Kimi cemlerde; yemekten sonra zakirlerin okuduğu üç nefes ve bir düvazı izleyen dede tarafından okunan gülbank.⁴⁰, Cem erenleri: Cem'e katılan canlar., Cem mahkemesi: Düşkün meydanı, Cem meclisi:

³⁷Alevi geleneğine göre Peygamber (Evladı-ı Resul) soyundan gelen kimseler dini önderlik (dedelik) yaparlar (H. Coşkun, 2018).

³⁸ "Cem, önceden haber verilenlerin katılımıyla başlar, düşkünler bu törene alınmaz. Cemevi ya da cem odasında bir araya gelen cemaat, halka halinde yüz-yüze bakacak biçimde oturur. Bağlama eşliğinde zakir tarafından Hz. Muhammed, Ali, Ehlibeyt, On iki imam ve kerbela katliamı üzerine deyişler, mersiyeler, dualar okunur, halka namazı adı verilen tek ya da iki rekatlık namaz secde edilir, kadınlı erkekli semah dönülür, on iki hizmet yerine getirilir, kurban tıglanır, lokma dağıtılır. Şeriatlısız yaşayan Alevi-Bektaşîlikte cem, aynı zamanda adli bir fonksiyonu da yerine getirir. Cem'de dede ya da baba halkın sorunlarını dinler ve çözümler getirir, küskünleri, dargınları barıştırır. Suç işleyenler ya da başkaları birlikte kendi vicdanlarına borçlu düşenler, üyelerini tekke büyüklerinin oluşturduğu cem mahkemesi tarafından cemaatin huzurunda yargılanır, suçları kanıtlanırsa durumlarına uygun cezaya çarptırılır. Halk mahkemesi olarak algılanan cem mahkemesinin verdiği en ağır ceza düşkünlüktür (toplum dışına çıkarma)." (Korkmaz;70-72).

³⁹ "Kerbela şehitleri için şerbet sunumu ile başlar. Bu görev için saki yerinden kalkar ve şerbet tasını önce mürşit'e sunar. Mürşit sağ elinin serçe parmağını şerbet tasına batırarak bir dua okur ve ilk yudumu alır, daha sonra saki şerbeti tüm diğer canlara sunar. Bu sırada Hüseyin'e rahmet, Yezit'e lanet okunur." (Korkmaz;70-72)

⁴⁰ "Cem birleme gülbankı'yla cemi'in sona ermesi gerekmez, ceme katılanlar arzu eder ve dede de uygun görürse muhabbet, deyiş-düvaz ve semah eşliğinde istenildiği kadar sürebilir." (Korkmaz;70-72)

Cem için bir araya gelmiş cemaat, Cem odası: Cem'in yapıldığı büyük oda, Cem olmak: Cem için bir araya toplanmak, Cem'ül cem: Toplantıların toplantısı anlamında görgü cemi, Cemevi: Cem için özel olarak yapılmış bağımsız mekan" (s.70-72)

Cemler, gerçekleştirildikleri amaca göre farklılık gösterir. Bu cemler, genel olarak dini ve yarı dini olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Dini cemler, ikrar verme ve görgü cemleri olarak sınıflandırılırken; yarı dini cemler ise Abdal Musa cemi, Kerbela (Muharrem) meydanı, koldan kopan erkanı ve dardan indirme erkanı gibi ritüelleri içerir. (Yılmaz, 2024: Fırlı, 1994, s. 329). Diğer sınıflandırmaya göre cemler, görgü ve muhabbet cemleri olarak iki gruba ayrılır. Görgü cemleri, ikrar verme-musahiplik cemi, görülüp-sorulma/başokutma cemi, düşkün kaldırma ve dardan indirme cemlerini içerirken, muhabbet cemleri eğitim-öğretim amacı taşıyan temsili cemler, Abdal Musa cemi, Hızır cemi ve koldan kopan erkanı gibi ritüelleri kapsar. (Yılmaz, 2024: Kaygusuz, 2005, s. 249)

Alan gözlem ve görüşmelerinde de edinilen bilgilere ve araştırmalara dayandırılarak; güz mevsiminde (genellikle Eylül veya Ekim aylarına denk gelen) "Birlik Cem'i" yapılır. Bu cem, yıl boyunca düzenlenecek diğer cemlerin başlangıcını simgeler ve toplumsal barışı sağlama amacı taşır. Birlik Kurbanı ya da lokması da denilen bu cem için kurban/lokma, herkesin katkısıyla toplanan parayla alınır. Herkes bu ceme destek olur. Birlik Cem'inin ardından her hafta Perşembe akşamları "Cumalık Cem'i" düzenlenir. "48 Cumalık" olarak da bilinir. İsmine aksine bu cem, cuma günü değil, Perşembe akşamları yapılır. Bazı yerlerde buna "Kısır Cem" de denir, çünkü on iki hizmetin tamamı yerine genellikle birkaç hizmet görülür. Bu hizmetler arasında dedelik, zakirlik ve ferraşlık bulunur. Muharrem ayında yas tutulduğundan cem yapılmaz. Şubat ayında ise "Hızır Cem'i" düzenlenir. Cumalık veya Kısır Cem'lerin sonunda "Abdal Musa Cem'i" gerçekleştirilir. Bahar aylarına kadar, Birlik Cem'inin ardından "Görgü", "Müşahip" ve "Dar" cemleri yapılır (Ayata, 2011).

Bu cemlerin düzenlenmesi, geleneksel yapıda taliplerinin davetiyle dedenin köy ziyaretinde bulunması ile olur. Katılımcılardan B.U ziyaretleri şöyle anlatır: "... dede köye geldiğinde ona bir talip eşlik ederdi dede tarafından bu kişiye kamber denirdi. köylerde de ocaklar olduğundan her dede kendisine bağlı olan ziyaret ettiği belirli köyleri ve köy içinde talipleri vardı..." Bu ziyaretlerde görgü ve muhabbet cemlerinin yapılması, örfi ve hukuka dair davalar çözüme kavuşturulur. (N. Ç. Coşkun, 2014).

Cem ritüel çeşitleri amaçlarına göre aşağıda yer alan tabloda Yılmaz'ın (2008: Fığlalı, 1990:332; Üzüm, 1997: 115) çalışmasından aktarılmaktadır.

Tablo 2.4. Amaçlarına Göre Cemler (Yılmaz, 2008: Fığlalı, 1990:332; Üzüm, 1997: 115)

Görgü Cemleri (İkrar Vermeyenler Giremez)		Muhabbet / İbadet Cemleri	
İkrar Verme Cemi	Alevi geleneğinde, bir kişinin yola girmesi için yapılan cemdir.	Birlik/Abdal Musa Cemi	Bereket için yapılan cemdir. Tohumlar ekilmeden önce ekilişlerin bereketli olması ya da kötülüklerden korunmak için düzenlenir.
Musahiplik Cemi	Dünya ve ahiret kardeşliğini ilan etmek amacıyla iki ailenin katıldığı cemdir.	Kırksekiz Perşembe Cemi	Perşembeyi Cuma'ya bağlayan gece yapılan cemlerdir.
Görgü Cemi	İkrar verip yola girenlerin yılda bir kez sorgulandığı ve dara çekildiği cemdir.		
Muharrem Cemi	Muharrem orucu sonrasında yapılan cemdir. Yas-ı Matemi kербela aşkına yapılır.		
Hızır Cemi	Şubat ayında tutulan 3 gün oruçtan sonra yapılan cemdir. Ehlibeyt ve hızır aşkına yapılan ayin-i cem		
Dardan İndirme Cemi	Bir kişinin vefatından sonra, musahip ve yakınları tarafından onun borçlarını ödemek ve helalleşmek amacıyla düzenlenen cemdir.		
Düşkünlük Kaldırma Cemi	Suç işlemiş bir kişiye, suçunun cezasını çektikten sonra düşkünlüğünün kaldırılması için yapılan cemdir		
Koldan Kopma Cemi	Gençlerin tarikat yolunu ve değerlerini öğrenmeleri için düzenlenen muhabbet meclisidir. Gençler bu ceme ana babalarıyla katılırlar ve hizmetler yürütülerek gençlerin öğrenmesi sağlanır.		

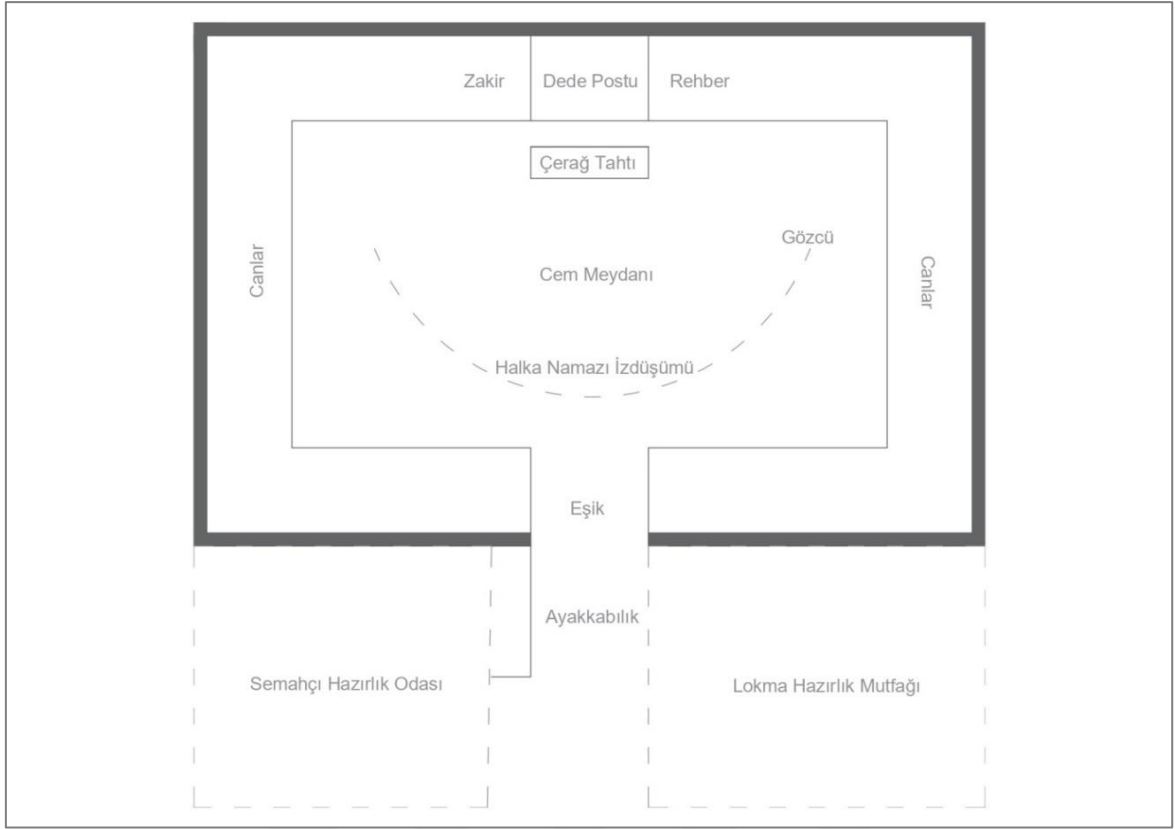
Cem yürütülürken belli sırada yapılan on iki hizmet, on iki imamları sembolize eder ve bu hizmetlerin isimleri bölgeden bölgeye farklılık gösterebilir. Bu farkı A.A: "*Yol bir sürekin bin bir demişler. Önemli olan Hakk'a ulaşmak, hissetmek...*" ile açıklar. Ancak hizmetlerin sayısı her zaman on ikidir. Hizmetlerin amacı Hakk'a yönelik olarak yerine getirilir ve hizmet sahiplerinin ruhsal olgunlaşmasını, yani "pişmesini" sağlar (A. Bulut, 2023).

On iki Hizmet, görevleri ve cem meydanında konumlanmaları burada cem ritüelinin anlaşılması bakımından önemlidir;

Tablo 2.5. On iki Hizmet Görevleri ve Mekansal Konumları (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

Hizmet Sahibi	Görevi	Mekan İlişkisi
Dede	Manevi liderdir ve cemi yönetir.	Cem Meydanı mekanında kapının karşısında ve tam ortada cemi yöneten ve mekana hakim konumda oturur.
Rehber	Görgüsü yapılanlara ve ceme katılanlara yardım eder.	Dede'nin yardımcısıdır. Dedenin sağ veya sol yanında oturur.
Gözcü	Cemde düzeni ve sessizliği sağlar.	Rehber'in yardımcısıdır. Cem Meydanı etrafında ve hizmet duasında halkanın başında yer alır.
Çerağcı	Çerağ yakılması, meydanın aydınlatılması ile görevlidir, manevi aydınlanmayı simgeler.	Dede postunun tam önünde meydanda 3 adet (Allah-Muhammed-Ali) çerağ bulunur. Cem Meydanının etrafında yer alır sabit bir konumu yoktur. Ritüel aşamasında çerağ uyandırır.
Zakir	Saz eşliğinde deyiş, düvaz ve miraçlama ile manevi öğretiler müzik aracılığıyla aktarılır.	Dede postunun sağ veya sol yanında yer alır.
Farraş	Car-süpürge çalarak manevi temizlik gerçekleştirir ve gerektiğinde rehbera destek olur.	Cem Meydanının etrafında yer alır sabit bir konumu yoktur. Ritüel aşamasında meydanı süpürür. Manevi arınmayı temsil eder.
Sakkacı-İbrikdar	Sakka suyu dağıtır. İbrikçi, ceme gelenlere temsili abdest aldırır.	Cem Meydanının etrafında yer alır sabit bir konumu yoktur. Ritüel aşamasında sakkacı su serper. İbrikçi meydanda su dağıtır.
Sofracı-Kurbancı/Lokmacı	Kurban ve yemek işlerine bakar. Bu paylaşımın temsilidir.	Lokma cemevi mutfağında hazırlanır. Dolayısıyla cem meydanı ile ilişkili ikinci bir mekanı vardır. Cem Meydanının etrafında yer alır
Semahçı-Pervane	Semah yaparlar. Evrenin döngüsü içerisinde haktan alıp halka dağıtırlar dönüş hareketleri aynı zamanda Allah ile bütünleşmeyi simgeler.	Cem Meydanında semah döner. Cem Meydanının merkezinde yer alır
Peyik	Cem'in yapılacağını duyurur ve canları ceme katılmaya çağırır.	Mahalle veya köylerde cem duyurusu yapar. Cem Meydanının etrafında yer alır
İznikçi	Cemevinin temizliğini sağlar. Ayakkabıları düzenler.	Cem Meydanına girişte ayakkabılar çıkartılır ve ayakkabılığa konulur. Cem Meydanının etrafında yer alır
Mihmandar	Ceme gelen misafirlerle ilgilenir.	Cem Meydanının etrafında yer alır

Tablodaki veriler doğrultusunda cem meydanının taslak çizimi aşağıdaki gibidir.

Şekil 2.2. Cem Meydanı Taslak Çizim (Lokma Hazırlık Mutfağı ve Semahçı Hazırlık Odası Cem Meydanı ile İlişkili Olup Yerleşimi Mekânsal Verilere Göre Değişebilir) (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

"Dostumuzla beraber, yaralanır kanarız,
Her nefeste aşk ile yaratamı anarız.
Erenler meydanına, vahdet ile gir de gör,
Kırk budaklı şamdanda kırkımız bir yanarız.
Edep, erkâna bağlıdır, ayağımız başımız,
Güllerden koku almıştır, toprağımız taşımız.
Soframızda bulunan, lokmalar hep helâldir,
Yiyenlere nur olur, ekmeğimiz aşımız"

Hacı Bektaş Veli

Çalışma kapsamında mekan-davranış ilişkisinin değerlendirilmesi açısından ayin-i cem ritüeline Üçer'in aktarımı ile (2018) kısaca yer verilmiştir.

Dede, meydana secde ederek posta yönelir. Cem âyini genellikle dede tarafından dini duaların tamamlanması ile başlar⁴¹. Ardından zakirler türkçe deyiş okuduktan sonra ibrikçi tarafından tarikat abdesti aldırılır. Ardından, farrâş meydanı temizler ve kara çul (cecim), yani meydan postunu serer. Meydan postu serildikten sonra, eğer cemaatte darginlar varsa

⁴¹ Tahrîm sûresinin 8. ayetinin okunması ve tevbe istiğfar verilmesiyle.

dede barıştırma girişiminde bulunur⁴² ve cemaat birbirlerinden rızalık alır. Rızalık alma işlemi tamamlanınca "halka namazı"na geçilir. On iki hizmet sahipleri, meydana gelir ve teker teker hizmet duaları verilir. Bu sırada zakirler, on iki hizmetle ilgili deyişler okur. Hizmet sahipleri, hilal şeklinde meydana dizilip hizmet dualarını alırlar. Sonrasında çerağ uyandırma kısmına geçilir⁴³. Çerağ ışığı; Tanrısal bilgi ve hakikatin simgesi olarak temsili yaşatılır. Sonrasında kurban hizmeti yürütülür⁴⁴ Bu aşamadan sonra ceme kısa bir ara verilir. Aradan sonra "edeb-erkân, gerçeğe hü" gibi ifadelerle "cem birleşir/mühürlenir" . Mühürlemeden sonra "tevhid" kısmına geçilir. Genellikle on iki kişiden oluşan hizmet sahipleri, meydana diz üstü oturarak katılır. Âşıklar tevhit düvazlarını okumaya başlar. Ardından Zakirler "miraçlama" okur. Miraçlama ve semah bir arada yapılan erkânlardır. Miraçlamada Kırklar'ı anlatan bölüm geldiğinde Kırklar semahı başlar. Kırklar semahı genellikle kadın ve erkek birlikte dört veya altı kişiyle yapılmaktadır. "Gönüller semahı" veya "istek semahı" olarak bilinen bu bölümde, semah bitiminde canlar dededen dua alır ve yerlerine geçerler. Miraçlama ve semah bittikten sonra "sakka" hizmeti başlar.⁴⁵ Bu aşamada Hz. Hüseyin'in susuzluğu anılır. Sıra "kurbancı" veya "lokmacı"nın yürüteceği lokma hizmetine gelir. Cem bittikten sonra canlar birlikte yemek Yerler. Sofralar kaldırıldıktan sonra, dede cemin sona erdiğini belirten bir dua ve bitiş ritüeli ile cem sona ermiş olur.

Cem mekanları toplumun kültürü, gelenekleri ve alışkanlıklarıyla şekillenen ve bu değerleri yansıtan alanlardır. Kültürün etkisiyle oluşan bu mekanlar, kültürel anlamları nesnel işaretler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamakta, sadece o kültürü yaşayanlar için anlam taşıyarak (Asiliskender, 2004), ibadetin yapıldığı mekânların inananlar tarafından (burada ortak kültürü söz konusudur) maddi ve manevi olarak çevresinden ayrı tutulan, ilahlaştırılmış ve içinde sembolik unsurlar barındıran bir mekan olma özelliğini taşımaktadır. Sembol unsurları aracılığıyla ilahi olanla bağ kurulması (Salan & Gürani, 2019) paralelinde; "cem" ve "cem meydanı" ilişkisi, kültürün sahip olduğu değerleri ve davranışları özelinde biçimlenmektedir.

Bu bölümde ele alınan Alevi-Bektaşî kültürüne ait tarih anlatısı, sembol kodları, öğretileri ve cem ayini verileri ve davranışları, çalışmada kültür-davranış-mekân ilişkisi üçgeninde yoğun kullanılan "cem meydanı" mekanlarının fiziksel katmanının yanında,

⁴² Hucurât sûresinin 10. ayeti ve Şûrâ sûresinin 40. ve 43. ayetlerini hatırlatarak

⁴³ Nur sûresinin 35/36. ayeti okunarak çerağlar uyandırılır.

⁴⁴ Hac sûresi 34/35. ayeti okunur.

⁴⁵ Sakka hizmeti sırasında Enbiyâ sûresinin 30. ayeti okunur.

anlamsal ve kültürel katmanının da açıklanabilmesi ve bir sonraki bölümde incelenecek olan cemevlerinin tarihsel dönüşümü ve mekânsal davranışları analizinde basamak oluşturması adına değerlendirmeye alınmıştır.

3. ALEVİ-BEKTAŞI KÜLTÜREL DEĞERLERİ VE İNANÇ RİTÜELLERİNİN CEMEVLERİNDEKİ DAVRANIŞ KARŞILIKLARI

3.1. Alevi-Bektaşî Kültürünün Sosyal ve Dini Mekânı "Cemevleri "

Cemevi "cem için yapılmış bağımsız bir yapı" (Korkmaz, 1994:73) olarak tanımlanır. Bununla birlikte cemevi mekânları, ceme katılacak kişilerin sığabileceği herhangi bir geniş oda olabileceği gibi, yalnızca cem ibadetine hizmet etmek için özel olarak inşa edilmiş bir cemevi de olabilir. Anadolu'daki pek çok örnekte, bu tür alanlar bağımsız bir yapı yerine, genellikle bir evin en büyük ve en önemli kısmı olarak düzenlenir (Ülger, 2013). Bu bakımdan cemevi için net ve kesin bir mimari plandan bahsetmek mümkün değildir⁴⁶.

Ancak "cemevi" veya "cem meydanı" mekânlarının fiziki katmanların kültürel aktarım sürecinde benzer biçimlenişleri taşıdığı ve sonraki kuşakların mekânsal kültür aktarımında tutarlılığının varlığını görmek adına örnek olarak "Malatya Arapgir Onar Büyük Ocak Cemevi"nden bahsetmek gerekir. Burası Türkiye'nin en eski cemevi olarak tescillenmiştir. Malatya'nın Onar köyünde yer alan Büyük Ocak Cemevi, sekiz yüzyıllık geçmişiyle 1224 yılında Şeyh Hasan tarafından inşa edilmiştir. Cemevi, görgü cemi, Cuma cemi, ikrar ve musahiplik cemleri, Dâr ve Abdal Musa cemleri, adak kurbanları gibi çeşitli dini ve kültürel ritüellerin gerçekleştirildiği bir mekân olarak kullanılır (Sis & Çeçen, 2016).

Yapı iki katlıdır ve alt katı cemevi olarak kullanılmaktadır. Üst kat ise günümüzde kullanılmamakta olup, geçmişte köy dışından gelen ziyaretçiler ve Alevi inanç önderlerinin konaklaması amacıyla kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, yapının giriş alanının üzerinde yer alan balkonun sonradan inşa edildiği ifade edilmektedir (Olğun & Akyıldız, 2021).

⁴⁶ Net ve kesin bir mimari planın olmaması bölümün devamında değinilen tarihi ve sosyal birtakım nedenlerle de ilişkilidir.

Şekil 3.1. Malatya Arapgir Onar Büyük Ocak Cemevi (Url-4)

Yapı, 9.00 x 9.78 m ölçülerinde dikdörtgen bir alanda yer almaktadır. Güneydoğudan giriş sağlanmakta olup, 1.20 x 20.00 m boyutlarında bir koridor aracılığıyla içeriye girilir. Yapının mimari tarzı ise Selçuklu üslubunu yansıtır (Olğun & Akyıldız, 2021) Dört kapı şeklinde kurgulanan geçiş koridorunda dört kapı "İnsan-ı Kamil" olma yolunda geçilmesi gereken "dört kapı kırk makam" sürecine atıflandırılır (Olğun & Akyıldız, 2021, s.26). Bu dört kapı "şeriat", "tarikat", "marifet" ve "hakikat"tir. Yapıda da her kapının duvarında on makam yazılı olarak aktarılır. Cem meydanına bir geçiş koridoru olan yapının üst tavan örtüsü ahşaptır.

Şekil 3.2. Büyük Ocak Cemevi Giriş Koridoru (Url-4)

Şekil 3.3. Büyük Ocak Cemevi Giriş Koridoru (URL-4)

Cem Meydanında yer alan on iki ahşap dikme, on iki imamı simgelemekte ve yedi katlı "tüteklikli örtü" veya "kırlangıç tavan" olarak adlandırılan üst örtüyü taşır (Şekil.12). Cem meydanında bulunan ahşap direklerden biri daha koyu ve kalın olup, "Karadirek"

olarak adlandırılır ve kutsal kabul edilir. Ayrıca, cem meydanındaki ortadaki açıklıktan geçen dikey eksen, Allah'a ulaşan yol ya da "yer ekseni/axis mundi" olarak kabul edilir. (Ekimci, 2021).

Şekil 3.4. Büyük Ocak Cemevi İç Mekanı (Url-5)

Şekil 3.5. Büyük Ocak Cemevi İç Mekanı (Url-5)

Şekil 3.6. Cem Ayininde Kullanılan Şamdanlar (Url-5)

Kırlangıç tavanın üst açıklığı aydınlatma ve baca işlevi görür. Yapıda giriş kapısı ve tüteklikli örtüye yakın konumlanmış küçük bir sır lokma penceresi de yer alır (Şekil.13) Sır lokma penceresi "sağ elin verdiğini sol el görmez" anlamına sahiptir. Cem'e gelenler ve lokma getirenler o pencereden bırakır. Yapı, taş malzeme kullanılarak inşa edilmiş olup, aynı zamanda yörede yetişen dut, akmeşe, dişbudak, kavak, çam ve yabani armut gibi ağaçlardan elde edilen ahşap malzemeler de kullanılmıştır (Akkemik vd., 2019). Kaba yontu taş duvar örgüsüne sahip olan yapının iç mekânında duvarlar, toprak harcın üzerine kireç sıvayla

kaplıdır. Dış cephede su basmanın üst kısmı ve giriş bölümü de kireç sıva ile kaplıdır. Yaklaşık 60 cm yüksekliğinde su basman üzerine oturan yapının döşemesi, toprak malzemeyle yapılmış ve çamur sıva ile kaplıdır (Olgun & Akyıldız, 2021).

Şekil 3.7. Büyük Ocak Cemevi Kırlangıç Tavan (Url-4)

Şekil 3.8. Büyük Ocak Cemevi Sır Lokma Penceresi (Şanci, 2021)

Alevi-Bektaşî kültürünün bu cemevindeki yapısal ve sembolik kodları aşağıda yer alan tabloda bir araya getirilmiştir. Bu kodların kültür içi anlam karşılıkları, cemevlerinde yapılan sözlü görüşmeler ve mekânsal gözlemlere dayanmaktadır. (Sözlü görüşmelerin deşifreleri ve dayanakları, dördüncü bölüm kapsamında ele alınan fiziksel katman, anlamsal ve davranışsal katman ile mekânın sembolik ve kültürel katman verileri bir araya getirilerek incelenmiştir.) Böylece kültür mekan ilişkisi kurmak amaçlanmaktadır. Tablo 3.1’de Büyük Ocak Cemevi yapısında çerçevesinde incelenen Alevi-Bektaşî kültürel karşılıkları, sembolik kodları ile yapısal karşılıkları bir araya getirilmiştir.

Tablo 3.1. Büyük Ocak Cemevi Yapı ve Sembol Kodları ile Kültür İçinde Anlam Karşılığı (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

Yapı Kodu	Sembol Kodu	Kültür İçinde Anlam Karşılığı
Dört kapı	Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat	Kamil insan olma yolunda geçilen dört kapı
On iki dikme	Tavanı taşıyan 12 dikme	On İki İmam'a bağlılık
Kırlangıç Tavan	7 katlı ve tüteklikli	Arş'ı temsil eden tavan

3.1.1. Cemevlerinin tarihsel süreci ve toplumsal dönüşüm

Saha görüşmelerinde cemlerin yapılışı ile ilgili katılımcılardan C.L. "...dağ ve mezra köylerinde olanlar dağ tepelerinde bir ağacın altında, ovada olanlar ahırda yada harman yerlerinde, Avluda cemler yaparlardı ve oralar cemevi olarak anılırdı yani büyük olan alanlar...." ifadesi gösterir ki; Alevi-Bektaşî kültürü, temelini kırsal yaşantıdan alan sosyo-kültürel çevrenin özelliklerine göre şekillenen ve mekandan bağımsız bir inanç ve pratikler bütünüdür. Ancak bu temel veya geleneksel olarak isimlendirebileceğimiz yapı süreç içinde değişir (Üçer, 2018).

Alevi-Bektaşî geleneğinin bu tarihsel sürecini (Yıldırım, 2012) şöyle sıralar;

"Alevi toplumunun kendi iç dinamikleri merkeze alındığında (Aleviliğin teolojik içeriği ve toplumsal yapılanmasını beraberce ele alınıp analizin merkezine konduğunda) Alevi tarihini üç ana döneme ayırarak incelemek işlevsel olacaktır:

1. Oluşum Dönemi (11. yüzyıl -15. yüzyıl)
2. Safevi (Kızılbaş) Dönemi (16. yüzyıl -19. yüzyıl)
3. Modern Alevilik Dönemi (20. yüzyıl ortalarından itibaren devam eden süreç) "⁴⁷

Bu sınıflandırmaya ek olarak Yıldırım (2012) iki önemli kırılma noktasından bahseder. İlk büyük kırılma, 16. yüzyılda Şeyh Cüneyt ile başlayıp Şah Tahmasb döneminde tamamlanan süreçte yaşanır. Bu dönemde Alevilik, inanç esaslarını, ritüellerini ve toplumsal yapısını şekillendirir. Safevi şeyhleri/şahları liderliğinde biçimlenen bu yapı, yüzyıllar boyunca köklü bir değişime uğramadan varlığını sürdürür. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş, Alevi toplumunca olumlu karşılanmasına rağmen, toplumsal ve dinsel düzenleri üzerinde belirgin bir etki yaratmaz. Geleneksel Alevilik bu süreçte büyük ölçüde korunur.

⁴⁷ Burada hepsi ayrı bir konu başlığıdır ve tezin odak noktası 3. Aşama olan modern Alevilik dönemi yani başka bir ifade ile kentsel Alevilik tanımı üzerinden kent hayatı içinde var olan cemevleridir. Kapsamlı Alevi tarihi için bkz "Uyur İdik Uyardılar" (İ. Melikoff, 2009).

İkinci büyük kırılma ise; 1960'lerden itibaren başlar ve Alevi toplumunun hızla şehirleşmesiyle birlikte şekillenir. Kırsal yaşamın gereksinimlerine göre biçimlenen geleneksel Alevilik, kentleşme ve modernleşme karşısında işlevini yitirmeye başlar. Kırsal kesimde merkezi bir konuma sahip olan dini kurumlar ve ritüeller, şehir hayatında işlevsiz hale gelir, kırsal teoloji şehirli ve eğitilmiş bireyler için sorgulanmaya başlar. Bu dönüşüm, 1980'lerden itibaren hız kazanır ve geleneksel Alevilik yerini yavaş yavaş modern Aleviliğe bırakır (Yıldırım, 2012).

Bu bakımdan 1960'larla birlikte Türkiye'de hızlanan şehirleşme süreci, Alevi kimliğini ve pratiklerini derinden etkileyerek, köy ve kırsal yaşamdan beslenen geleneksel Alevi yapısının şehir hayatında işlevselliğini yitirmesine yol açar. Bu dönüşüm, geleneksel Alevilik ile kent yaşamı arasında bir uyumsuzluk yaratır ve kentlerdeki Alevi nüfusun ihtiyaç ve beklentilerine cevap veremeyen bir yapı ortaya koyar. Bu durum, Alevi kimliğinin ve pratiklerinin kent bağlamında yeniden şekillenmesini zorunlu kılar (N. Yılmaz, 2015). Dolayısıyla bu zorunluluk kendini "Kentsel Alevilik" kavramıyla yeniden inşa eder

3.1.2. Cemevlerinin sosyal ve kültürel rolü

Aleviler, cemevlerinde sadece erkânlarını yerine getirmekle kalmaz, aynı zamanda bu mekanlarda kendi kültürel ve geleneksel değerlerini de yaşatırlar. Cemevleri, bu süreçte çeşitli sosyal ve kültürel roller üstlenir ve bu işlevler, cemevi kavramının içeriğini dönüştürür ve yeniden şekillendirir. Günümüzde cemevleri, özellikle şehirlerdeki Alevi-Bektaşî topluluklarının dini gereksinimlerini karşılamanın yanı sıra, sosyo-kültürel değerlerinin korunmasına, kimliklerini sürdürmelerine ve kent yaşamına entegrasyonlarına katkı sağlar.

Literatürdeki bilgilere ve yapılan sözlü görüşmelerine göre; Alevi-Bektaşî kültüründe cemevinin öncelikli işlevi cem ayinlerinin yapılacağı mekân olmasıdır.

Dolayısıyla cemevi ibadet mekânı görevindedir. Aynı zamanda cemevleri Alevi-Bektaşî kültürünün kentte yeniden üretilen kimlik ve varoluş mekanıdır (Kurtarir & Ökten, 2018).

Katılımcılardan A.A'nın "*..birlik beraberlik özellikle yardımlaşma ve dayanışma kültürümüzde önemli. Cemevleri de bu anlama geliyor.*" ifadesi gösteriyor ki; bu kültüre

sahip bireylerin tıpkı gelenekselde olduğu gibi birlik ve beraberlik içinde olma, dayanışma birbirini bilme hali, cemevleri sayesinde kapsayıcılığını arttırmıştır (gelenekselde herkes kendi köyünden veya ocağından olanları bilirken, kentleşme ile farklı köy ve ocak gruplarının bir aradalığı söz konusudur).

Cemevleri aynı zamanda denilebilir ki cem ritüelinin gelenekselden gelen toplumsal düzeni inşa etme rolünden dolayı Alevi-Bektaşî kültürünün ve değerlerinin dede tarafından sözlü aktarımla anlatıldığı, başka bir deyişle sözlü tarih anlatısının yapıldığı bir mekândır. Ceme katılan kişi böylece dini davranış kalıplarını buradan öğrenir ve bu sayede hem dini hem de sosyal hayatında bu davranışları uygular. Dolayısıyla cemevleri kişinin ailesi ve çevresi dışında bu bilgileri edinebileceği başka bir kurum olmadığı için önemli bir rehber işlevi görür (A. Bulut, 2023).

Ek olarak cemevlerinde bağlama, semah, yabancı dil, bilgisayar, okuma yazma, dikiş-nakış, el sanatları ve tiyatro gibi çeşitli kursların verildiği, bununla birlikte çeşitli seminerler, konferanslar ve paneller düzenlendiği, anma ve kutlama etkinliklerinin yapıldığı yerlerdir. Ayrıca cemevleri içinde bulunan kütüphanelerde Alevi-Bektaşî kültürüne dair süreli ve süresiz yayınlar ile araştırma merkezleri bulunduğu gözlemlenmiştir. Dolayısıyla cemevleri toplumsal hizmetler sunan bir eğitim mekanıdır. Katılımcılardan C.Ş cemevlerinin eğitim mekanı olmasını şöyle açıklar: "*Hünkar Hacıbektaş Veli İlimden gidilmeyen yolun sonu karanlıktır demiş. Bu yüzden halkın eğitimi aydınlık gelecek için önemli...*"

Bu bağlamda Cemevleri Alevi-Bektaşî kimliğinin kendini inşa ettiği, sosyal ve kültürel olarak topluluğu beslediği ve dini ritüellerin gerçekleştirildiği ve geleneksel yapının dönüşerek kentsel yaşama adapte edildiği mekânlar olma niteliği taşır.

3.2. Kentsel Alevilik, Toplumsal Yaşam ve Davranışlar

Cumhuriyet öncesi kırsalda ve daha çok kapalı bir yaşam tarzına sahip Alevilik/Alevi-Bektaşîlik; 1960-1979 yılları arasında değişen toplumsal yaşam ve ekonomik düzenle oluşan kitlesel göçle birlikte şehirleşir. Bu dönem Alevi-Bektaşîlik için toplumsal kabul arayışıdır ve sol ideolojik söylemle ilişkinin kurulduğu bir dönemdir. Ancak 1980-1993 arası dönemde askeri darbe sonrası Alevi-Bektaşîlik kendini kültürel faaliyetlerle yeniden tanımlar. Bu dönemde kurulan Hacı Bektaş Veli Kültür Derneği (1989) Alevi-Bektaşîliğin yazılı ve görsel

basında kendine yer bulmasına katkıda bulunur. (aslında bu tarihler eğitimli Alevi-Bektaşiler tarafından kurulan vakıfların ve derneklerin çoğaldığı bir dönemdir.) Nitekim toplumsal hafızada yer edinen Madımak Olayları ile Alevi-Bektaşilik artık daha yoğun bir örgütlenme içindedir⁴⁸ ve Alevi-Bektaşî kimliği daha fazla görünürlük kazanır. Görünürlük kazanan kimlik artık siyasi temelli değil, inanç temellidir. Bu bakımdan cemevleri Alevi-Bektaşî kimliğinin en belirgin simgelerinden biri olur (Köksal, 2022; Sağır, 2019; Şahin, 2024; Şener, 1991; H. Yılmaz, 2024; Yıldırım, 2014).

Yaman (2003)1980'in ikinci yarısında oluşan bu dönüşümü dört madde ile açıklar.

- 1.İki kutuplu uluslararası yapının çökmesi sonucunda buna dayalı ideolojik sınıfsal ayrımın etkisizleşmesi,
- 2.İletişim kanallarındaki artış ve tüm dünyada yaygınlaşmaları
- 3.Ekonomik siyasal ve liberalleşmenin yarattığı çoğulculuk
- 4.Kitlelerin eğitim düzeylerinde yaşanan artış"

Buna ek olarak Yıldırım'ın "Alevi toplumunun kendi alt bellek katmanına yönelmesi" (Yıldırım, 2014) olarak tanımladığı 1980 darbesi sonrası dönem, bir önceki siyasal örgütlenmeye kıyasla geleneksel yapının yeniden canlanması ile yakından ilişkilidir.

Alevi-Bektaşî kültürü ancak geleneksel yapıya artık tamamen dönemeyecektir, geleneksel kırsal yapıya aittir ve kentleşen bu yapı için işlevini kaybetmiştir. Kentsel Alevilik dönüşümünde de şüphesiz önemli dönüşümlerden biri; dedelik ve ocak kurumunda ve aslında bu kurumla ilişkili olan uygulamaların değişimidir (Şahin, 2024).

Alevi ocakları, Alevi-Bektaşî topluluk üyelerinin bağlı olduğu dedelerin ailelerinden oluşur ve bu bağ Alevilikte esas kabul gören ocakzade dedeler aracılığıyla sürdürülür. Eskiden bu ocaklar, Aleviliğin eğitim, inanç ve hukuk işlerini düzenlerken, kentleşme ile birlikte dedelerle talipler arasındaki bağlar zayıflar ve eğitim, hukuk gibi alanlarda kanuni sistemlerin gereği olarak bu geleneksel yapılar güç kaybeder. Ancak 1990' larda yukarıda bahsedilen Alevi-Bektaşîliğin inanç temelli dönüşümü ile ocak dedeleri artık tek bir topluluk yerine farklı topluluklara hitap edebileceği cemevi dedeleri olacaktır ve dedeler, bağlı

⁴⁸ 1937-38 Dersim, 19-26 Aralık 1978 Maraş, 1980 Çorum ve kuşkusuz en çok bellekte yer edinen 2 Temmuz 1993 Sivas (Madımak) olaylarından sonra gelenekselde Alevi-Bektaşî kültüründe yeniden birlik ve beraberlik içinde olma, dayanışma ve birbirini bilme hali cemevleri sayesinde kapsayıcılığını arttırmıştır. Kapsamlı inceleme için bkz "*Bellek, Hakikat, Yüzleşme ve Alevi Katliamları* (Poyraz, 2013)"

oldukları ocaklardan çok, görev yaptıkları cemevleriyle anılacaktır (Şahin, 2024; Yaman, 2011).

Bu değişen ve dönüşen dedelik kurumu, toplumsal düzeni sağlama açısından eski gücünü geri alamamıştır. Şöyle ki; geleneksel yapıda uygunsuz bir eylemde bulunanın toplumsal düzenden dışlandığı ve düşkün ilan edildiği “düşkünlük” kırsal yapıda düzen sağlayıcı olarak işlev görürken, kent ortamında değişen sosyo-kültürel yapıda varlığını sürdürememiştir. Buna ek olarak bir sosyal dayanışma türü olarak yorumlayabileceğimiz “musahiplik” kırsal düzende birlik olmayı sağlarken, kent ortamında değişen sosyo-ekonomik düzende devam ettirilememiştir (Yaman, 2003; Yıldırım, 2012.). Dolayısıyla Alevi-Bektaşilerin kentleşme sürecindeki değişimlerinin, ilk olarak inanç ve geleneksel değerlerdeki dönüşümle başladığı, ardından kimlik mücadelesi çerçevesinde kurumsal yapılarla devam ettiği söylenebilir. Bugün gelinen noktada Cemevi, kentteki Alevilik anlayışının temel taşı haline gelir. Aleviliğin kent ortamında varlığını sürdürebilmesi, büyük ölçüde bu kurumun etrafında şekillenir (Yıldırım, 2012).

3.3. Cemevlerinde Alevi-Bektaşî Kültürünün ve İnanç Ritüellerinin Davranış Mekân İlişkisi

Cem ve cemevleri, sahip olduğu kültüre ait davranış kodları ile mekânsal karşılıklarını geliştirmiştir. İncelenen cemevi mekanlarında yapılan gözlemlere ve sözlü beyanlara göre; birçok cemevinde kültür-mekân ilişkisinin kuvvetli olduğu anlaşılmaktadır. Cemevlerinde gerçekleştirilen farklı aktiviteler, bu mekanların işlev ve mekânsal anlam karakterine etki eder.

Örneğin Alevi-Bektaşiler tarafından cem yapılan mekâna "Meydan Odası" veya kısaca "Meydan" denir. Odanın tavanı Arş'ı, Meydan Odası ise evrenin genelini temsil eder. Meydana ayrıca "Erenler Meydanı", "İbadet Meydanı", "Kırklar Meydanı", ve "Erenler Dâr-ı Mansur'u" denilir (Sümer, 2011; Noyan, 2010: 55).

Bu bilgi her cemevinde aynıdır. Ancak her cem meydanı aynı tasarım anlayışına sahip olmamakla birlikte aynı semboller ve davranış kodlarına göre şekillendiği gözlemlenmiştir. Her cemevi aynı tavan biçimlenişine sahip değildir ancak evreni temsil ettiği inancı ile farklı

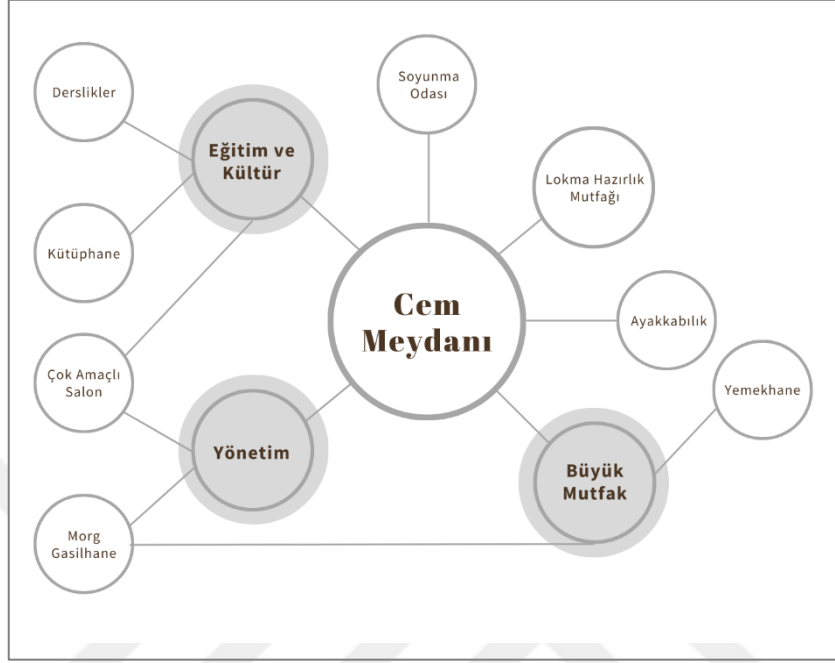
yorumlanan yedi/dokuz katlı tavan yapısı ile aynı mesajı iletmektedir. Cemevleri mekân değerlendirmeleri, çalışmanın alan değerlendirmesi bölümünde daha detaylı ele alınmıştır.

Alevi-Bektaşî kültüründe yer alan ritüel anlatımlar-davranış kodları ve mekânsal karşılıkları aşağıda yer alan tabloda bir araya getirilmiştir. Davranış ve mekân kodları, cemevlerinde yapılan sözlü görüşmeler ve mekânsal gözlemlere dayandırılarak, cemevi yapısı içinde yer alan mekânlar ile ilişkilendirilmiştir. Burada amaç bir cemevi yapısının sahip olduğu mekânları ve bu mekânların dayandığı kültür ve davranış kodlarının ilişkisini kurabilmektir.

Tablo 3.2. Alevi-Bektaşî Kültürünün Ritüel ve Kültür Verilerinin Davranış Kodları ve Mekânsal İlişkileri
(Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

Ritüel ve Kültür Verisi	Davranış Kodu	Mekân İlişkisi
İbadet, hukuk, rızalık alınması ve ikrar verilmesi	Cem Erkanı	Cem meydanı
Hz. Muhammed'in "Ben ilmin şehriyim, Ali onun kapısıdır" sözü	Hürmet, Saygı	Kapı
Meydana ayakkabı ile girilmez kuralı	Ayakkabılar girerken çıkarılır.	Meydan dışında girişin önünde ayakkabılık vardır. Böylece düzen ve temizlik sağlanır. Meydan zemini halı ile kaplıdır.
İnsan gerçek kıbledir öğretisi	Kıble yoktur. Ceme katılanlar yüz yüze ve kadın erkek karışık oturur.	Mekânda oturma düzeni meydanı sarar. Oturma yükseklikleri eşittir. Oturmalar minder şeklindedir.
Dede postu	Post Peygamber postu simgesi olarak görülür Ceme katılanlar meydanda ona doğru niyaz eder.	Üzerinde post serili minder.
Çerağ uyandırılması	Allah- Hz. Muhammed-Hz. Ali adına ritüele başlarken 3 mum yakılır.	3 Mum için 3 kollu şamdan kullanılır ve o şamdan dedenin tam önünde yer alır.
Zakirin Saz (Telli Kur'an olarak da ifade edilir) çalması	Nefeslerin okunması ve ritmik olarak cemin atmosferini müzikle etkilemesi.	Sazın duracağı bir alan ile zakirin nefesleri okuyacağı bir masa vardır. Mekân büyük ise ses sistemi kurulur.
Semah dönülmesi	Çıplak ayak ile yapılan ritmik dönme hareketi.	Meydanın semah için gerekli alana sahip olması gerekir. Dolayısıyla halka veya dikdörtgen şeklinde olan oturma şekli dede postuna uzaklığı bu hareketin ihtiyacına göre belirlenir. Aynı zamanda semah dönenler için hazırlık odası gereklidir.
Lokma dağıtılması	Yiyeceklerin hazırlanması ve paylanması.	Meydanla ilişkili mutfak mekânı.
12 hizmet objeleri	Süpürge, Çerağ, kemerbest, ibrik, havlu, değnek, bardak objelerinin cem törenlerinde kullanımı	Bu objelerin ritüel sonunda mekân içinde depolanma alanında depolanması
Topluluğun yönetimi	Mekânın yönetimi, düzeni ve programların oluşturulması	Dede odası /Yönetici odası, Toplantı odası
Yeni neslin eğitilmesi	Saz, yabancı dil, Alevî kültürü vb. kursların verilmesi. Araştırmaların ve okumaların desteklenmesi	Derslikler, Kütüphane
Kültürel Etkinlikler, Kutlamalar ve Anmalar	Seminer, söyleşi ve etkinlikler.	Çok Amaçlı Salon ve Bahçe
Paylaşma ve Birlik Kültürü	Aşure ve yemek dağıtımı (cenaze yemekleri, kurban)	Mutfak ve Yemekhane
Ölüm	Cenazenin beklemesi ve kaldırılması	Gasil hane ve Morg

Tablo 3.2’den anlaşılacağı üzere Alevi-Bektaşî kültürü sahip olduğu kültürel değerleri, öğretileri ve bir takım davranış kodları ile bir yapı içinde farklı mekânsal ilişkiler geliştirir. Bu mekânsal ilişkiler aşağıdaki biçimde oluşturularak ilişkilendirilebilir.

Şekil 3.9. Kentsel Alevilik Sonucu Oluşan Cemevi Yapısı Mekansal İlişkileri (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

Mekânsal ilişkilerin bugün birçoğu kentsel Alevilik eksenli dönüşen ve gelişen kimlik ifadesi demek mümkündür. Geleneksel yapıda ihtiyaç duyulmayan mekân (inanişta ibadetin gerçekleştiği an ve mekân kutsaldır düşüncesi ile) bugün cemevi mekânı üzerinden tanımlanan kentsel Alevilik anlayışı (hala cem meydanını cem yapıldığı anda kutsal kabul edenler ile cem olmasa bile kutsal kabul edenler vardır) kültürü, yaşayabilmek ve aktarılabilme açısından ifade bulacağı mekânlara ihtiyaç duyar. Bu bakımdan cemevi mekanları ve cem meydanı analizi fiziksel, anlamsal ve kültürel olarak farklı mekan katmanlarına sahiptir.

Bu bölümde ele alınan Alevi-Bektaşî kültürüne ait cemevi mekânı tarihsel dönüşümü ve oluşturulan kültür- mekân-davranış çıkarım tabloları, cemevi mekanları için mekânsal ifade biçimlerinin anlaşılması ve bir sonraki bölümde kültüre ait mekânsal yaklaşımlar ve sembolik değerler, davranış kodları eşleştirmesi için basamak oluşturmuştur.

4. TÜRKİYE’DE ALEVİ-BEKTAŞI KÜLTÜRÜNÜN VE SEMBOLLERİNİN CEMEVLERİNDE İÇ MEKÂNA YÖNELİK İFADE BİÇİMLERİ

4.1. Alevi Bektaşî Kültürünün Cemevi Mekân Biçimlenişine Etkisi

Bu bölümde Alevi-Bektaşî kültürüne ait kültür-davranış kodları-mekân ilişkisinin değerlendirilmesi bağlamında mekânsal ifade biçimlerinin tanımlanması açısından Nevşehir’in Hacıbektaş (Sulucakarahöyük) ilçesinde yer alan Hacı Bektaş Veli Dergâhı incelenmiştir. Alevi-Bektaşî kültüründe önemli bir sembolik değer taşıyan yapı, 13. yüzyılın ortalarından 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar çeşitli eklemelerle tamamlanmış bir yapı kompleksidir.

Bu yapının seçilmesinde en önemli etken; sahip olduğu tarihi doku ve kültüre ait yapısal unsurların uzun süreçli varlığı ve kabulüdür. Amaca yönelik olarak yapılan mekânsal değerlendirmeler, fiziksel katmanların tanımlanması açısından ele alınmaktadır. Mekanlar önceki bölümde ortaya konan kültür-davranış-mekân ilişkisi üçgeninde yoğun kullanılan cemevi mekanları çerçevesinde ele alınmıştır. İnceleme metodolojisinde mekanların sembolik ve kültürel katmanlarının anlaşılmasına ve o mekâna yönelik olarak anlamsal karşılıkların aranmasına dayanak oluşturmak adına sözlü görüşmelerin ilişkili deşifreleri de, fiziki değerlendirmelerin devamına eklenmiştir. Sözlü görüşmeler Ankara’da Can Dostlar Cemevi, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Cemevi, Pir Sultan Abdal Cemevi ve Hünkar Hacı Bektaş Veli Vakfı Serçeşme Cemevi’nde dede, dernek başkanı, zakir, semahçı ve cemevi kullanıcıları ile yapılmıştır ve toplamda 10 kişi ile görüşülmüştür.

Bölüm sonunda mekanlara dair fiziksel katman, anlamsal ve davranışsal katman ve mekânın sembolik ve kültürel katmanı bir araya getirilerek, bütüncül bir yaklaşım değerlendirmesi elde edilmiştir. Ayrıca yapılan gözlemler ve öneriler de eklenmiştir.

4.1.1. Hacı Bektaş Veli Dergâhı

Nevşehir’in Hacıbektaş (Sulucakarahöyük) ilçesinde bulunan ve Anadolu’da Alevi Bektaşilerce “serçeşme” olarak kabul edilen Hacı Bektaş Veli Dergâhı,13. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar çeşitli eklemelerle tamamlanmış bir yapı kompleksidir. Dergâh mürşit, babalar ve dervişler kolektif bir yaşam sürdüğü bir düzeni

yansıtır. Kompleks, ibadet, eğitim, ziyaret, barınma, beslenme, temizlik, depolama ve hayvanların barınması gibi çok çeşitli işlevleri bir arada sunar (Çifçi & Akova, 2016).

Hacı Bektaş Veli Dergahı, tarikat ritüellerinin yapıldığı ve sohbet toplantıları ile cem ayinlerinin düzenlendiği "Meydan Evi"nin yanı sıra birçok farklı yapıyı barındırır. Bu yapılar arasında yemek hazırlığı için kullanılan "Aşevi", "Dede Evi", tarikat eşyalarının saklandığı "Kiler Evi", kahve servisi yapılan "Mihman Evi" ve "Ekmek Evi" yer alır. Ayrıca, ziyaretçilere konaklama imkanı sunan bir misafirhane de bulunur. "Kırklar Meydanı" gibi Pir makamıyla ilişkili alanlar, çilehane, tarikat pirlерinin ve postnişinlerin türbeleri ile derviş ve muhiplerin mezarlarının bulunduğu hazire gibi önemli ziyaret yerleri de dergahın unsurlarındandır. Dergah içindeki mescit, 1519 yılında Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Dulkadiroğulları'nın son beylerinden Şehsuvar Bey'in oğlu Ali Bey tarafından inşa edilmiştir (Ekimci, 2021).

Şekil 4.1. Hacı Bektaş Veli Dergahı: 1. Nadar Avlusu; 2. Dergah Avlusu; 3. Meydan Evi; 4. Aş Evi; 5. Dergah Camii; 6. Hazret Avlusu; 7. Çilehane-Kızılca Halvethane; 8. Kırklar Meydanı; 9. Balım Sultan Türbesi (Özbey, 2023)

Hacı Bektaş Veli Dergahı, “Nadar Avlusu”, “Dergah Avlusu” ve “Hazret Avlusu” olmak üzere üç ana avludan oluşur. Bu avlulara geçişte kullanılan kapılar, Bektaşî inancındaki “Dört Kapı Kırk Makam” öğretisinin farklı seviyelerini simgeler. İç mekanlarda yer alan öğeler ve semboller ise bu öğretinin tasavvufi boyutlarını yansıtır demek mümkündür.

İç mekan incelemeleri oluşturulmasında Site1'de yer alan tarihî anlatımla birlikte Site2 ve Site3'ten veriler derlenmiştir⁴⁹.

4.1.1.1. Nadar avlusu

Dergaha giriş, “Çatal Kapı” olarak bilinen ve “Şeriat Kapısı”nı temsil eden ana kapıdan yapılır. Kapının sekizgen motifleri, Bektaşî öğretisinde evrensel düzeni ve sonsuzluğu simgeler. Dört elementten ise havayı temsil eder.

Kapı, geçmişte iki bayrak direğiyle donatılmış olup, bu direklerden birinde Türk bayrağı, diğesinde ise kırmızı-beyaz-yeşil şeritlerden oluşan ve üzerinde zülfikar figürü bulunan tarikat sancağı dalgalanıyordu.

Kapının sağ tarafında, 1897 yılında yaptırılmış ve üç kurnasıyla Allah-Muhammed-Ali'yi simgeleyen “Üçler Çeşmesi” yer alır. Çeşmenin üzerinde, altı köşeli yıldız biçimindeki Süleyman mührü motifi bulunur. Bu motif, ateş, su, hava ve toprağı simgeleyen iç içe geçmiş ters ve düz üçgenlerden oluşur ve evrensel uyumu ifade eder.

Şekil 4.2. Şeriat Kapısını Temsil Eden ve Dört Elementten Hava ile İlişkilendirilen Çatal Kapı ve Üzerinde Yer Alan Evrensel Düzeni ve Sonsuzluğu Simgeleyen Sekizgen Motifler (Url-6)

⁴⁹ Site1, "Türbe ve Müzeye Genel Bakış", erişim: <https://hacibektasmobil.com/gezirehberi/haci-bektas-veli-turbesi/>; Site2, "Hacı Bektaş Veli Türbesi (Pir Evi)", erişim: <https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-12628/haci-bektas-veli-turbesi-pir-evi.html>; Site3, "Hacı Bektaş-ı Veli Külliyesi", erişim: <https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bektas-i-veli-kulliyesi>.

Şekil 4.3. Allah-Muhammed-Ali Simgesi Üçler Çeşmesi ve Üzerinde, Altı Köşeli Yıldız Biçiminde Ateş, Su, Hava ve Toprağı Simgeleyen İç İçe Geçmiş Ters ve Düz Üçgenlerden Oluşan ve Evrensel Uyumu İfade Eden Süleyman Mührü Motifi (Kişisel Arşiv 2024)

4.1.1.2. Dergâh avlusu

Dergah Avlusu'na giriş, "Üçler Kapısı" aracılığıyla sağlanır. Bu kapı, "Tarikat Kapısı"nın simgeler ve ateş elementiyle bağlantılıdır. Avluda, "Meydan Evi", "Aş Evi", "Mihman Evi", "Kiler Evi" ve "Aslanlı Çeşme" gibi yapılar bulunur.

Dergah Avlusu'nda bulunan "Meydan Havuzu", "Üçler Çeşmesi" ve "Aslanlı Çeşme"den gelen suyun toplandığı yerdir. Kare planlı havuzun, Hüseyini taçlı ve üçgen alınlıklı kısmında bir kitabe bulunur.⁵⁰

⁵⁰ Kitabade Mehmed Es'ad Mucuri'ye ait şu satırlar yer alır. "Bahr-i umman-ı vilayet Hacı Bektaş Veli, Hankaah-ı feyz-i Baridir heman cennet-mesil, Vali-i Beyrut Devletlu Halil Paşa gibi, Bir vezirin hem-ser-i ismetveri Zehra adil, Nazile Hanım bu havzı etti inşa tekkede, Yaptı güya Cennet-ül Me'vada ayn-i selsebil., Hacı Feyzullah Baba, gayret-i himmet ile Oldu icrasında bu havz-ı safa bahş'ın delil.Saki-i Kevser, Şehid-i Kербela'nın aşkına,Herbiri olsun İlahi nail-i ecr-i cezil. Kilk-i remzinden Güher tarih caridir heman, Ab-ı Kevser oldu bu havz-ı dilara'da sebil"

Şekil 4.4. Tarikat Kapısı'nı Temsil Eden ve Dört Elementten Ateş ile İlişkilendirilen Üçler Kapısı Solda Eski Hali Sağda Günümüz Hali ile (Url-6)

Şekil 4.5. Solda Aslanlı Çeşme (Kişisel Arşiv) ve Üzerinde Yer Alan Kitabede “1554 yılında Malkoç Bali İbn-i Ali Hazretleri Adına Yaptırıldığı, Aslan Heykelinin Üzerinde Yer Alan İkinci Yazıtında İse 1853 Yılında Aslan Heykelinin Buraya Konulduğu ve Kerbela Anısına” Yaptırıldığı Yazar (Url-6), Sağda Dergah Avlusu ve Kare Planlı Meydan Havuzu (Kişisel Arşiv, 2024)

Kiler Evi, tahılların ve değerli eşyaların saklandığı bir yapı olup, içinde şehadet şerbeti fiçisi, teslim taşı formu fincan altlıkları ve Hüseyini taçlı objeler gibi unsurlar sergilenmektedir.

Aş Evi, kutsal kabul edilen Kara Kazan'ın sergilendiği bir mekandır. Bu kazan, Muharrem ayında aşure pişirilmesinde ve hilafet erkânlarında kullanılmıştır. Ayrıca burada Halife Kazanları ve çeşitli mutfak gereçleri de bulunmaktadır.

Mihman Evi, dergâha gelen ziyaretçilerin ağırlandığı alandır. Bu yapı, misafirlerin kabul edildiği bir oda ve mutfak kısmından oluşur. İçerisinde, Hüseyin-i taç formunda fincanlar ve teslim taşı şeklinde tasarlanmış fincan altlıkları sergilenir.

Şekil 4.6. Solda Kiler Evi, Ortada Aşevi ve Kara Kazan, Sağda Mihman Evi. Bu Yapılar Meydan Evi ile İlişkili Yerleşimdedir (Kişisel Arşiv, 2024)

4.1.1.3. Hazret avlusu

Dergâh Avlusu'ndan Hazret Avlusu'na geçiş "Altılar Kapısı" ile sağlanır. Bu kapı, Allah-Muhammed-Ali-Fatıma-Hasan-Hüseyin'i simgeler ve "Marifet Kapısı"dır. Dört elementten su ile ilişkilendirilir. Avluda "Hacı Bektaş Veli Türbesi (Pir Evi)", "Balım Sultan Türbesi" ve "Hazire" bölümü bulunur.⁵¹

⁵¹ Kapının hemen sağ tarafında hafif içe doğru bir bölümde "Atatürk Rölyefi" yer almaktadır. Burası, "Atatürk'ün Kahve İçtiği" yer olarak bilinmektedir. Mustafa Kemal Atatürk ve Temsilciler Heyeti 22 Aralık 1919 tarihinde Hacı Bektaş'a gelmişler ve bir gece günümüzde Atatürk Evi Müzesi olarak düzenlenmiş olan Cemalettin Çelebi Efendi'nin evinde misafir edilmişlerdir. Atatürk ve heyeti, 23 Aralık 1919 tarihinde Hacı Bektaş Veli Dergâhı'nı ziyaret etmişler ve Salih Niyazi Dede Baba ve diğer babalar ile görüşmüşlerdir. Şimdiki Atatürk rölyefinin olduğu yerde Mustafa Kemal Atatürk'e dergâhın kahvesi ikram edildiği için bu bölüm, Atatürk'ün hatırasına Atatürk Köşesi olarak düzenlenmiştir.

Şekil 4.7. Marifet Kapısı'nı Temsil Eden ve Dört Elementten Su ile İlişkilendirilen Altılar Kapısı ve Üzerinde On İki İmamı Temsil Eden Teslim Taşı (Url-7)

4.1.1.4. Pir evi

Hacı Bektaş Veli Türbesi'ni barındırır ve “Hakikat Kapısı” nı temsil eder. Aslı dört elementten biri olan toprak'tır. Türbenin giriş kapısı olan Ak Kapı, Selçuklu mimarisi unsurları taşır ve üzerinde çift başlı kartal motifi bulunur.

Pir Evi'ne bağlı olan Kızılca Halvet, Hacı Bektaş Veli'nin kırk gün kırk gece boyunca inzivaya çekildiği yerdir. Çilehane olarak da adlandırılan bu alan, dervişlerin tasavvufi yolculuklarına adadıkları ve inzivaya çekildikleri bir mekandır.

Şekil 4.8. Pir Evi Kesit (Url-6)

Yapının ön cephesi, üçgen alınlık ve üç kemerden oluşan bir tasarıma sahiptir. Üçgen alınlığın altındaki mavi desenli motifler, Güneş, Gül ve Ay biçimindedir. Bu motiflerin hemen altında Bektaşiliğin simgesi olan Teslim Taşı yer alır. Güneş, Hz. Muhammed'i; Ay, Hz. Ali'yi; Gül ise sevgiyi simgeler. Soldaki Güneş motifi, "çarkıfelek" olarak da bilinir ve

sonsuzluğu temsil eder.. Katılımcılardan C.Y ay ve güneş motifi ile ilgili şunları söyler: ”...nasıl ki ay güneşin ışığını yansıtır işte Ali de Muhammed’in ışığını yansıtır...”

Bir başka yoruma göre, Çarkıfelek motifi Allah’ı, ortada yer alan Gül motifi Hz. Muhammed’i, sağdaki Ay motifi ise Hz. Ali’yi simgeler. (Url-6).

Şekil 4.9. Hakikat Kapısını Temsil Eden ve Dört Elementten Toprak ile İlişkili “Ak Kapı” ve Çift Başlı Kartal ile Çarkıfelek, Yıldız ve Hilal Motifi ile On İki İmamı Temsil Eden Teslim Taşı (Kişisel Arşiv, 2024)

Şekil 4.10. “Ak Kapı” Üzerindeki İstiridye Motifi Şeklinde Kapı Tokmağı ve Bordür Şeritler. Bordürlerden Kapının Sağ Tarafında Yıldız Benzeri Yedi, Sol Tarafında İse Beş Motif Bulunmakta Olup Toplamda On İki Motif Yer almaktadır. Bu Yıldız Motiflerinin, Hz. Ali ile Birlikte On İki İmamı Temsil Ettiği; Sağdaki Yedi Yıldızın İse Kendi İçinde Bir Üçleme Oluşturarak Allah, Muhammed ve Ali’yi Simgelediği Kabul Edilmektedir (Url-6, Kişisel Arşiv,2024)

Şekil 4.11. Hacı Bektaş Veli Türbesi'nin Kuzey Duvarında, "Medet-Mürüvvet Penceresi", "Niyaz Penceresi" Olarak Adlandırılan Bir Penceresi (Url-6)

Türbe kapalı olduğunda, ziyaretçiler bu pencere önünde Hacı Bektaş Veli Hazretleri'ne niyaz eder. Pencerenin üst kısmında yer alan istiridye motifi ise yalnızca bir süsleme ögesi değil, farklı yüzeyler arasında geçiş sağlayan bir tasarım elemanıdır. Eski çağlardan beri pek çok kültürde "yeniden doğuş" ve "sonsuz yaşam" gibi anlamlar taşıyan bu motif, Türk-İslam sanatında genellikle cenneti ve yaratılışı simgeleyen tasvirlerde kullanılmıştır (Url-6).

4.1.1.5. Kırklar meydanı

Kırklar Meydanı, Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin önemli bir bölümünü oluşturur ve iç mekanda; "Süleyman Mührü", güvercin motifleri, "İnsanın Cemali Tablosu", "Kırkbudak Şamdanı", Hz. Ali'nin yazdığına inanılan ve tabaklanmış ceylan derisi üzerine yazılmış Secde Suresi'nden ayetlerin bulunduğu "Kur'an-ı Kerim" yaprağı, çerağlar, kamberiyeler ve teslim taşları sergilenir.

Ayrıca, Hacı Bektaş Veli Hazretleri'nin sandukasının yer aldığı kısmın orijinal gümüş kapısı da burada bulunur.

Şekil 4.12. Kırklar Meydanı ve Meydan da Yer Alan Halının Deseni (Url-6)

Şekil 4.13. Sırası ile Kırkbudak Şamdanı, İnsanın Cemali Tablosu, On İki İmamı Temsil Eden Teslim Taşı ile Paleng Taşı, Ceylan Derisi Üzerine Yazılmış Kur'an Suresi (Kişisel Arşiv, 2024)

Şekil 4.14. Selçuklu Uslubunda Mermerden Yontulmuş Süsleme ve Kabartmaların Bulunduğu “Taç Kapı” (Solda) ve Türbe Kapısı (Sağda) (Url-6).

Türbe'nin orijinal kapısı, 1610 yılına ait olup gümüşten yapılmıştır. Kapı üzerinde kazıma, delik işleme ve döküm gibi teknikler kullanılmıştır. Sol kapının üzerindeki kitabede, Kırşehir Valisi Ezrad bin Ali'nin bu kapıyı dergaha hediye ettiği yazılıdır ve ayrıca Muharrem 1019/Mart-Nisan 1610 tarihi, hem yazı hem de rakamlarla belirtilmiştir.

Kapı kanatlarında toplam 36 gümüş levha bulunmakta, bunlardan 32'sinde kandil motifleri işlenmiştir. Süsleme unsuru olarak kullanılan kandil motifleri, hem ışık hem de aydınlık anlamıyla sembolik bir öneme sahiptir. İnançlara göre kandil motifi, Allah'ın nurunu temsil etmekte ve ölünün ruhuna ışık kaynağı olduğu düşünülür (Url-6).

Şekil 4.15. Türbenin Kapı Eşiği, “Gök Eşik” (Solda), Türbenin Kalem İşi Tavan Detayı (Sağda) (Url-6)

Kırklar Meydanı'ndan “Gök Eşik” adı verilen kapı aracılığıyla Hacı Bektaş Veli Hazretleri'nin Türbesi'ne geçiş sağlanır. Gök Eşik, dergahın yedi kapısından sonuncusu olup, Hacı Bektaş Veli'nin Tanrı katındaki yerini vurgular. Çatal kapıdan başlayan bu yedi kapı sırasıyla şunlardır: "1) Çatal kapı 2) Üçler kapısı 3) Altılar kapısı 4) Pir Evi'nin demir parmaklıklı dış kapısı 5) Ak kapı 6) Kırklar Meydanı'na girilen kapı 7) Hacı Bektaş Veli Türbe kapısı"

Türbe, Selçuklu mimarisi tarzında inşa edilmiştir. Yapı, kare planlı olup yüksek bir kubbeye sahiptir ve kubbeye geçişi sağlayan "Türk Üçgeni" adı verilen mimari elemanlarla öne çıkar. İç mekanda kubbe, kalem işi motiflerle ve hüsn-i hatla süslenmiştir. Dış kısmında ise kurşun kaplama ile yapılmış piramidal bir çatı bulunur. Türbenin içinde Hacı Bektaş Veli Hazretleri'nin sandukası yer alır.

4.1.1.6. Balım Sultan türbesi

Avluda bulunan Balım Sultan Türbesi, Bektaşilikte “İkinci Pir” olarak bilinen Balım Sultan'a adanmıştır. Türbede Balım Sultan ve Kalender Çelebi'nin kabirleri yer alır. Türbenin önünde, Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük'e gelişine vesile olduğu düşünülen Karadut Ağacı bulunur.

Şekil 4.16. Balm Sultan Türbesi ve Karadut Ağacı (Url-6)

Alevi-Bektaşî öğretisinde, ağaç en yüce varlık olarak kabul edilir ve kutsal bir mekanla ilişkilendirilir. Seyr-i sülûk⁵² aşamaları, ağaçla özdeşleştirilmiş olup, İnsan-ı kâmil seviyesine ulaşan kişi ise kuş (ruh) olarak tasvir edilir. Ağacın kökleri, dalları ve meyveleri, kozmik düzeni ve farklı alemleri simgelerken, aynı zamanda cennet ve Hakk'a ulaşmayı ifade eder. Bu perspektiften bakıldığında, Kırkbudak şamdanındaki ağaç formu, tarikatın ağaçlara dair tasavvufî bakış açısını ve köklenme sürecini yansıtır (Url-6).

Alevi-Bektaşî kültürü için önemli bir yapı olan Hacı Bektaş Veli Dergâh Müzesinde yer alan mekanların yapı-sembol-kültür karşılıkları aşağıda yer alan tabloda bir araya getirilmiştir. Dergah içi yapı-sembol kodu ve bir önceki bölümlerden de elde edilen veriler ile inceleme sırasında elde edilen veriler bir araya getirilerek kültür içi anlam karşılıkları ile ilişkilendirilmiştir. Burada amaç Alevi-Bektaşî kültürüne ait yapının sahip olduğu mekanları ve bu mekanların dayandığı kültür ve sembol ve mekan kodlarının ilişkisini kurabilmektir.

⁵² manevî yolculuk anlamına gelen tasavvuf terimi.

Tablo 4.1. Dergah İçi Yapı ve Sembol Kodu ile Kültür İçi Anlam Karşılığı (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

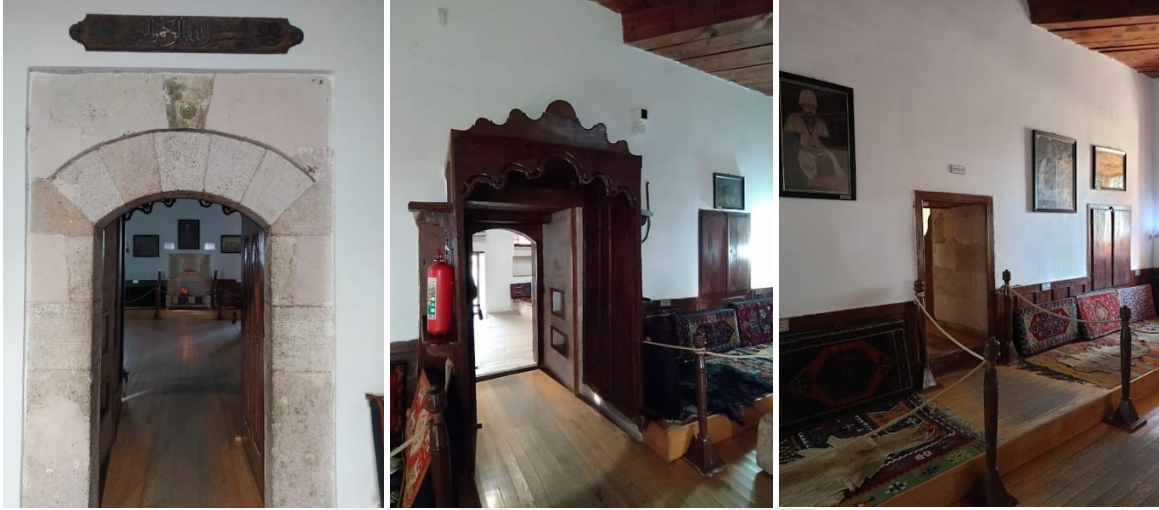
Dergah İçi Yapı Kodu	Sembol Kodu	Kültür İçinde Anlam Karşılığı
Çatal Kapı	Sekizgen motifler	Evrensel düzeni ve sonsuzluğu simgeler.
	Şeriat Kapısı	İnsanı-Kamil olma yolunda, arayış ve kendini bulma. Hava elementi ile ilişkilendirilir.
Üçler Kapısı	Allah-Muhammed-Ali sembolü	Allah Tevhidi, Muhammed Nübüvveti, Ali ise Velayeti temsil eder.
	Tarikat Kapısı	İnsanı-Kamil olma yolunda, benliğinden sıyrılarak yola girme. Ateş elementi ile ilişkilendirilir.
Altılar Kapısı	Allah-Muhammed-Ali-Fatıma-Hasan-Hüseyn sembolü	Üçler'i ve Beşler'i simgeler.
	Marifet Kapısı	İnsanı-Kamil olma yolunda manevi tekâmül. Su elementi ile ilişkilendirilir.
Ak Kapı (Pir Evi)	Çift başlı kartal	Selçuklu üslubunda, gücü ve maneviyatını simgeler.
	Çarkifelek, güneş, ay, teslim taşı motifleri	Allah-Muhammed-Ali ve On iki imamları simgeler.
	Kapı kulpu istiridyeye motifi	Cennet ve yeniden doğuşu simgeler.
	Hakikat Kapısı	İnsanı-Kamil olma yolunda öz ile özleşmek. Toprak elementi ile ilişkilendirilir.
Üçler Çeşmesi	Üç kurna	Allah-Muhammed-Ali'yi temsil eder.
	Süleyman Mührü	Ateş, su, hava ve toprağı simgeler; evrensel uyum ve kozmik birlik sembolüdür.
Aslanlı Çeşme	Aslan figürü	Güçü ve kudreti ifade eder.
Pir Evi	Süleyman Mührü	Ateş, su, hava ve toprağı simgeler; evrensel uyum ve kozmik birlik sembolüdür.
	Güvercin motifleri	Barışı ve saflığı ifade eder.
Niyaz Penceresi	Dergah kapalı olduğunda niyaz için kullanılır. İstiridyeye motifi dikkat çeker.	Cennet, yeniden doğuş ve ikinci hayat. İçinde sakladığı hazine yani inci ile özdeşleşen Hak yolunda ki can.
Kırklar Meydanı	Kırkbudak Şamdanı	Anadolu'ya gönderilen Ocakları simgeler.
Hazret Avlusu Bahçesi	Karadut Ağacı	Hacı Bektaş Veli'nin Sulucakarahöyük bölgesini yurt etmesine vesile olan kutsal simge.

Dergah yapısı incelendiğinde kültürünün sahip olduğu değerleri, öğretileri ve bir takım davranış kodları ile yapı içinde farklı mekânsal karşılıklar geliştirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Tablo 4.1'da bir araya getirilen yapı kodu, sembol ve kültür aktarımı gösterir ki mimari, kültürün aktarımında bir iletişim aracı olmuştur ve kültüre ait insanlar için anlamlar üretir.

4.1.1.7. Meydan evi

Tezin odak mekanı olan Meydan Evi, Dergah Avlusu'nun (II. Avlu) ortasında, Aş Evi'nin karşısında, Mihman Evi ve Kiler Evi'nin arasında bulunan bir yapıdır. Bektaşî Tarikatı'na ait sırların aktarıldığı, Cem ayinlerinin yapıldığı ve On İki Hizmet ile On İki Erkan'ın yerine getirildiği bu mekan, tarikatın merkezî yeri olup "Serçeşmenin kalbi" olarak adlandırılır.

1367 yılında inşa edilmiş ve Bektaşî erkânlarının yapıldığı bir mekan olarak işlev görmüştür. İç mekanda; Hacı Bektaş Veli'nin makamını simgeleyen Horasan postu, Bektaşî erkânında kullanılan Çerağ tahtı, on iki imamı temsil eden on iki post, hat eserler, tablolar ve Cem törenlerinde kullanılan derviş eşyaları sergilenir.

Şekil 4.17. Meydan Evi Kapıları (Kişisel Arşiv, 2024). Solda Giriş Kapısı Önden ve Arkadan, Sağda İse Misafir Ağrılanan Bölüm ve Kiler Odasına Geçiş Kapısı

Şekil 4.18. Meydan Evi Solda Kırangıç Tavan ve Ocak Sağda Çerağ Tahtı (Kişisel Arşiv, 2024)

Meydan Evi'nin kapısı, dergah avlusundaki diğer evlerin kapılarından daha küçüktür. Bunun amacı, mekana girenlerin eğilerek saygılarını göstermesidir. İç mekan kare planlıdır ve on iki imamı temsilen on iki post serilidir. Tam ortada bir şömine yer alır ve şömine Fatma Ana'yı temsil eder. Ayin sırasında çerağ bu ocağın ateşi ile uyandırılır.

Çerağ tahtı üzerindeki on iki çerağ Oniki İmam'ı temsil eder. Odanın duvarlarında Hacı Bektaş Veli'nin aslanlı ve ceylanlı tablosu ve çeşitli dini figürler yer alır.

Meydan Evi'nin güney duvarındaki kapıdan geçilen Muhabbet Divanı, meydan odasının tavanı gibi kırlangıç tavadır. Devamında Kiler Evi yer alır.

Şekil 4.19. Meydan Evi ile İlişkili Muhabbet Divanı ve Kırlangıç Tavan Detayı (Kişisel Arşiv, 2024)

Cem Meydanını analiz edecek olursak, meydan "Aşıkların Cenneti", "Beyt-ül Mukaddes" ve "Erenler Meydanı" olarak da bilinmektedir. Odadaki tavan "Arş"ı temsil ederken mekânın genel yapısı tüm evreni simgeler.

Orta alanda yer alan "Dar" veya "Dar-ı Mansur", Enelhak diyerek Hakk'a yürüyenlerin anısını yaşatır ve mahşer sahnesini, insanın ölümden sonraki sonsuz yaşamını temsil eder. Bu alanda yapılan ibadet, Miraca varış amacı taşır.

Fatma Ana Ocağı'nın mermer yapısı "Küre Makamı" olarak adlandırılır ve Bektaşî inancında çiğlerin pişip, hamların olgunlaştığı yer. yer olup Hz. Fatıma'yı temsil eder.

Bununla birlikte kapının üst eşiği Hz.Muhammed'i, kapının alt eşiği Fatıma Ana'yı, sağ ve sol yanları da İmam Hasan ve Hüseyin'i, kapının kilidi Hz. Ali'yi temsil eder. Katılımcılardan B.U” ..*Fatıma Ana'nın evi basılınca düşürdüğü çocukları Medet ve Mürvet eşiği ile ocağa gömülmüş. Bu yüzden eşiğe basmayız ocağa su dökmeyiz...*” ifadesi üzerinden de anlaşıldığı gibi eşiği kutsal kabul edilir ve basılmaz.

Meydanı çevreleyen on iki post, Bektaşı hizmetlerinin makamsal sırasını ve On İki İmamlar'a bağılılığı simgeler⁵³.

Çerağ, Bektaşı inancında ruhun aydınlanmasını simgelerken, Cem ayinlerinde üç kollu çerağ kullanılır ve Allah-Muhammed-Ali'yi temsil eder.

Dokuz katlı kırlangiç tavan sistemi, gök ile yeraltının dokuz katını temsil eder. Orijinal tavan, Meydan Evi Baba Odası'nda bulunur. Meydan Odası'nın tavanı 1950'lerde restore edilmiştir ve bu çatı sistemi Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya taşıdığı bir gelenektir.

Alevi-Bektaşı kültürü için önemli bir yapı olan Hacı Bektaş Veli Dergah Müzesinde yer alan cem meydanı tezin odak noktası olması bakımından ayrı olarak yapı-sembol-kültür karşılıkları aşağıda yer alan tabloda bir araya getirilmiştir. Cem meydanı içi yapı kodu-sembol kodu ve bir önceki bölümlerden de elde edilen veriler ile inceleme sırasında elde edilen veriler bir araya getirilerek kültür içi anlam karşılıkları ile ilişkilendirilmiştir. Burada amaç Alevi-Bektaşı kültürüne ait ritüelin gerçekleştiği mekanın dayandığı kültür ve sembol kodlarının ilişkisini kurabilmektir.

⁵³ Sağ tarafta; "Mihman Evi Postu (Hızır Peygamber), Ayakçı Postu (Abdal Musa Sultan), Kurbançı Postu (Hz. İbrahim Peygamber), Kahveci Postu (Şah Şazeli), Kilerci Postu (Kolu Açık Hacim Sultan) ve Türbedar Postu (Karadonlu Can Baba) " yer alır. Sol tarafta; "Baba Postu (Horasan Postu), Aşçı Postu (Seyyid Ali Sultan), Ekmekçi Postu (Balım Sultan), Nakip Postu (Kaygusuz Abdal), Atacı Postu (Kanber Ali) ve Meydancı Postu (Sarı İsmail)" bulunur.

Tablo 4.2. Meydan Odası İçi Yapı ve Sembol Kodu ile Kültür İçi Anlam Karşılığı (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

Cem Meydanı Yapı Kodu	Sembol Kodu	Kültür İçinde Anlam Karşılığı
Meydan Evi Kapısı	Alçak kapı	Kutsallığı ve mekana girerken eğilerek saygı gösterilmesini, alçak gönüllü olunmasını ifade eder.
	Kapı kanatları	Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'i temsil eder.
	Kapı/Kapı Kilidi	Tarikatın ilk basamağı; "Sırat-ı Mustakim" (doğru yol). Hız. Ali'yi simgeler.
	Kapı eşiği	Fatıma Ana, Medet-Mürvet
Dar (Dar-ı Mansur)	Orta alan	Enel Hak diyerek yaşamını feda etme; mahşer sahnesini ve sonsuz yaşamı temsil eder.
Fatıma Ana Ocağı	Şömine	Çiğlerin pişip, hamların olgunlaştığı yer; Hız. Fatıma'yı temsil eder.
Postlar (12 adet)	Hizmet sırasını temsil eden postlar	On İki İmamlar'a bağlılığı ve makamsal sırayı ifade eder.
	Sağ tarafta (İmam Hüseyin Makamı): Mihman Evi Postu, Ayakçı Postu, Kurbançı Postu, Kahveci Postu, Kilerci Postu, Türbedar Postu	Makamsal görevleri simgeler.
	Sol tarafta (İmam Hasan Makamı): Baba Postu, Aşçı Postu, Ekmekçi Postu, Nakip Postu, Atacı Postu, Meydancı Postu	
Çerağ	Çerağ	Cem törenlerin de birliği ve ışığın ruhani anlamını temsil eden bir obje.
	On iki çerağ	On İki İmamları simgeler.
	Üç kollu çerağ	Allah-Muhammed-Ali'yi temsil eder.
Kırlangıç Tavan	Dokuz katlı tavan	Göğün dokuz katını sembol eder.

Dergah yapısı içinde ritüelin yapıldığı mekan olan meydan evinin de dergah yapısı gibi sembol ve anlam unsurları barındırdığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Tablo 4.2'de bir araya getirilen yapıların sembol ve kültür aktarımı incelendiğinde üçüncü bölümde örnek cemevi olarak sunulan tescilli ilk cemevi olan Büyük Ocak Cemevi ile ortak yapısal ve anlamsal unsurlar dikkat çekmektedir. Dolayısıyla kültürün sözlü aktarım ile birlikte mekânsal anlam aktarımını da "meydan evi" üzerinden gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür.

4.2. Alevi Bektaşî Kültürünün Cemevi Mekân ve Sembol İlişkisi

Bir önceki bölümde dergah yapısı üzerinden yapılan incelemeye göre mekanların anlam taşıyan semboller içerdiği anlaşılmaktadır. Bu anlam, semiyolojiye göre toplumsal uzlaşma sonucu oluşmuş dil ve mimari sistem aracılığıyla göstergeler üzerinden aktarıldığına

göre (Salan & Gürani, 2019) iç mekana ait yapısal biçimlenişleri başka bir ifade ile göstergeleri ve içerdikleri sembolleri şöyle sistemleştirebiliriz;

Tablo 4.3. Yapısal Biçimleniş ve Sembol İlişkisi (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

Yapısal Biçimleniş	Sembol / Unsur	
Kapı	4 kapı geçişi	Şeriat, Tarikat, Marifet, Hakikat temsili.
	Alçak kapı girişi	Cem Meydanı kapısı girişi (saygı ifadesi ve alçakgönüllü olma)
Tavan	Kırlangıç tavan (9 ve 7 katlı)	Arş'ın Temsili Tüteklik (aydınlatma ve baca işlevi)
Kolon	Düşey Eksen (Axis Mundi) Tüteklikten geçen yer ekseni	Allah'a ulaşan yol
	On İki Dikme	12 imam temsili
Pencere	Pencere lentosu	İstiridye motifli tasarım
	Pencere açıklıkları	Tablo 2.1 Kültüre ait sayı sembolleri ile ilişkili sayıda (üç, sekiz, on iki vb.)
Şömine	Fatma Ana ocağı	Pişmek, olgunlaşmak
Mekansal Yerleşim	Kare planlı oturma düzeni, Semah ve Halka Namazı alanı	Yüz yüze ibadet
Oturma Birimi	Minder üzerinde ve tek yükseklikte oturma	Her canı eşit görme.

Mimarlıkta, 'biçim - işlev - çağrışım' döngüsüyle açıklanan Peirce'in göstergebilim kuramında; “çağrışım” kültürel bağlamda bir “anlam” haline gelmektedir. Mekânın deneyimlenmesi esnasında kullanıcının zihninde oluşan çağrışım yani anlamın, biçimin semiyolojik karşılığını temsil ettiğinden (Atakan, 2018: Peirce, 1965, 2003) bahsetmiştik. Bu bakımdan Tablo 4.3’de bir araya getirilen yapısalın, sembol ilişkisi kültürün ürettiği anlamın karşılığında şekillenmiştir demek mümkündür.

Bununla birlikte katılımcılardan K.S “...eski cemevleri hep ahşaptı, oralara gidince eski hissi beni etkiliyor, şimdikilerde de böyle olmasını isterim...” ifadesi; mimari yapısalın oluşumu ile birlikte o yapısalın sahip olduğu renk, malzeme ve doku unsurlarının kullanıcı için bir gösterge olduğunu ve kullanıcının mekâna dair algısında anlam karşılığı bulduğunu desteklemektedir.

Bu bakımdan aşağıda üçüncü bölümde ele alınan Büyük Ocak Cemevi ile bu bölümde analiz edilen Hacı Bektaş Veli Dergâh yapısı üzerinden yapılan gözlemlere dayandırılan iç mekân öğelerine ait malzeme/doku/renk verileri oluşturulmuştur. Burada amaç; geçmişten günümüze taşınan ve iç mekânın atmosferini etkileyen unsurları cemevi yapıları için referans oluşturmaktır.

Tablo 4.4. İç Mekan Öğelerinin Malzeme/Renk/Doku Analizi (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

İç Mekân Öğeleri	Malzeme / Doku / Renk	
Kapılar	Ahşap, gümüş, altın.	
Duvar Yüzeyleri	Toprak harç üzerine kireç sıva, kalem işi süsleme	
	Duvar Posterleri	Hız. Ali, Hacı Bektaş Veli ve Atatürk posterleri
	Duvar Yazıları	Hacı Bektaş Veli'ye ait öğretiler
	Tablolar	Kültüre ait tablolar (İnsan sureti, Hız.Ali ve on iki imam vb.)
Kırlangıç Tavan	Ahşap	
Zemin	Toprak, çamur sıva	
Döşeme üzeri	Halı, kilim, hasır	
Dikmeler/Kolon Kaplamaları	Ahşap	
Şömine	Mermer	
Postlar / Minderler	Keçe, deri / Geleneksel motifli döşemelik kumaşlar	
Çerağ ve Çerağ Tahtı	Metal (altın veya bronz), ahşap	
Motifler	Oyma ve kabartmalar	

Tablo 4.4'deki veriler cemevi mekanının fiziksel katmanı için veriler sunmaktadır. Bununla birlikte tabloda dikkat çeken unsur malzemelerin doğal renkleri ile kullanımudur. Dolayısıyla Tablo 4.3 ve 4.4, bir sonraki bölümde cemevinin fiziksel katman, anlamsal ve davranışsal katman ve mekânın sembolik ve kültürel katmanı bir araya getirilerek bütüncül bir yaklaşım değerlendirmesi yapılabilmesi adına basamak oluşturmuştur.

4.3. Cemevi Mekânları ve Sembollerin Kullanıcı ve Mekân İlişkisi Bağlamında Değerlendirilmesi

Her mekân, kendine özgü ve farklı niteliklere sahiptir. İnsanların aidiyet duygusu, mekâna kazandırdığı kimlik sayesinde şekillenir. Heidegger'e göre, kullanıcıların yer olarak tanımladığı mekân, onların varlığı ile bir bütün hâline gelir (Kahvecioğlu, 1998) Kullanıcı ile mekân arasındaki ilişki, mekâna yüklenen kimlik kavramı temelinde aidiyet duygusunu oluşturur. Mekâna atfedilen değer ve sergilenen davranış biçimleri, bu ilişki üzerinden açıklanabilir.

Mekânın fiziksel özelliklerinin ötesinde, duysal boyutları da kullanıcıyı etkiler ve kullanıcı ile bütünleşen bir varlıksal boyut ortaya çıkar. Bu varlıksal boyut, kullanıcının zihninde şekillenen duysal deneyimlere işaret eder. Schultz, varoluşsal mekânın, kullanıcının kültürel, toplumsal ve simgesel deneyimlerine dayandığını belirtmektedir

(Kahvecioğlu, 1998) Kullanıcılar, fiziksel ortamla sürekli bir etkileşim hâindedir ve bu ilişki süreklilik arz eder. Tasarlanan mekânlarda kullanılan fiziksel ve duyuşal unsurlar, kullanıcı üzerinde önemli bir etki bırakır (Ökmen & Saticı, 2021).

Bu bakımdan Cemevi mekanlarının kullanıcı mekan ilişkisi bağlamında değeriendirilmesi için sözlü görüşmelerden faydalanılmıştır. Oluşturulan tablo verileri Ankara'da Can Dostlar Cemevi, Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Cemevi, Pir Sultan Abdal Cemevi ve Hünkar Hacı Bektaş Veli Vakfı Serçeşme Cemevi'nde dede, dernek başkanı, zakir, semahçı ve cemevi kullanıcıları ile yapılmıştır ve toplamda 10 kişi ile görüşülmüştür.

Tablo oluşturulurken sözlü görüşmede oluşturulan sorulara verilen cevaplar çerçevesinde elde edilen kullanıcı-mekân ilişkisini aktaran veriler seçilmiştir. Burada amaç cemevi mekanına dair fiziksel katman, anlamsal ve davranışsal katman ile mekânın sembolik ve kültürel katmanı bir araya getirilerek, gözlemler ve öneriler de eklenerek bütüncül bir yaklaşım değeriendirmesi sağlamaktır.

Tablo 4.5. Kullanıcı-Mekan İlişkisi Bağlamında Cem Meydanı Mekanın Fiziksel, Anlamsal ve Davranışsal, Sembolik ve Kültürel Katmanlarına İlişkin Soru-Cevap, Gözlem ve Öneriler (Yazar Tarafından Oluşturulmuştur)

Soru	Mekânın Fiziksel Katmanı	Mekânın Anlamsal ve Davranışsal Katmanı	Mekânın Sembolik ve Kültürel Katmanı	Gözlemler ve Öneriler
Cemevlerinde mekân düzenlemesi nasıldır?	K02: “Yüz yüze ibadet yapılacak şekilde oturulur” K05: “12 hizmete cevap verecek şekilde düzenlenmeli”	K06: “Herkes birbirini görebilmeli” K08: “Ayakkabılar dışarıda çıkarılır”	K03 “Daha çok On iki imam, Hz. Ali, Hacı Bektaş Veli, Atatürk ve Zülfikar gibi duvar resimleri ve objeler bulunur” K06: “Dede postu ve çerağ simgeseldir. Kapıyı göreceğ şekilde konumlandırılır”	Cem ayini sırasında halka namazı ve semah önemli iki unsurdur. Bu bakımdan dairesel düzenlemeye uygun alanlar oluşturulmalıdır. Sembolik unsurların ise mekanda merkezi rol oynayacak şekilde konumlandırılması gerekebilir.
Bir cemevi için ideal mekânı nasıl tanımlarsınız?	K03: “Temiz ve aydınlık” K04:” Semah için uygun” K07: “Geniş ve ferah olmalı” K09: “Sıcak olmalı ve iyi havalandırılmalı”	K01: “Sosyal yaşam düzenine uygun olmalı” K05: “Geçmişle bağını koruyan” K08: “Abartılı olmayan, mütevazı”	K01: “Kırlangıç tavan sembolü gökyüzü ve evrensellik için önemli” K06: “Ocak şömine önemli olması gerekir” K10: “Eski dokulara sahip olan etkileyici oluyor”	Gözlemlere göre mekânların tasarımında eksik renk ve dokular vardır. Mekan varlığı ile bir kimlik oluştururken fiziksel olarak herhangi bir kültür merkezinden ayırımı mümkün değildir. Bu bakımdan mekânların kültürel değerlerle ve sembollerle zenginleşmesi ideal mekân için önemlidir.
Cemevlerinin değişen toplumsal dinamikler karşısındaki mekânsal ihtiyaçlarına yönelik hangi geliştirmeler yapılabilir?	K01: “Doğaya uyumlu renklerde olmalı” K03: “Fiziki şartlardan dolayı ibadet sırasında bazı zorluklar olabiliyor bu yüzden oturma düzeni esnetilebilir olmalı” K05: “İbadet çıplak ayakla yapıldığı için ayak yıkama yeri olmalı”	K01: “İbadet dışında sosyal imkanları olmalı” K10: “Farklı etkinlikler için değiştirebilir yerler olmalı”	K08: “Gençlere yönelik çalışmalar yapılmalı kültür anlatılmalı” K05: “İçi daha dolu olabilir, sembollerle zenginleşebilir”	Esnek mekan kavramı cem ayinin sahip olduğu çok işlevsellik bağlamında önemlidir. Bu bakımdan esnek ve çok işlevli alanlar geliştirilmelidir. Bununla birlikte gençlere yönelik kapsayıcılığın artırılması için teknoloji ile gelenekselin buluştuğu mekânsal çözümler ve uygulamalar üretilmesi önemlidir.

5. SONUÇ

Bir inanç sistemi olan Alevilik, Hz. Ali'ye ve Ehl-i Beyt'e bağlılıkla duyulan sevgidir. Anadolu coğrafyasında Türk-İslam sentezi sonucu oluşan Alevilik, Hacı Bektaş Veli ile bugün bildiğimiz Alevi-Bektaşî yapısı halini alır. Alevi-Bektaşîlik ise sadece bir inanç olmanın ötesinde yaşam felsefesidir. Sahip olduğu öğretiler kültüre ait olanlar ve belki de olmayanlar için dahi anlam taşır. Bu öğretiler ibadeti şeklen anlatmaktan öte insan olmakla ilgilidir. Kamil İnsan olma amacı ile Dört Kapı Kırk Makam öğretisini temel alan kültür, toplumsal düzen ve yaşam şekli inşa eder.

Nitekim ibadet ritüeli olan cem ayinleri de tek işlevli değildir. Cem bir toplantıdır ve bu toplantı toplumsal dayanışma, toplumu eğitme ve toplumsal düzen kurma gibi çok işlevli bir yapıya sahiptir. Bu çok işlevli yapının sahip olduğu yaptırım gücüyle birlikte uzun yıllar boyunca kendi kendine yeten kapalı bir toplum ürettiği açıktır. Ancak kentleşme ile gelen toplumsal dönüşüm ve sonucunda yaşanan bir takım olaylar kapalı olan yapının kendini anlatma ve aktarma ihtiyacı ile görünür olmasını sağlamıştır. Bununla birlikte Cemevleri de, geçmişten günümüze sadece ibadet mekânı olmanın ötesinde, Alevi-Bektaşî topluluğu için bir kimlik, aidiyet, toplumsal yaşam ve sosyalleşme alanı olmuştur. Bugün şehirlerde yaşayan Alevi-Bektaşîlerin kent kültürüne entegrasyonunda da önemli bir rol oynar.

Alevi-Bektaşî kültürüne özgü semboller, renkler, sayılar ve ritüeller, cemevi mekânlarında somut bir şekilde temsil edilir ve bu mekânlara anlam kazandırır. Mekânların tasarımı, sembollerin yorumlanmasıyla şekillenmiştir. Dolayısıyla cemevi yapısının Alevi-Bektaşî topluluğunun inanç sistemine dayanan ritüellerin, sembollerin ve davranış kodlarının mekânsal karşılıkları ile şekillendiği anlaşılmaktadır.

Tablo 2.5'de oluşturulan cem ayini içinde yürütülen on iki hizmetin davranış kodları ile mekânsal konumları cem meydanının mimari biçimlenişini oluşturan temel unsurdur. Şekil 2.2' de değerlendirilen ve saha gözlemlerine göre oluşturulan cem meydanı mekân organizasyonu çizimi, cem meydanı için iç mekân yerleşim planına dair veri sunmaktadır. Gözlem ve sözlü görüşmeler paralelinde cem meydanının semah için gerekli alana sahip olması gerektiği değerlendirilmiştir. Dolayısıyla mekân dairesel düzene uyum sağlayacak şekilde esnek ve geniş olmalıdır. Eşit yüksekliklerden oluşan geleneksel döşemeli minder oturumu ve alçak kapı olgusu da önemli bir tasarım verisidir. Bununla birlikte cem meydanı

kendi ile ilişkili mekanlardan bağımsız değildir. Ritüel kapsamında lokma dağıtımı için cem meydanı ile ilişkili yiyecek hazırlık mekanı ve semahçılar için bir giyinme odası mekânsal bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkar. Aynı zamanda cem esnasında saz ile söylenen deyişlerin atmosfer etkisi yadsınamaz. Bu bakımdan geniş mekanlarda akustik değerlerin göz önünde bulundurulması ihtiyacı söz konusudur.

Yine kültürün davranış kodları özelinde oluşturulan Tablo 3.5 verilerine göre; cemevi sadece cem meydanı olarak düşünülemez ve kompleks bir yapıdır. Kültürün inanç pratikleri ile şekillenen cem meydanı, kültüre ait sembol aktarımı ile şekillenmiştir. Ancak kullanıcı ihtiyaçları ile başka mekânsal biçimlenişler oluşmuştur. Bu mekânsal biçimlenişler şöyledir; meydanla ilişkili mutfak mekânı ve girişte ayakkabılık, cemevi yönetimi, düzeni ve programların oluşturulması için yönetici ve toplantı odası, saz, yabancı dil, Alevi kültürü vb. kursların verilmesi, araştırmaların ve okumaların desteklenmesi için derslikler, kütüphane, seminer, söyleşi ve etkinlikler için çok amaçlı salon ve bahçe, aşure ve yemek dağıtımı (cenaze yemekleri, kurban) için büyük mutfak ve yemekhane, cenazenin beklemesi ve kaldırılması için gasil hane ve morg mekanlarıdır. Bununla birlikte ibadetin çıplak ayakla yapılmasından dolayı kullanıcılarda ayak yıkama yeri ihtiyacı ve beklentisi olduğu da anlaşılmaktadır.

Bu verilerden anlaşıldığı üzere cemevi, kültürün gelenekselden getirdiği toplumsal yaşam ve dayanışma kod ve davranışları ile oluşmuş bellek mekanlarının bir yansımasıdır ve topluluğun ritüel ve inanç sistemine uygun olarak kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılaması beklenmektedir.

Bununla birlikte göstergelerin kültürel ve sembolik anlamlarının çıkarımı cemevlerinin mekânsal ve sembolik katmanlarını anlamada etkili bir araç olmuştur. Sembollerin, toplumsal uzlaşıyla şekillenmiş anlamları ve iç mekânla olan ilişkileri kurulduğunda öncelikle Alevi-Bektaşî kültürüne ait sayı sembollerinden 3, 4, 7,8,9, 12 verileri mekânın biçimlenişinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Saha gözlem verilerine göre, Cem meydanında 12 sayısı kolon, pencere, cephe ve aydınlatma elemanı sayısı ile göstergeleşirken, 7 ve 9 sayıları genel olarak kırılmaç tavan sisteminde bindirme katmanları olarak evren anlatısı mesajı ile kullanıldığını göstermektedir. 4 sayısı, 4 kapıya atıfla kademeli geçiş şeklinde veya cephe sayısı ile ortaya çıkabilirken 3 ve 8 sayıları yine kolon,

pencere, cephe ve aydınlatma elemanı olarak gösterge oluşturabilir veya iç mekâna ait öğeler olarak karşımıza çıkar.

İç mekan öğelerinde yer alan üç kollu çerağ, öğretileri içeren duvar yazıları, zülfikar gibi kültürel duvar resimleri, Hacı Bektaş Veli, Hz. Ali ve Atatürk posterleri ile Hacı Bektaş Veli'nin aslan ve ceylan portresi en çok kullanılan göstergelerdir. Bir başka iç mekan öğesi olan halı zemini kaplar ve oturumlar eşit yükseklikte olacak şekilde minder oturumdur. Bununla birlikte Kırk budak şamdanı yapısı ile kırlangıç tavan açıklığı ile ilişkili düşey elemanın ağaç ile ilişkilendirilmesi ve ağacının kutsal kabul edilmesi kültür içinde ağaca atfedilen önemi göstermektedir.

Bir başka sembolik aktarım ise motiflerdedir. Bu motifler Tablo 4.1'de dergah yapı kodu çalışmasından anlaşıldığı üzere yoğunluklu olarak kullanılan çarkifelek, güneş, ay, teslim taşı, Süleyman mührü, ve çeşitli hayvan figürleridir. Bu motifler Alevi-Bektaşî kültüründe anlam karşılığına sahiptir. Çarkifelek, güneş, ay, teslim taşı motifleri “Allah-Muhammed-Ali” ve “On iki imamları” temsil eder. Ak kapıda bulunan kapı kulpu ile niyaz penceresinde bulunan istiridye motifi cennet ve yeniden doğuşu simgeler. Aslan figürü Hz. Ali ile özdeşir ve gücü ifade eder. Süleyman Mührü Ateş, su, hava ve toprağı simgeler; evrensel uyum ve kozmik birlik sembolüdür. Güvercin motifleri ise barışı ve saflığı ifade eder. Aynı zamanda kültürün mitolojik anlatısında Hacı Bektaş Veli ile özdeşir.

Çalışmanın bir diğer önemli verisi ise; kullanıcı ve iç mekân ilişkisinin kurulmasıdır. Bunun için Tablo 4.5 incelendiğinde kullanıcı-mekân ilişkisi bağlamında cem meydanı mekânın fiziksel, anlamsal ve davranışsal, sembolik ve kültürel katmanlarına ilişkin veriler elde edilebilir. Bu verileri Tablo 4.3 ve 4.4 ile birlikte ele aldığımız zaman cem meydanı mekanının çok katmanlı yapısı anlaşılmaktadır. Bu verilere göre cem ayininde halka namazı ve semah, temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu nedenle, dairesel düzenlemelere uygun alanların oluşturulması gereklidir. İç mekânda yer alan sembolik unsurların arttırılması, merkezi bir rol üstlenmesi ve buna uygun şekilde konumlandırılması bu açıdan önem taşımaktadır.

Bu bağlamda cemevlerinin, kültürün ve sembollerin iç mekânda somut bir karşılık bularak, kültürel davranış ve kimlik kodlarının gelecek kuşaklara aktarılmasında kritik bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim bugün inşa edilen cemevleri dergâh yapısı ile benzer

iç mekânsal biçimlenişler oluşturmaktadır. Bu da aslında kültürün kendi cemevi tipolojisini oluşturduğunu göstermektedir. Cemevi iç mekânı için malzeme, renk ve doku kodlarının da varlığı ve iç mekanın doğal malzeme ve renklere sahip olduğu Tablo 4.4'deki verilerden anlaşılmaktadır.

Yapılan gözlemler, mevcut iç mekân tasarımında renk ve dokuların beklentilere göre yetersiz olduğunu göstermektedir. Cemevi yapıları, bir kimlik inşası sonucu oluşması bakımından doğası gereği kültürün mekanıdır ancak iç mekanda yetersiz olan renk ve doku onu herhangi bir kültür merkezinden farklı kılmamaktadır. Bu doğrultuda, iç mekânların kültürel değerler ve sembollerle zenginleştirilmesi elde edilen verilere dayandırılan tasarım değerleri açısından kritik öneme sahiptir.

Cem ayının çok işlevli yapısı göz önünde bulundurulduğunda, esnek mekân anlayışının da ön plana çıkarılması uygundur. Bu bağlamda, esnek ve çok işlevli alanların geliştirilmesi önemlidir. Ayrıca, geleneksel ile teknolojinin bulunduğu mekânsal çözümler ve uygulamaların hayata geçirilmesi kompleks olan bu yapı için büyük önem arz etmektedir.

Sonuç olarak çalışma cemevi iç mekânlarının çok katmanlı yapısını anlamak için kapsamlı bir bakış açısı sunmuştur. Cemevlerinin hem dini hem de sosyo-kültürel mekânlar olarak ele alındığında davranış ve kültür kodları ile devamlılık sağladığını göstermiştir. Bununla birlikte kültürün sahip olduğu sembollerin ve anlamsal karşılıklarının, iç mekâna yönelik ifade biçimlerinde etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Bu bağlamda kültürün anlaşılmasında ve yaşatılmasında iç mimarlık alanına ait mekânsal atmosfer, renk kullanımı, kültürün sembol ifadeleri, kullanıcı ihtiyaçları ve beklentileri, mekânsal konumlanmalar ve mekânsal ilişkiler gibi değişkenlerin önemi anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Acar, S. (2022). Âli/Siz Alevilik'e reddiye. *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, (26), 270-283.
- Akkemik, Ü., Zencirkaya, A., & Kaygusuz, İ. (2019). Identification and evaluation of the wood materials used in two historical djemevies in the village of Onar (Arapgir, Malatya). *Eurasian Journal of Forest Science*, 7(1), 40-53
- Altınok, B. Y. (2013). Ehl-i Beyt ve Türkler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 18, 205-211.
- Asiliskender, B. (2004). Kimlik, mekan ve yer deneyimi. *Kültür ve İletişim*, 7(14), 73-94.
- Atakan, G. (2018). 2000'ler Türkiye'sinde "Mekân-Mesken" kavramlarının değer kavramı üzerinden sorgulanması: Kuramsal bir inceleme. *GRID-Mimarlık Planlama ve Tasarım Dergisi*, 1(1), 51-76.
- Ayata, S. (2011). Kırşehir abdallarında ibadetler. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29(2), 105-122.
- Bozkurt, F. (2005). *Toplumsal boyutlarıyla alevilik*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bulut, A. (2023). Alevilerin gündelik hayatlarını ve inanç dünyalarını şekillendiren ritüel: cem. *Journal of Alevism-Bektashism Studies*, 27, 192-210.
- Bulut, F. (1997). *Ali'siz Alevilik*. Ankara: Doruk Yayınları.
- Bulut, H. İ. (2024). Anadolu Aleviliğinin temel sorunları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 108, 223-244.
- Cem Vakfı | İnanç Hizmetleri Başkanlığı Detay*. Geliş tarihi 23 Eylül 2024, gönderen <https://www.cemvakfi.org/pages/inancHizmetleriDetay/186/alevilik-inancinda-musahipligin-ve-gorgulerin-yeri-nedir>
- Coşar, M. (2011). Alevi-Bektaşî kültüründe sayılara yüklenen terim değer. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60, 113-128.

- Coşkun, H. (2018). Alevi/Bektaşî geleneğinde dedelik kurumu “Sivas Kangal Türkmen Alevileri Örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 85, 43-62.
- Coşkun, N. Ç. (2014). Anadolu Alevilerinde cemler ve bu cemlerin sosyokültürel hayattaki işlevleri. *Folklor/Edebiyat*, 20(78), 9-28.
- Çifçi, İ., & Akova, O. (2016). İnanç turizmi kapsamında Hacı Bektaş Veli dergâhına yönelik bir araştırma. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 80, 183-218.
- Diñçay, D. A. (2020). Cultural color codes in interior. *A| Z Itu Journal of The Faculty of Architecture*, 17(2), 63-72.
- Durak, N. (2010). " İnsan-i kamil" as an ethical idea in Islamic thought. *Journal of Human Sciences*, 7(2), 105-124.
- Dursun, Ç., & Hança, B. B. (2022). Alevi inancında hayvan simgeselliği: Kul himmet örneği. *Asya Studies*, 6(19), 107-114.
- Ekimci, B. G. (2021). Alevi-Bektaşî kültüründe kırsal dini mimarinin mekânsal özellikleri: Seyitgazi örneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 99, 317-340.
- Enelhak*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 28 Ağustos 2024, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/enelhak>
- Ertan, M. (2005). Tarihini yazan kimlik: Alevi hareketinin öznelerinin kaleminden aleviliğin tarihi. *Toplumsal Tarih Akademi*, 3, 70-86.
- Günşen, A. (2007). A look to Alevi-Bektaşî high officials and idioms from the hidden tongue of view. *Journal of Turkish Studies*, 2(2), 328-350.
- Günşen, A. (2009). Türkiye Türkçesi ağızlarında “Alevi-Bektaşî” anlamlı söz varlığı üzerine. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 52, 101-124.
- Gürbüz, H. (2016). Kerbela Olayı’nı konu alan müstakil eserler üzerine bir inceleme. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 78, 219-228.
- Hacı bektas tasavvufunda dört kapı kırk makam*. Geliş tarihi 05 Eylül 2024, gönderen <https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-12601/haci-bektas-tasavvufunda-dort-kapi-kirk-makam.html>

Hallâc-ı Mansûr. TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 28 Ağustos 2024, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/hallac-i-mansur>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/haci-bektas-i-veli-kulliyesi> E.T. 21.11.2024

Kahvecioğlu, H. L. (1998). *Mimarlıkta imaj: Mekansal imajın oluşumu ve yapısı üzerine bir model*. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Kara, Ö. (2003). *İstanbul'daki alevi vakıf ve dernekleri*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karayel, S. E., & Albayrak, A. (2020). Alevî-Bektâşî inanç sisteminde hayvanlarla ilgili mitolojik unsurlar. *Turkish Academic Research Review*, 5(3), 438-455.

Keleş, R. (2017). Yedi Ulu Ozan'ın "Yedi" sembolizmi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 83, 49-79.

Korkmaz, E. (1994). *Ansiklopedik alevi bektâşi terimleri sözlüğü*. İstanbul: Ant Yayınları.

Korkmaz, E. (2008). *Dört kapı kırk makam*. Ankara: Anahtar Kitaplar Yayınevi.

Köksal, C. (2022). *Türkiye'de aleviliğin yapısal dönüşümü, cemden cemevine: İstanbul'daki alevilerle niteliksel bir araştırma*. Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Kurtarıcı, E., & Ökten, A. N. (2018). Planlama kurumunun görmedikleri; Kimlik ve ibadet mekânı olarak Cemevleri. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 35(1), 157-182.

Melikoff, İ. (2009). *Uyur idik uyardılar: Alevilik-Bektaşilik araştırmaları*. İstanbul: Demos Yayınları.

Olğun, T. N., & Akyıldız, N. A. (2021). İnanç-mekân ilişkisi bağlamında cemevlerinin korunması: Malatya Arapgir Onar Köyü cemevleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 100, 515-535.

Öz, B. (1998). *Alevilik nedir?* İstanbul: Der Yayınları.

- Özbey, V. (2023). Hacı Bektaş Veli Külliyesi'nin dünya miras alanı ve tampon bölgesi tanımına yönelik değerlendirmeler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 106, 299-318.
- Özdemir, A. (2020). Alevi-Bektaşî yolunda dört kapı kavramı. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 249-283.
- Panteizm Nedir? - Türk Dili ve Edebiyatı*. (2012, Aralık 18).
<https://www.turkedebiyati.org/panteizm/>
- Parsae, M., Parva, M., & Karimi, B. (2015). Space and place concepts analysis based on semiology approach in residential architecture: The case study of traditional city of Bushehr, Iran. *HBRC Journal*, 11(3), 368-383.
- Poyraz, B. (2013). Bellek, hakikat, yüzleşme ve alevi katliamları. *Kültür ve İletişim*, 16(31), 9-40.
- Rifat, M. (1990). *Dilbilim ve göstergebilimin çağdaş kuramları*. Ankara: Düzlem Yayınları.
- Sağır, G. (2019). *Modernleşme ve kentleşme sürecinde alevilik ve Alevi kimliğinin değişimi: Aydın'da Alevi kimliği üzerine bir çalışma*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Salan, Z., & Gürani, F. Y. (2019). Kutsal mekânda ışığın tanrı metaforu. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(2), 18-30.
- Schimmel, A., & Küpüşoğlu, M. (2000). *Sayıların gizemi*. Ankara: Kabalcı Yayınevi.
- Sis, N., & Çeçen, M. (2016). Yaşayan alevi kültür ve inanışları üzerine bir araştırma (Onar Köyü örneği). *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 2(1), 413-430.
- Süme, G. Ç., & Ekici, M. F. (2022). Kültürel belleğin anlatıdaki izleri: Alevi-Bektaşî menkıbelerinde renkler. *The Journal of Social Sciences*, 58(58), 59-79.
- Sümer, D. (2011). Alevi-Bektaşî miraç söyleminden cemin simgesel temsillerine Hakk'ın birlik bilinci. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 57, 37-84.

- Şahin, O. (2024). Modernizmin yerel yansımalarını alevi inanç pratikleri ve toplumsal kurumları üzerinden okumak: Tuzluçayır Cemevi örneği. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 124-175.
- Şancı, F. (2021). Arapkir Onar Köyünde Türk eserleri. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37, 266-290.
- Şener, C. (1991). *Alevilik olayı, toplumsal bir başkaldırının tarihçesi*. İstanbul: Etik.
- Şener, C. (1993). *Yaşayan alevilik*. İstanbul: Ant Yayınları.
- Tatlıhoğlu, K. (2014). *Alevi Bektaşî anlayışında insan-ı kamil anlayışı ve ahlaki gelişim üzerine genel bir değerlendirme. Geçmişten Günümüze Alevilik I. Uluslararası Sempozyumu, Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları*.
- TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 24 Mart 2024, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/>
- Timuremre, N. (2015). *Kültürün Mimarlık üzerindeki etkisinin incelenmesi: Japon kültürü ve Ando örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Toker, İ. (2009). Renk simgeçiliği ve din: Türk kültür yapısı içinde ak-kara renk karşıtlığı ve bu karşıtlığın modern Türk söylemindeki tezahürleri üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50(2), 93-112.
- Topal, M. (2021). *Hallac-ı Mansur Cehennem acı çektiğimiz yer değil acı çektiğimizi kimsenin bilmediği yerdir*. İstanbul: Destek Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1995). *Alevi-Bektaşî kimliği: Sosyo-antropolojik araştırma* (C. 17). İstanbul: Timaş Yayınları. 17.
- Uluç, T. (2005). *İbn Arabî'de mistik sembolizm*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- URL-1: “*Hacı Bektaş Tasavvufunda Dört Kapı Kirk Makam* “ <https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-12601/haci-bektas-tasavvufunda-dort-kapi-kirk-makam.html> E.T. 05.09.24
- URL-2: <https://images.app.goo.gl/WDcfjw5W3EtLswTY9> E.T. 14.11.2024

URL-3: <https://www.dailysabah.com/arts/portrait/haji-bektash-veli-father-of-the-bektashi-order> E.T. 14.11.2024

URL-4: <https://tarihgezisi.com/cem-evleri/buyukocak-eski-cemevi-onar-koyu-arapgir-malatya/> E.T. 15.11.2024

URL-5: <https://haberglobal.com.tr/yasam/turkiye-nin-bilinen-ilk-cemevi-8-asirdir-zamana-meydan-okuyor-71817?sayfa=12> E.T. 17.11.2024

URL-6: <https://hacibektasmobil.com/gezirehberi/haci-bektas-veli-turbesi/> E.T. 21.11.2024

URL-7: https://www.instagram.com/aleviyim/p/C_r8QsdsoXm/ E.T. 24.11.2024

URL-8: <https://yakegm.ktb.gov.tr/TR-12628/haci-bektas-veli-turbesi-pir-evi.html> E.T. 21.11.2024

URL-9: <https://www.kapadokyahaber.com.tr/haber/11160602/hacibektas-veli-turbesi-tarih-ve-maneviyat-dolu> E.T.10.12.2024

Uyanık, Z. (2014). Son dönem Türk sinemasında Alevi kimliğinin görünümü. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 21.

Üçer, C. (2018). Cemevi: Âdâb ve erkânın icrâ edildiği mekân. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 88, 59-84.

Ülger, G. (2013). *Tapınma ritüeli ile ibadet mekânı arasındaki ilişkinin göstergebilimsel bağlamda okunması: Cemevi yapıları* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Vahdet-i Vücûd. TDV İslâm Ansiklopedisi. Geliş tarihi 28 Ağustos 2024, gönderen <https://islamansiklopedisi.org.tr/vahdet-i-vucud>

Yaman, A. (2003). Anadolu alevilerinde otoritenin el değiştirmesi: Dedelik Kurumu'ndan kültürel organizasyonlara. İ. Bahadır (Ed.), *Bilgi toplumunda alevilik*. Bielefeld: Almanya: Haz. İbrahim Bahadır, Bielefeld Alevi Kültür Merkezi Yayınları., 329-353.

Yaman, A. (2011). Alevilikte ocak kavramı: Anlam ve tarihsel arka plan. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 60, 43-64.

- Yıldırım, R. (2012). Geleneksel Alevilikten modern Aleviliğe: Tarihsel bir dönüşümün ana eksenleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 62, 135-162.
- Yıldırım, R. (2014). Cemevi neyi temsil ediyor? *Liberal Düşünce*, 19(73-74), 13-19.
- Yılmaz, H. (2008). *Sosyal değişme sürecinde alevilik (Ankara örneği)*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Yılmaz, H. (2024). Kentleşme sürecinde cem ibadeti uygulamaları. *Muhakeme Dergisi*, 7(1), 92-105.
- Yılmaz, N. (2003). *Toplumsal değişme ve kentleşme sürecinde alevilik "Reşadiye-İkitelli Örneği."* Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yılmaz, H. (2023). Kerbela olayı ve günümüze yansımaları. *MANAS Journal of Religious Sciences*, 2(2), 70-77.
- Yılmaz, N. (2015). İstanbul'da cemevleri. *Büyük İstanbul Tarihi*, 5, 369-371.
- Yurdakul, N. B. (2023). Türk halk hekimliğinde hayvan sembolizmi. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 23(1), 187-200.
- Zelyut, R. (1990). *Öz kaynaklarına göre alevilik (2.Baskı)*. İstanbul: Anadolu Kültürü Yayınları.
- Zelyut, R. (1993). *Aleviler ne yapmalı?: Şehirlerdeki Alevilerin sorunları-çözümleri*. İstanbul: Yön Yayıncılık.

EKLER

EK-1: Etik Kurul Onayı

Evrak Tarih ve Sayısı: 15.04.2024-331709

T.C.
BAŞKENT ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Akademik Değerlendirme Koordinatörlüğü

Sayı : E-62310886-605-331709
Konu : Fikriye Buse Ulucan'ın Etik Kurul
Onayı

15.04.2024

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 13.03.2024 tarih ve 324011 sayılı yazınız.

Enstitüsünüz İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Fikriye Buse Ulucan'ın, Doç. Dr. Betül Bilge Özdamar'ın danışmanlığında belirlenen, "Türkiye'de Alevi-Bektaşî Kültürünün ve Sembollerinin Cemevlerinde Mekânsal İfade Biçimleri" isimli yüksek lisans tez çalışması değerlendirilmiş ve bilgilerinize ekte sunulmuştur.

Prof. Dr. Sadegül AKBABA ALTUN
Kurul Başkanı

Ek: Değerlendirme Formu

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : BS95KUTMLS

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/baskent-universitesi-ebys>

Başkent Üniversitesi Bağlıca Kampüsü Fatih Sultan Mahallesi Eskişehir Yolu 18. Km
06790 Etimesgut/ANKARA
Tic. Sic. No: 272400
e-Posta: adk@baskent.edu.tr İnternet Adresi: www.baskent.edu.tr
Kep Adresi: baskentuniversitesi@hs02.kep.tr

Bilgi için: Gamze SONBAY
Koordinatör
Telefon No: 246 66 66 / 5138

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Sayı : 17162298.600-92
Konu : Tez Çalışması

25 Mart 2024

İlgili Makama

Üniversitemiz Sosyal Bilimler Enstitüsü İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Ana Bilim Dalı, Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Fikriye Buse Ulucan'ın, Doç. Dr. Betül Bilge Özdamar'ın danışmanlığında belirlenen, "Türkiye'de Alevi-Bektaşî Kültürünün ve Sembollerinin Cemevlerinde Mekânsal İfade Biçimleri" isimli yüksek lisans tez çalışması değerlendirilmiş ve yapılmasında bir sakınca olmadığı tespit edilmiştir. Bilgilerinize saygılarımızla sunarız.

Başkent Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler ve Sanat Alan Araştırma Kurulu

Ad, Soyad	Değerlendirme	İmza
Prof. Dr. Gözen Güner Aktaş	Olumlu/ Olumsuz	
Prof. Dr. Sadegül Akbaba Altun	Olumlu/ Olumsuz	
Prof. Dr. Fatih Çetin	Olumlu/ Olumsuz	
Prof. Dr. Hasan Tahsin Fendoğlu	Olumlu/ Olumsuz	
Prof. Dr. Filiz Kalelioğlu	Olumlu/ Olumsuz	
Prof. Dr. Hidayet Hale Künüçen	Olumlu/ Olumsuz	
Prof. Dr. Özcan Yağcı	Olumlu/ Olumsuz	

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.